

РАТНА ПРОШЛОСТ НАШИХ НАРОДА И НАРОДНОСТИ

КЊИГА СТО ДЕВЕДЕСЕТ ПРВА

МОНОГРАФИЈЕ

ЈЕДИНИЦА НОВИ ПОЈУГОСЛАВИЈЕ

КЊИГА ЧЕТРДЕСЕТА

УРЕБИВАЧКИ ОДБОР

Ристо ЦУНОВ, Вељко МИЛАДИНОВИЋ, генерал-потпуковник, Андро МИЛАНОВИЋ,
Јоцо ТАРАБИЋ, генерал-потпуковник, Фабијан ТРГО, генерал-потпуковник, Ме-

ОРО, пуковник, Мишо ЛЕКОВИЋ, пуковник, Ахмет ЂОНААГИЋ, пуковник,
, пуковник, Август ВРТАР, пуковник, Радомир ПЕТКОВИЋ, пуковник (главни уредник)

УРЕДНИК

пуковник Есад ТИХИЋ, професор

Стручни РЕДАКТОР

пуковник Петар ВИШЊИН

Научни сарадник ВИИ ЈНА

ВОЈНОИЗДАВАЧКИ ЗАВОД

ВЛАДО СТРЕЗОВСКИ - МИЛАН АНДРИЋ

**ТРЕЋА ПРОЛЕТЕРСКА
(СРПСКА) БРИГАДА**

БЕОГРАД 1976,

У В О Д

У другој половини 1943. године одиграли су се многи значајни догађаји. Општа ситуација на европском ратишту из основа се изменила. Једанаест фронт ова Црвене армије постепеним преласком у напад од Балтичког до Црног мора извело је неколико крупних офанзивних удара. Британске и америчке армије су ликвидирале немачко-италијански фронт у Африци и искрцале се на Сицилију и Апенинско полуострво. Двадесет петог јула дошло је до пада диктатора Мусолинија, а 8. септембра је капитулирала фашистичка Италија. Распала се осовина Рим — Берлин.

Народноослободилачки покрет у Југославији постигао је одлучујуће војничке и политичке успехе. Његове оружане снаге — Народноослободилачка војска и партизански одреди (НОВ и ПОЈ) — разоружале су десетак италијанских дивизија. Ослобођен је велики део Словеније, Хрватске, Босне и Херцеговине, Црне Горе, Србије и западне Македоније. Нарочито је било значајно ослобођење готово целе Истре и Словеначког приморја. Створене су нове и проширене раније ослобођене територије.

Мноштво нових бораца ступило је у оружану борбу. Формиране су нове и попуњене постојеће јединице. Народноослободилачка војска Југославије нарасла је у снагу од око 300.000 наоружаних бораца, сврстаних у 9 корпуса, 27 дивизија, 8 самосталних бригада, 123 партизанска одреда, 11 самосталних и 10 диверзантских батаљона. На тлу Југославије она је везивала крупне, модерно наоружане и опремљене окупа-

торске снаге, чији је број, заједно с кислиншким трупама и четницима Драже Михаиловића, достигао око 800.000 војника. То је био изванредан допринос народа и народности Југославије општој борби савезника против фашистичких сила.

Упоредо с војничким постигнути су и значајни политички успеси. Још јаче се проширио и учврстио ослободилачки фронт свих народа и народности Југославије. Била је раскринкана издаја и служба окупатору домаће буржоазије у земљи и њене владе у иностранству. У Јајцу је 29. новембра 1943. године одржано Друго заседање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије (АВНОЈ). Ударени су темељи новој, Федеративној Демократској Југославији, братској заједници југословенских народа и народности. Краљу је забрањен повратак у земљу, а издајничкој влади у избеглиштву одузета су права да представља народе Југославије било где и било пред ким. Образован је Национални комитет ослобођења Југославије (НКОЈ) као једина легитимна влада у земљи, никла у суровој ослободилачкој борби, која је као таква стекла искључиво право да представља народе и народности Југославије у земљи и у иностранству. За изванредне заслуге и успешно руковођење ослободилачком борбом врховном команданту НОВ и ПОЈ другу Титу додељено је звање маршала Југославије као знак свеопштег признања свих наших народа и народности.²

После Другог заседања АВНОЈ-а, чије су одлуке имале далекосежан значај за даљи ток ослободилачког рата и револуције у Југославији, савезници су морали признати народноослободилачки покрет као прворазредан унутрашњи и међународни фактор. Савезници су признали НОВ и ПОЈ као једину оружа-

¹ Јосип Броз Тито, *Стварање и развој ЈА*, Београд, 1949, стр. 258; Јосип Броз Тито, *Аесетогодишњица наше народне армије*, Војно-политички гласник, бр. 9/1951, стр. 29; *Ослободилачки рат народа Југославије 1941—1945*, књига II, друго преправљено издање, Војноисторијски институт, Београд, 1965. стр. 7—8 (убудуће *Ослободилачки рат*).

² *Хронологија ослободилачке борбе народа Југославије*, Војноисторијски институт, Београд, 1964, стр. 595 (убудуће, *Хронологија ослободилачке борбе*).

ну снагу која водн бесиоштедан рат против фашистичких снага у Југославији, а немачка Врховна команда оружане силе као снажну армију на Балкану. Она је држала пространу слободну територију и све више угрожавала систем немачке одбране и власти на свом простору, што је, у вези с незадрживим наступањем Црвене армије са истока и британских и америчких армија са југа дуж Апенинског полуострва, немачкој Врховној команди задавало много тешкоћа. Били су остварени и услови за почетак рушења Хитлеровог „Атлантског бедема“ и отварање другог фронта у западној Европи, чиме би био створен непрекидан савезнички фронт са истока, југа и запада и одбрана нацистичког Трећег Рајха доведена у тешку ситуацију. Због тога је крајем 1943. године Врховна команда Вермахта наредила Врховној команди немачких трупа на Балкану да у зиму 1943/1944. године на територији Југославије разбије НОВЈ и онемогући евентуално повезивање савезничких фронтава преко Балканског полуострва.³

Врховни штаб НОВ и ПОЈ је, процењујући општу ситуацију на савезничким ратиштима, посебно на совјетско-немачком фронту, као и ситуацију у земљи, одлучио да постепено пренесе тежиште офанзивних операција у источне крајеве Југославије. У директиви Врховног команданта од 6. децембра 1943. године за дејства 2. ударног корпуса, који је дејствовао на подручју Црне Горе, Санцака и Херцеговине, указано је на значај Србије за предстојећи развој догађаја и изнета намера да се тамо још с пролећа упуте јаче снаге. Било је наређено да јединице тог корпуса изведу дубље упаде у правцу Мораве, Ибра, Косова и Метохије ради успостављања веза с тамошњим јединицама НОВЈ и да прате развој догађаја у Србији процењујући да би у ове крајеве требало продрети најкасније када буде образован други фронт у Европи.⁴

³ *Ослободилачки рат*, стр. 12.

⁴ *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа*, том II, књига II, бр. док 101. (убудуће, *Зборник*), Петар Вишњић, *Операције за ослобођење Србије 1944.* Војноисторијски институт, Београд, 1972, стр. 20. и 24. (убудуће, П. Вишњић, *Операције за ослобођење Србије 1944.*)

С обзиром на оперативно-стратегијски значај вардарско-моравског правца и територије Србије и Македоније у целини, улога Србије и Македоније је у плановима Врховног штаба НОВ и ПОЈ увек имала истакнуто место за будући развој војно-политичке ситуације на Балканеком полуострву. Зато је појачаним дејствима снага НОВЈ на територији Србије и Македоније и привлачењем одговарајућих јединица требало спречити акције немачких, бугарских и квислиншких недићевско-четничких снага, а поготово отежати саобраћај и извлачење у Немачку оних немачких трупа које су се налазиле у Бугарској, Грчкој и Албанији. Будући да се већ назирала победа антихитлеровске коалиције, за коначну победу било је необично важно да се потпуно угрозе оружане снаге непријатеља и његов окупаторско-квислиншки систем.

Из политичких разлога било је важно да се убрза развој народноослободилачког покрета у Србији и створе веће јединице, да се разбију и униште четничке и Недићеве квислиншке снаге и да се свуда на ослобођеној територији организује револуционарна народна власт. Општи развој догађаја на фронтovima и у вези с тим политичка активност противника нове Југославије, нарочито неких реакционарних кругова на Западу, који су својим политичким комбинацијама тежили да искористе четничке организације у Србији за поделу Југославије на интересне сфере међу савезничким силама, као и појачан противнародни и подривачки рад краљевске избегличке владе у Лондону против народноослободилачког покрета исто тако су захтевали што скорије упућивање јачих снага НОВЈ у Србију и проширење операција на овом подручју.

Према процени Врховног штаба требало је да се још у току зиме, без обзира на офанзивна дејства непријатеља, изврше све припреме за предстојеће операције у Србији, да се створи солидна операцијска основица на територији Црне Горе, Санџака и источне Босне, одакле је требало остварити продор у Србију из више праваца. У том смислу издате су и директиве за прикупљање и сређивање јединица⁵.

⁵ *Ослободилачки рат*, стр. 188; Душан Пленча, *Међународни односи Југославије у току другог светског рата*, Београд 1962, стр. 260 (убудуће Д. Пленча, н.д.).

Према процени немачке Врховне команде главну опасност на Балканском полуострву је представљала Народноослободилачка војска Југославије, због чега је и било издато наређење Команди Југоистока да у зиму 1943/1944. године изведе више офанзивних удара против главнине НОВЈ у централном делу Југославије (између јадранске обале, Купе, Саве, Дрине и Лима), да разбије снаге НОВЈ и обезбеди несметано комуницирање из Рајха према Грчкој. Извршење задатака је поверено штабу 2. оклопне армије, док је свима осталим окупаторско-квислиншким и четничким снагама било наређење да активним дејствима на целој територији Југославије спрече даљи развој и јачање народноослободилачког покрета и немилосрдно уништавају јединице НОВЈ.⁶

Ради остварења ових циљева Команди Југоистока су за дејства на југозападним границама Србије стајале на располагању следеће снаге: легионарска 21. СС дивизија „Скендербег“ 14. брдски ловачки пук 7. СС дивизије „Принц Еуген“, 5. СС полицијски моторизовани пук састава четири батаљона са извесним бројем тенкова, модерно наоружан, 696. батаљон пољске жандармерије, 297. извиђачки батаљон, делови 363. и 369. пешадијског пука, легија „Кремплер“ састава три батаљона албанских квислинга и муслиманека милиција (око 4.000 људи) на територији Сјеница — Дуга Пољана — Нови Пазар — Рожај — Пећ; 2. моторизовани пук дивизије „Бранденбург“ и две борбене групе у региону Прибоја и Новог Пазара. На територији Србије налазила се 20. противавионека дивизија, затим три полицијска добровољачка пука⁷ — 1 пук у Нишу, Лес-

⁶ *Ослободилачки рат*, стр. 12.

⁷ Полицијски пукови били су потчињени заповеднику Полиције поретка и имали су углавном немачки руководећи кадар, док је остало: људство регрутовано од фолксдојчера и припадника других народности (Словака из Војводине, Румуна итд.). Згшведнику Полиције поретка биле су исто тако потчињене територијалне полицијске установе, и то обласне полицијске командантуре, које су биле формиране у Београду, Нишу, Краљеву и Банату, а њима су биле потчињене окружне полицијске управе. Седишта полицијских пукова била су у местима у којима су се налазиле обласне, односно Фелдкомандантуре. (*Немачке снаге на територији Југославије у току НОР-а*, Војноисторијски гласник, бр. 3/1953, стр. 93—95).

ковцу, Бору и Зајечару, 2. пук у Београду, Ваљеву и Пожаревцу и 3. пук у Крагујевцу и Краљеву; два пука за осигурање железница, распоређена углавиом дуж главних железничких пруга; три тенковска и оклопна батаљона; тридесетак самосталних батаљона за обезбеђење и друге јединице. Поред ових снага, Немци су за ова дејства предвидели и остале делове 7. СС дивизије „Принц Еуген“ и 1. брдску дивизију која је из Грчке требало да буде упућена у Србију.

Од бугарских окупационих снага у Србији су се налазиле: 1. окупациони корпус са 22. пешадијском дивизијом у Нишу, Зајечару, Пироту и Белој Паланци, 24. пешадијском дивизијом у рејону Краљево — Чачак — Ивањица — Пожега — Ужице — Кремна, 25. пешадијском дивизијом у Пожаревцу и Петровцу на Млави и 27. пешадијском дивизијом у Куршумлији, Прокупљу, Лебану и Лесковцу. Бугарска 29. пешадијска дивизија, из састава 5. армије, налазила се на простору Врања и Босилграда. Поред тога, у Србији су се налазили и делови бугарске 1. армије, а на обезбеђењу границе и железничких пруга граничне јединице и три пука за обезбеђење железница.

За спречавање продора НОВЈ у Србију и борбу против партизанских снага у Србији Немци су такође предвидели ангажовање и знатних квислиншких снага. Руски заштитни корпус⁸, формиран углавном од руских белоемиграната, имао је пет пешадијских пукова и резервни батаљон. Пукови су били распоређени на територији Србије и Баната, а штабови у Београду, Неготину, Ллексинцу, Краљеву и Лозници.

Српска државна стража је почетком 1944. године бројала око 17.000 људи и била распоређена по областним, окружним и среским местима, док је људство

⁸ У својој коначној формацији белогардијски Руски заштитни корпус имао је три бригаде од по два пука, а сваки пук је био подељен на по три батаљона. Бројно стање било је око 12.000 људи. У борби против народноослободилачког покрета активно се ангажовао не само на обезбеђењу комуникација и објеката већ је обављао и оперативне задатке заједно с немачким формацијама или самостално. Било је предвиђено да се корпус користи само у Србији, док је људством попуњаван са читаве територије Југославије. Припадници корпуса били су обучени у немачке униформе.

Српске граничне страже јачине око 5.000 људи било углавном распоређено дуж граница Србије са задатком да спречава продор јединица Народноослободилачке војске у Србију. Српски добровољачки корпус¹⁰ укупне јачине око 8.000 људи, састављен претежно од Лјотићевих фашиста, имао је пет пешадијских пукова, чији су штабови имали седишта у Ваљеву, Шапцу, Крагујевцу, Нишу и Смедереву.

Четничке снаге Драже Михаиловића, уз свестрану помоћ окупатора и квислиншке владе Милана Недића, својом мрежом територијалних бригада и „равногорских одбора“ обухватиле су већи део територије Србије. Ове су се јединице налазиле углавном ио селима. Преко својих четовоћа по селима и четничких стража, команди места, команди срезова и њихових бригада они су тежили да одрже Србију под својом контролом и да онемогуће дејства јединица Народноослободилачке војске и партизанских одреда. Ради постизања свог циља, уз закулисну подршку влада савезника са Запада, преко најреакционарнијих елемената они су тежили да заведу неупућене и патријархалне сељаци, а терором и репресалијама да их принуде на сарадњу како би се створио утисак да у Србији четници имају подршку народа. Сарадња с окупатором требало је да служи истом циљу. Крајем 1943. и почетком 1944. године на територији Србије постојала су 33 четничка корпуса. Корпуси су били различите јачине и имали су од 2 до 5 бригада (500 — 2.000 људи), које су се углавном кретале на територији бившег административног среза. Укупно бројно стање четничких снага на територији Србије било је око 40.000 људи. Оружјем и муницијом четници су се највећим делом снаб-

¹⁰ Српска државна стража организована је фебруара 1942. године од разних оружаних формација квислиншке управе, изузев Лјотићевих „добровољаца“. Старешински састав углавном је био из редова старе краљевске југословенске војске и жандармерије. Структура Српске државне страже била је аналогна структури немачке Територијалне полиције поретка и радила је под њиховом контролом и директивама.

¹¹ Српски добровољачки корпус био је формиран 1942. године, а реорганизован 1943. године.

девали од Немаца преко Недићевих квислиншких власти.¹¹

У организационом погледу четници су територију Србије поделили на корпусне области. Корпуси су били прилично самостални у предузимању мера и спровођењу својих одлука. Према потреби и при појави јачих снага Народноослободилачке војске обједињавано је више корпуса, а касније су формиране и групе корпуса. Штабу корпуса биле су потчињене команде срезова и бригада на територији среза. Срез је био основна јединица четничке организације. Командант среза је био лично одговоран за спровођење организације и за безбедност територије. Бригаде су биле оперативне јединице и непосредно потчињене штабу корпуса. Према општем плану делимичне мобилизације људства, која је спровођена од почетка 1944. године, и датим упутствима у сваком селу требало је да се формирају три чете према годинама старости, Трећа чета је обухватала целокупно људство села од 20 до 30 година старости и требало је да уђе у састав бригаде. Прва и друга чета биле би састављене од старијих годишта, закључно до 50. године, и служиле би за одржавање реда на територији и за организовање сеоских стража. Оне су биле потчињене четовођи и селу. Све чете које нису улазиле у састав оперативних јединица на територији општине биле су потчињене команданту места, а на територији среза команданту среза.¹²

У то време (крајем 1943. и почетком 1944. године) У западној Србији и Шумадији дејствовале су 1. шумадијска бригада, 1. шумадијски НОП одред „Милан Благојевић“, Космајски НОП одред „Тодор Милићевић“, Чачански НОП одред „др Драгиша Мишовић“ и партизанске чете и групе у Мачви, око Ваљева и Обреновца. У источној Србији такође је била доста тешка ситуација, а малобројне партизанске јединице посебно Пожаревачки НОП одред „Вељко Дугошевић“, водиле су непрестане борбе против далеко над-

¹¹ Лазар Суботић, *Продор Оперативне групе дивизија у Србију у лето 1944. године*, Војноисторијски гласник бр. 4/1964, стр. 33; П. Вишњић *Операције за ослобођење Србије 1944*, стр. 19.

¹² Архив Војноисторијског института, четнички фонд бр. рег. ВК-Б-2287 и СВ-10/1 (убудуће, Архив ВИИ).

моћнијих снага непријатеља. На југу Србије су Топлица, Јабланица, Пуста река, Расина и Црна трава представљале најјаче жариште ослободилачке борбе. На том подручју су дејствовале јаке снаге: 1. 2. и 3. јужноморавска бригада, Расински НОП одред, Зајечарски НОП одред „Миленко Брковић Црни“, Јастребачки и Озренски партизански батаљон. Четврта јужноморавска бригада и 1. јужноморавски НОП одред успешно су изводили акције на комуникацији Лесковац — Лебане и Ниш — Врање и повезивали дејства с партизанским снагама у Црнојрави. Други јужноморавски НОП одред, дејствујући претежно на десној обали Јужне Мораве, био је притиснут од јачих бугарских снага услед чега је био приморан да се пребаци више на југ за дејство на железничкој прузи Врање — Скопље.¹³

Под ударцима јужноморавских бригада, партизанских одреда и батаљона окупатор и квислинзи су били принуђени да напусте она места у којима су до тада држали своје мање посаде и да ове групишу у веће гарнизоне. Управно-административна власт у Топлици и Јабланици била је потпуно разбијена, изузев у седиштима срезова. Поред тога, у свакодневним сукобима јединице НОВ и ПОЈ нанеле су немачко-бугарском окупатору и квислиншко-четничким снагама знатне губитке, што су и они морали да признају. Командант Недићеве Српске државне страже генерал Боровић Јонић извештавао је тада Милана Недића да је Српска државна стража немоћна да изађе с комунистима на крај и да је стављена „пред најтеже проблеме у њеном битисању“, јер „комунисти наваљују са свих страна“. То је у својим извештајима признавао и немачки војноуправни командант Југоистока, односно војни заповедник Србије, генерал пешадије Хане Густав Фелбер. Он у извештају од краја децембра 1943. године, између осталог, каже: „... Долина Топлице од ушћа у Мораву преко Прокупља до Куршумлије искључиво је у рукама партизана; просторије западно од Лесковца још увек је партизанска тврђава и изгледа да се одавде руководи већим делом партизанских одреда у јуж-

¹³ *Ослободилачки рат*, стр. 190—191.

ној Србији". у његовом месечном извештају од 21. јануара 1944. године стоји и ово: „Тежиште комунистичке делатности јесте простор Лесковца, западно од Прокупља и јужно од Крагујевца. Констатоване су групе јачине од по 1-000 људи које сада владају овим подручјем.¹⁴

*

Имајући у виду услове под којима су дејствовале партизанске јединице у Србији, као и јачину тамошњих непријатељевих снага, Врховни командант НОВ и ПОЈ је 28. августа 1943. године наредио Главном штабу Србије да формира бригаде и дивизије Народноослободилачке војске, које ће своја дејства усмерити на мање непријатељеве гарнизоне, рушити комуникације, чистити територију од непријатељевих, у првом реду квислиншко-четничких, формација, сузбијати утицај Недића и Драже Михаиловића и стварати услове за најширу мобилизацију маса за НОВЈ.¹⁵

С тим циљем је средином августа 1943. године на планини Букуљи у присуству чланова Покрајинског комитета КПЈ и Главног штаба НОВ и ПО Србије одржао петодневно партијско саветовање политичких и војних руководилаца 1. шумадијског ударног партизанског батаљона и 1. нгумадијског, Космајског и Чачанског НОП одреда. Саветовању су присуствовали и делетати Окружног комитета КПЈ за Пожаревац, Аранђеловац, Крагујевац, Чачак и Ваљево. Пошто је била детаљно анализирана војнополитичка ситуација, донети су и одговарајући закључци у вези са јачањем народноослободилачког покрета. Као први задатак је био да се обнове старе и формирају нове јединице, а њиховим јачањем да се пређе на формирање крупнијих јединица Народноослободилачке војске.¹⁶

¹⁴ Извештај генерала Фелбера за период 20. XII 1943. до 20. I 1944. год. Архив ВИИ, кут. 28, бр. рег. 19/1.

¹⁵ Петар Вишњић, *Борбе Прве шумадијске бригаде у Србији 1943. године*, Војноисторијски гласник бр. 5/1959, стр. 54 (убудуће, П. Вишњић, н.д.).

¹⁶ Александар Виторовић, *Централна Србија*, Нолит, Просвета, Београд, 1967, стр. 477—482 (убудуће, А. Виторовић н.д.).

Извршавајући поменуту директиву Врховног команданта од 28. августа 1943, Главни штаб НОВ и ПО Србије је 25. септембра наредио формирање 1. шумадијске народноослободилачке ударне бригаде.¹⁷ Формирање бригаде извршено је већ 5. октобра 1943. године на планини Руднику. У њен састав су ушла два батаљона: 1. шумадијски ударни и Космајски батаљон Космајског НОП одреда, који је тога дана био формиран. Батаљони су имали по три чете од 60 до 70 бораца. Укупно је у бригади било око 450 наоружаних људи, међу којима око 80 чланова КПЈ и око 150 чланова СКОЈ-а. Исто толико, око 150, било је кандидата за члана Партије. У бригади је било највише омладине — преко 70 процената.¹⁸

Приликом формирања присутни су били, као гости Чачански НОП одред, један број партијских радника чачанског округа и већи број партијско-политичких радника с терена окружних комитета КПЈ за Крагујевац и Аранђеловац. После читања наредбе Главног штаба НОВ и ПО Србије о формирању бригаде говорили су: у име Покрајинског комитета КПЈ за Србију и Главног штаба Мома Марковић, а у име Окружног комитета КПЈ за Крагујевац секретар Душан Петровић Шане. Затим је хор 1. шумадијског ударног батаљона отпевао „Партизанку“, па је политички комесар бригаде Света Поповић прочитао поздравне телеграме које су борци и руководиоци бригаде упутили Врховном штабу и другу Титу, Централном комитету КПЈ, Покрајинском комитету КПЈ за Србију и Главном штабу НОВ и ПО Србије.¹⁹

„Стојећи чврсто на бранику Шумадије“ — писало је у телеграму Врховном штабу — „с вером у сигурну победу над мрским окупатором и његовим слу-

¹⁷ Архив Института за историју радничког покрета Србије, инв. бр. 4452.

¹⁸ Писмо Моме Марковића политичког комесара Главног штаба НОВ и ПО Србије Покрајинском комитету КПЈ за Србију од 9. X 1943. (Архив института за историју радничког покрета Србије, инв. бр. 2519); стенографске белешке учесника НОР-а (Архив ВИИ, кут. 1984, бр. рег. 6/1), П. Вшпњић, н.д., стр. 55.

¹⁹ Стенографске белешке учесника НОР-а (Архив, ВИИ кут. 1984, рег. бр. 6/1).

гама ми шумадијски партизани, са прославе оснивања 1. шумадијске народноослободилачке партизанске бригаде на гордом Руднику, шаљемо борбене другарске поздраве вама а преко вас свим борцима за слободу народа Југославије. У исто време дајемо завет да ће ослободилачке пушке Шумадије која је одувек била пуна слободног духа, још више загрмети, да ће окупатор и његове слуге осетити још жешће наше ударце и уверити се да Шумадија, поносна Шумадија, неће да робује".²⁰

За команданта бригаде постављен је Радивоје Јовановић Брадоња, дотадашњи командант Главног штаба НОВ и ПО Србије, за политичког комесара Света Поповић, за заменика команданта Милош Дудић Суворорац и за заменика политичког комесара Слободан Крстић Уча.²¹

На Руднику бригада је остала три дана. За то време је имала сталне чарке с четницима, који су нападали јачим снагама, али су се после сваког сукоба морали повлачити. Затим је дејствовала по Шумадији, наносила непријатељу ударце за ударцима и у тим борбама постигла велике успехе.

Претпостављајући да ће против себе имати далеко надмоћнијег непријатеља, штаб бригаде је одлучио да своје снаге не везује за ограничену ужу територију, на којој би их непријатељ концентричним дејством могао уништити, већ да с батаљонима предузме активна дејства на ширем подручју, како би развлачио непријатељеве снаге и почеено их тукао. С тим циљем један батаљон је упућен према друму Београд — Крагујевац, а други према планини Венчацу. Већ 8. октобра на друму између Тополе и Крагујевца, код Светиње, у краткој борби разбијена је једна четничка група из састава Корпуса горске гарде. Истог дана је код села Чумића постављена заседа на коју је наишао један немачки аутомобил. Том приликом су погинула два немачка виша официра и немачки инспектор рудника за

²⁰ Архив института за историју радничког покрета Србије, инв. бр. 3225, А. Виторовић, н. д., стр. 510.

²¹ Наређење Главног штаба НОВ и ПО Србије од 25. IX 1943. (Архив Института за историју радничког покрета Србије, инв. бр. 4452).

Балкан. На повратку из ове акције, у селу Рамаћи, извршеи је напад на четнике Грочанске бригаде. Напад је био успешан; после оштре борбе четници су били разбијени и принуђени на повлачење уз губитке од 10 мртвих. Десетог октобра нападнути су четници који су дошли у село Бању, код Аранђеловца. У борби су погинула 2 четника.²²

После ових успеха бригада се поново прикупила на планини Руднику. Овде је донесен план за даља дејства 1. шумадијске бригаде, а такође и партизанских одреда с тог терена.

За то време четници су, према наређењу Драже Михаиловића, врло брижљиво припремали „широку акцију за чишћење комуниста од Рудника па све до Саве и Дунава," у којој је требало да учествују: Корпус горске гарде, 1. равногорски, 1. шумадијски и Руднички корпус.²³

Међутим, иако добро припремљена и детаљно разрађена, ни ова офанзивна акција четника није успела. Бригада је правовремено напустила угрожену територију и повукла се у рејон села Даросаве (сада Партизани). Ту је 13. октобра поставила заседу и зауставила путнички воз који се из Аранђеловца кретао за Лазаревац. После претреса воза локомотива је, без посаде, пуштена под пуном паром према Лајковцу, док је композиција поливена бензином и запаљена. Уређаји на железничкој станици у Даросави су демолирани, а вагон брашна, који је био заплењен, подељен је народу. Приликом ове акције заробљени су 1. немачки официр, 1. Недићев жандармеријски подофицир и интендант Националне службе из Младеновца. Пошто су њихове кривице утврђене, осуђени су на смрт и стрељани.²⁴ Ноћу, уочи 16. октобра 1943. године, бригада је упала у Лазаревац, демолирала уређаје у пошти и на железничкој станици, порушила пругу на више места и спалила архиву квислиншких установа. У борби је погинуло 6, а заробљено 7 непријатељевих војника. У даљим дејствима бригада је 18. октобра у селу

²² Архив ВИИ кут. 31, бр. ,рег. 15/16.

²³ Архив ВИИ, микрофилм, Билећа, бр. 20/254, П. Вишњић, н.ч., стр. 56.

²⁴ Р. Вишњић, н.ч., стр. 57.

Копљарима водила борбу против четничког Корпуса горске гарде. Већ сутрадан код села Рогаче одбила је напад среског одреда Српске државне страже из Сопота, а затим између села Стојника и села Губеревца одбила напад 1. батаљона Српске државне страже, који се под притиском наших снага повукао ка Космају.²⁵ Затим је 22. октобра бригада на Космају између села Губеревца и села Лисовића разбила један батаљон четничког Космајског корпуса, а сутрадан код села Даросаве водила борбу против бугарских јединица и четника Космајског корпуса и Корпуса горске гарде. Том приликом је погинуло 8, а рањено 10 четника; Космајска и Младеновачка четничка бригада су разбијене.²⁶

Тежу борбу бригада је имала 26. октобра 1943. године. Тог дана у селу Даросави бригада је са деловима 1. шумадијског НОП одреда дочекала делове немачког 5. полицијског пука и Српске државне страже. Непријатељ је био натеран у бекство ка Аранђеловцу остављајући 5 камиона које су јединице бригаде запалиле. Погинуло је 6, а рањено 8 непријатељевих војника, док су бригада и одред имали 4 погинула.²⁷ Истога дана је бригада успоставила везу с 2. батаљоном 1. сремског НОП одреда, који је стигао из Срема с групом војно-политичких руководиоца из 1. и 2. пролетерске бригаде. Сутрадан су, у рејону села Дучине (код Сопота), 1. бригаду, 1. шумадијски НОП одред и 2. батаљон 1. сремског НОП одреда окружиле јаке четничке снаге (око 4.000 људи) Авалског, Рудничког и Ваљевског • корпуса, Корпуса горске гарде и Коњичког ескадрона Српске државне страже. У оштрој борби јединице НОВЈ су разбиле непријатељев обруч и ликвидирале штаб четничког Авалског корпуса са којим је била делегација Драже Михаиловића и 15 пратилаца, а потом продужили пут према Космају. Само из четничке Младеновачке бригаде погинуло је око 40, а зароб-

²⁵ Ахрив ВИИ, кут. 32, бр. 27/16 и 28/16; микрофилм, Билећа, бр. 24/407.

²⁶ Архив ВИИ, кут. 31, бр. рег. 18/16; микрофилм, Билећа, бр. 24/445 и 24/460; П. Вишњић, н.ч., стр. 59.

²⁷ Стенографске белешке учесника НОР-а (Архив ВИИ, кут. 1984, бр. рег. 2-5/2 и 6/1). . . .ц.,., .

љено 30 четника. У овој борби командант бригаде је са 4 своја курира успео да спасе штаб и рањенике 1. шумадијске бригаде када су се четници (око 100 људи) упутили према кућама где су ови били смештени.⁵³

Резултат ове борбе премашао је сва очекивања. Скоро потпуно је разбијена једна велика четничко-недићевска групација која је имала намеру да овлада рејоном Космаја и централним делом Шумадије и да онемогући даљи развој ослободилачке борбе у овом делу Србије. Борба код села Дучине је један од најлепших примера јунаштва шумадњских и сремских партизана у то време: руководећи смелим и одлучним командним кадром, они су, у борби прса у прса, разбили много надмоћнијег непријатеља.²⁹

После борбе код Дучине 1. шумадијска бригада се пребацила у село Стојчик, где је разбила један батаљон четничког Космајског корпуса, а затим се упутила у село Барајево да би обезбедила повратак Сремског батаљона преко Саве у Срем. Овде је од новодошлих бораца и главнине Космајског НОП одреда формиран њен 3. батаљон. Тридесетог октобра водила је оштре борбе против четника на простору села Баћевац — Мелјак — Бождаревац, а сутрадан у селу Баћевцу. Овде су њени борци, упадајући у непријатељеве ровове, борбом прса у прса освајали ров по ров. Потучени четници су се повукли ка Београду остављајући за собом 17 мртвих и више рањених. Ове борбе 1. шумадијске бригаде, на самом домаку Београда, имале су веома јак одјек у народу.³⁰

Напустивши Баћевац, 1. шумадијска бригада се упутила на свој терен. Ускоро је спалила рудник у селу Јунковцима, а затим 11. новембра водила борбу у селима Даросави, Прогореоцима и Крушевици против четничког Корпуса горске гарде, кога су подржавале бугарске окупаторске јединице. Већ 13. новембра делови 1. бригаде водили су две борбе против четника

²⁸ Архив ВИИ, кут. 21, бр. рег. 28/1; микрофилм, Билећа, бр. 24, А/511, стенографске белешке учесника НОР-а, кут. 1984, бр. рег. 6/1, кут. 1985, бр. рег. 3/3, кут. 1992, бр. рег. 1/4.

²⁹ П. Вишњић, н.ч., стр. 61.

³⁰ Стенографске белешке учесника НОР-а, Архив ВИИ, кут. 1984, рег. 6/1, микрофилм, Билећа, бр. 24/478, 24/480, 24/482.

у селима Крушевици и Војковцима и једну у селу Трудељу, а ноћу уочи 14. новембра упали су у Лазаревац.³¹

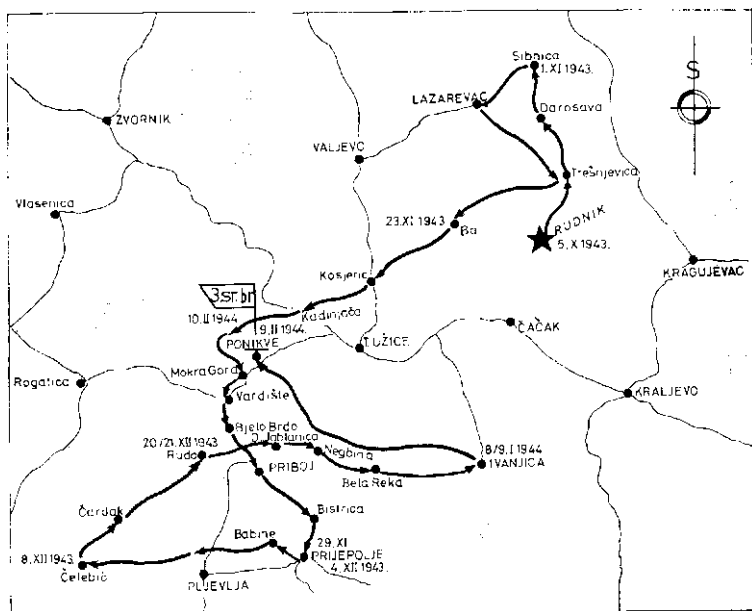
После ових борби 1. шумадијска бригада је, према наређењу Врховног штаба НОВ и ПОЈ од 14. новембра 1943. године, отпочела припреме за покрет на слободну територију у Санцаку, где је требало да уђе, заједно са 1. јужноморавском бригадом, у састав 2. пролетерске дивизије и да се снабде оружјем и муницијом како би се што боље припремила за учешће у операцијама за коначно ослобођење Србије. Штаб бригаде је израдио детаљан план марш-руте. Бригада је кренула преко Качера, села Проструге и Рајца према планини Суворору.

Маршевала је преко територије која је била пуна непријатељевих јединица, нарочито четничких, контролисаних међупростора и праваца, патрола и заседа. На овом маршу бригада је борбом крчила себи пут рушећи железничку пругу и објекте на њој између Београда и Чачка. У селу Бојковцу под Рудником бригада је разбила јачу четничку јединицу,³² а код Угриноваца минирала пругу и уређаје на железничкој станици. Пролазећи преко територије на којој се налазио Чачански НОП одред (таковски срез), бригада је према наређењу Главног штаба Србије прихватила и тај одред и с њим наставила покрет према комуникацији Ваљево — Ужице. У даљем маршу у селу Бранетићу бригада је имала још једну успешну борбу, а затим се кратко време задржала на простору Маљена и Суворора у намери да сачека 1. јужноморавску бригаду. На том простору је водила борбе против четничких снага и одбијала њихове честе нападе. Двадесет четвртог новембра стигао је телеграм врховног команданта друга Тита да бригада успостави везу са 5. крајишком дивизијом која се налазила на линији Вишеград — Вардиште — Мокра Гора. Извршавајући ово наређење, 1. шумадијска бригада је исте вечери напала на положаје Пожешке и Црногорске бригаде четничког Пожешког корпуса које су штитиле пут Ваљево — Ужице.

³¹ Стенографске белешке учесника НОР-а, Архив ВИИ, кут. 1984 рег. 6/1.

³² Стенографске белешке учесника НОР-а, Архив ВИИ, кут. 1984, бр. рег. 6/1.

Према створеном плану за пробој у два јуриша се није успело и тек предвече, у трећем јуришу, бригада је успела да се пробije. Четници су принуђени на повлачење. Гонећи их, бригада је 25. новембра у снажном налету заузела Косјерић.³³

Пут 1. шумадијске бригаде до уласка у састав
3. српске бригаде

Док су јединице бригаде у журби кроз град извршавале постављене задатке (паљење општине, уништавање полицијске архиве и уређаја на пошти и др.) стигло је обавештење да је из Ужица према Косјерићу кренула немачка колона са борним колима, камионима и тенковима. Трећи батаљон бригаде, налазећи се на Градини (јужно од Косјерића) као обезбеђење, зауставио је ову немачку колону док бригада није извршила задатак. У овој борби учествовали су заједно са Немцима и делови четничког Златиборског корпуса. После тога бригада је предузела марш ка Јеловој гори и путу Ужице — Бајина Башта. У ноћи уочи 27. новембра она је под борбом прешла комуникацију Ужи-

³³ Исто; А. Виторовић, н.д., стр. 522 — 523.

це — Бајина Башта, између Кадињаче и села Заглавка и упутила се ка планини Тари. Комуникацију је бранило око 500 Немаца и делови четничког Златиборског корпуса. Пошто је успешно прешла комуникацију, бригада је 27. новембра избила у село Солотушу, пражена четничким снагама. Код Милошева, на планини Тари, бригаду су дочекали делови 10. крајишке бригаде 5. крајишке дивизије. Одатле је она сишла у Мокру Гору, а затим возом била пребачена до Вардишта, па 29. новембра камионима у Пријепоље.³⁴

На Бијелом Брду, код Прибоја, бригаду су дочекали генерал-лајтнант Пеко Дапчевић, командант 2. ударног корпуса, и пуковници Љубодраг Бурић и Слободан Пенезић Крцун, командант и политички комесар 2. пролетерске дивизије.

Прву шумадијску бригаду у Пријепољу су срдечно дочекали народ и делови 2. пролетерске дивизије, представници војно-позадинских установа и народне власти. Долазак и сусрет са Шумадинцима у Пријепољу је забележио у свом ратном дневнику Миодраг Миловановић Луне, заменик команданта 2. пролетерске бригаде. Луне је 30. новембра, поред осталог, записао: „Синоћ су стигли у Пријепоље. Ту смо им приредили дочек. Командант је Брадоња. Шумадинци, Шумадинци долазе, долазе! О томе се причало у народу и код другова. На дочеку су говорили: Пеко (Дапчевић), Љубо (Бурић) и Фарбин (Миливоје Радовановић, политички комесар 2. пролетерске бригаде). Дочек је био дирљив и леп. Сусрећу се познаници и питају за овог и за оног, љубе се и грле добри другови. Равно пре две године и ми смо изашли из Србије и ето сада се први пут срећемо са Србијанцима... Срце ми застаје гледајући их. То је омладина гола и боса која је много патила, али омладина пуна мржње према непријатељу и која тражи освету над целатима Србије.”³⁵

Сутрадан, 1. децембра 1943. године, културна екипа 2. пролетерске дивизије извела је за бригаду богат умет-

³⁴ Стенографске белешке учесника НОР-а, Архив ВИИ, кут 1984. бр. рег. 6/1; А. Виторовић, н.д. стр., 523-525, П. Вишњић, н.ч., стр. 64—65

³⁵ Миодраг Миловановић Луне, *Недовртени дневник*, Војноиздавачки завод, Београд, 1968, стр. 192—193.

нички програм. Пошто је била размештена за одмор (1. и 2. батаљон у згради болнице, а 3. батаљон, штаб бригаде и приштапеке јединице — по кућама у граду), већина старешина је отишла на течај који се одржавао за команданте батаљона и командире чета, а неки чланови штаба бригаде у Пљевља — у штаб 2. корпуса на састанак.³⁶ У припреми је било упућивање 1. шумадијске бригаде у Пљевља на одмор и сређивање.

На одмору у Пријепољу и припреми за пребацивање у Пљевља бригаду је затекао и почетак немачке операције „Кугенблиц“. Офанзива је почела продором јединица немачке 1. брдске дивизије, 2. пука дивизије „Бранденбург“ и легије „Кремплер“ из Сјенице у Пријепоље.

Четвртог децембра пре сванућа, око 3 часа, дотрчао је у штаб 2. батаљона борац, који је дотле био у јединици 2. пролетерске бригаде, која је обезбеђивала мост, и јавио да иду Немци. У ову вест није се у први мах поверовало. Наиме, 4. децембра око пола ноћи Немци су предузели покрет са смучарским јединицама (замаскирани белим огртачима) од Златара, долином реке Жебуће и Лима ка Пријепољу, које су неопажено у три колоне пришле граду и ликвидирале стражара 2. пролетерске бригаде на мосту а затим овлададе градом. Њихове снаге су, због постигнутог изненађења и вишеструке надмоћности, успеле да одсеку два батаљона 2. пролетерске и 3. батаљона 1. шумадијске бригаде на десној обали Лима, а 1. и 2. батаљон шумадијске бригаде да блокирају у згради болнице на левој обали Лима. Такође су поселе мост преко Лима и онемогућиле свако пробијање преко реке. Све је то било изведено брзо и изненадно.

У згради болнице донета је одлука да 1. батаљон поседне и брани косу изнад болнице, док је 2. батаљон упућен ка мосту преко Лима у сусрет 3. батаљону и штабу бригаде. Пошто су батаљони били спречени у нокушају извршења задатка решено је да се 1. и 2. батаљони бране из зграде. Развила се жестока борба. Око 8 часова Немци су зграду ставили под јаку топовску, минобацачку и митраљеску ватру. Уз то је дошло

³⁶ А. Виторовић, в.д., стр. 525—526.

и до иесташице муниције, што је знатно умањило ефекат одбране. Када су немачки тенкови пришли сасвим близу, делови њихове пешадије успели су да уђу у зграду, али су борбом прса у прса и ручним бомбама били избачени из зграде. За одбрану су биле постављене и импровизоване барикаде.

Немци су у току дана неколико пута обнављали јурише на зграде болнице, али су били одбијени отпором 1. и 2. батаљона који су се херојски бранили. У исто време 3. батаљон бригаде, који се налазио окружен на дееној обали Лима у Пријепољу, такође је водио тешке борбе у зградама које је у међувремену посетио за одбрану. Политички комесар овог батаљона Мирослав Јовановић Трулез донео је одлуку да батаљон предузме напад на мосту ради спајања са 1. и 2. батаљоном бригаде. Пошто су Немци чврсто држали положаје око моста, 3. батаљон и после трећег јуриша није успео да оствари постављени задатак. На крају, комесар батаљона је с пушкомитраљезом у руци предузео последњи јуриш у чему га је батаљон следио. У том јуришу погинуо је комесар батаљона Мирослав Јовановић Трулез, док је батаљон продужио неравноправну борбу и у њој се просто истопио. Само 79 преживелих бораца успело је да се пробије ка брду Кошевицама, где су се налазили одсечени батаљони 2. пролетерске бригаде. Међутим, и ови су се борили под врло тешким околностима да би најзад у одлучујућем јуришу успели да заузму Соколицу, јак и доминирајући положај на десној обали Лима. После тога Немци су ово утврђење ставили под удар жестоке артиљеријске и минобачачке ватре наносећи батаљонима 2. пролетерске бригаде велике губитке.³⁷

Поподне, 4. децембра, јединице 1. шумадијске бригаде су се још држале не знајући да надиру много јаче снаге немачке 1. брдске дивизије и да су у веома тешким борбама у току дана успорили продирање њене моторизације према Пљевљима. Непријатељ је тамо журио да уништи позадинске установе и рањенике 2. ударног корпуса. Прва шумадијска бригада је знала да им не може стићи било каква помоћ, али су борци били свесни да у садејству са деловима 2.

³⁷ Исто, стр. 526—528; *Ослободилачки рат*, кн>. II, стр. 16—17.

пролетерске бригаде из Соколици и Градини (на левој обали Лима) морају задржати непријатеља до пада мрака како би омогућили рањеницима да се евакуишу из Пљеваља. Пошто Лим није био газан, то су Немци морали прећи преко моста који је био под заштитом снажне ватре делова 1. шумадијске бригаде из болнице. Болничка зграда била је изложена жестокој непријатељској ватри из артиљеријских оруђа, минобацача и тенкова. Кров и спрат били су срушени, али су Шумадинци и поред великих губитака, остали у њој да изврше задатак. Када је нестало муниције, борци су под ватром немачких митраљеза истрчавали из зграде и узимали муницију од изгинулих немачких војника. Борба је трајала целог дана, а падом мрака почеле су припреме за извлачење само 40 преживелих бораца оба батаљона. Биле су одређене групе за пробој, за заштиту, за ношење рањеника и прикупљање бораца. Немци су сами олакшали извлачење јединица из борбе и извршење пробоја, јер су погрешно проценили да ће јединице бригаде кренути кроз јаруге и скривена места, док су се оне извлачиле уза стрму падину ка Градини, где су их прихватили делови 3. батаљона 2. пролетерске бригаде.

И штаб бригаде је такође преживео веома тешке тренутке. Како се налазио у згради на око 150 метара од 3. батаљона, чим је сазнао да је батаљон блокиран у зградама, штаб се извукао из града на око 1 километар од Пријепоља. И док је заменик команданта бригаде Милош Дудић успостављао везу са штабом дивизије, пристигла су два вода из 2. пролетерске бригаде, који су били упућени у Пријепоље. Заменик политичког комесара бригаде Слободан Крстић повео је ова два вода за Пријепоље с циљем да нападом извуку 3. батаљон 1. шумадијске бригаде из блокаде. Али наишли су на Немце-скијаше. Развила се огорчена борба у сусрету. Водови су заузели положај на коси изнад града, али су Немци из Пријепоља упорно и јаким снагама надирали уз косу. У таквој ситуацији је одлучено да се избегне окружење и отпочне извлачење на Кошевини. Најпре је требало проћи преко једне чистине до шуме. У том пребацивању су рањени Дудић и Крстић, а касније још неки борци. Чим су водови ушли у шуму, успостављена је веза са 1. и 2. ба-

таљоном 2. пролетерске бригаде којима се прикључила прва група од око 30 бораца. Друга, исто толика група кренула је ка Лиму с намером да прегазу реку. Пошто у два покушаја није успела да пређе реку, ова група је у жестокој борби издржала нападе Немаца на Соколици изнад реке док није стигао 2. батаљон 2. пролетерске бригаде с првом групом. Падом мрака ови делови 1. шумадијске и 2. пролетерске бригаде успели су да се извуку из борбе носећи рањенике са собом. У ноћи уочи 5. децембра, пошто су прешли пут Пријепоље — Нова Варош, дошли су у додир са деловима 1. крајишке бригаде 5. ударне дивизије.³⁸

Пријепољска битка је била свакако један од најтежих пораза које су јединице НОВЈ претрпеле у народноослободилачком рату. У њој је изгубило живот око 300 бораца 1. шумадијске бригаде — најпробранијих бораца и са највећим борбеним искуством из шумадијских партизанских јединица, најбољих војних и политичких кадрова. Само у болници где се борио 1. и 2. батаљон у току дана погинуло је 90 бораца. Мањи број рањених бораца заробиле су немачке јединице. Изгубивши везу, једна десетина 3. батаљона се вратила у Шумадију и прикључила Космајском НОП одреду. Последице су могле бити још и теже да сигурна одбрана батаљона 1. шумадијске бригаде из болничке зграде није задржала немачке јединице цео дан у Пријепољу и успорила им покрет ка Пљевљима. За то време су делови 2. корпуса и рањеници напустили Пљевља остављајући непријатељу велику количину хране и другог материјала.

После пријепољске битке, 8. децембра 1943. године у селу Челебићу код Фоче, из сва три батаљона 1. шумадијске бригаде прикупљено је укупно 119 бораца од којих многи с ранама, изнурени, гладни и обузети тугом за изгубљеним друговима.

У рејону Челебића 1. шумадијска бригада је ушла у састав 2. пролетерске дивизије. Ту се задржала до 11. децембра када је, према одлуци штаба 2. дивизије, заједно с 2. пролетерском и 2. далматинском бригадом кренула према Чајничу. Пошто је прешла пут Пљевља — Чајнице, ноћу уочи 13. децембра је избила у рејон села Заборка где је разбила мању групу четни-

³⁸ Исто, стр. 527—528. ^

ка. Сутрадан је кренула према месту Рудо и реци Лиму који је требало прећи што пре, јер је непријатељ иза лећа већ био запосео комуникације између Пљеваља и Чајнича. Међутим, због недостатка средстава пролаз је извршен тек 21. децембра у рејону Рудог.

Одмах након преласка Лима бригада се упутила према друму Прибој — Добрун, који је прешла у ноћи између 22. и 23. децембра, а затим наставила покрет за село Јабланицу на Златибору.

Из Јабланице је 25. децембра продужила покрет преко Муртенице и сутрадан стигла на простор села Кућана и Бураће. У току марша преко Златибора од Лима до Бураће бригада се налазила у резерви 2. дивизије и истовремено обезбеђивала позадину 2. пролетерске и 2. далматинске бригаде за време њихових борбених дејстава. Такође је, с положаја код Кућана и Бураће, обезбеђивала напад ових бригада на Нову Варош, Кокин Брод и Вранеш, који је предузет ноћу уочи 29. децембра.

Четвртог јануара 1944. године бригада се помери-ла према селу Трудову, јер су Немци и четници предузели напад од Нове Вароши и села Лзубиша, Мочиоца и Штиткова и са леве обале Увца. Из тог рејона бригада се 7. јануара пребацила на простор села Маскове.

Задатак 2. дивизије је био да очисти ову територију од четника и нападне Ивањицу. Осмог јануара увече бригада је с једним батаљоном 2. далматинске бригаде напала посаду белогардијског Руског заштитног корпуса у руднику Лиси код Ивањице. Напад није успео иако су делови бригаде упали у једну од барака. Рудник је, у ствари, представљао јако упориште с бункерима и препрекама. У току напада посади упоришта је притекла у помоћ једна четничка јединица, која је бригаду напала с лећа. У краћој борби бригада је заробила 21 четника, 1 жандарма и 2 белогардијца и запленила 10 пушака. Имала је 4 рањена борца. У зору 9. јануара повукла се у село Церово, док су остале јединице дивизије ушле у Ивањицу, али брзо је и напустиле услед противнапада јачих бугарско-четничких снага.

Дејства 1. шумадијске бригаде и осталих јединица 2. пролетерске дивизије у моравичком крају и њихо-

ви успеси постигаути у борби против удруженог непријатеља, нарочито упал У Ивањицу, имали су велики значај за народноослободилачки покрет у Србији, јер су тиме демантоване лажи које је непријатељ ширио о поразу Народноослободилачке војске и снази сопствених јединица.

Убрзо, непријатељу су стигла јака појачања, па је 13. јануара кренуо у наступање из више праваца. Да би избегао удар надмоћног непријатеља и јединице сачувао од већих губитака, штаб 2. дивизије је одлучио дасвоје бригаде повуче ка Златибору. Тако је 14. јануара 1. шумадијска бригада стигла у село Клекове, одакле је 17. јануара заједно са 2. далматинском бригадом нападала концентрацију непријатељских снага у рејону Мочиоци — Црни врх — Трудово. Пошто је успешно извршила свој задатак, разбивши доста јаке снаге непријатеља, бригада је 19. јануара извршила марш правцем Борова глава — Доброселица — Јабланица.

Због учесталих напада јаких снага непријатеља и гешких услова за борбу по дубоком снегу на планинском земљишту, Врховни штаб је одлучио да јединице 2. пролетерске дивизије повуче преко реке Лима у Санџак, где је требало да сачекају развој догађаја и пристизање 5. крајишке дивизије из источне Босне. Из рејона Јабланице дивизија је 22. јануара кренула ка Лиму са 1. шумадијском бригадом у заштитници. Већ у ноћи између 22. и 23. јануара дивизија се пребацила преко Лима у место Рудо у коме тренутно није било непријатеља. Последњих дана јануара 1. шумадијска и 2. пролетерска бригада (2. далматинска бригада је изашла из састава дивизије, а уместо ње ће ући 4. пролетерска бригада) су се пребациле у рејон села Заостро — село Ритошићи — село Жињ, а 1. фебруара прешле пут Чајниче — Пљеваља и стигле у рејон села Глисинце. Сутрадан су Немци и четници извршили напад из правца Пљеваља, али су одбијени. Потом су се јединице 2. дивизије пребациле преко реке Нехотине. Прва шумадијска бригада је кренула у рејон села Поникава, код Пљеваља, где је ухватила везу с 1. јужноморав-

ском бригадом и деловима 5. крајишке дивизије Народноослободилачке војске.³⁹

Изласком на подручје Санџака указала се прилика да се јединице одморе и среде, да се организују снабдевање и исхрана. Сређујући и анализирајући прећени пут и резултате борби, штаб 1. бригаде је похвалио јединице које су учествовале у борбама, посебно у пријепољској епопеји, истичући храброст политичког комесара 1. батаљона, 1.шумадијске бригаде Вукосава Драјића, храбро држање и умешно руковођење јединицама, као и пожртвовање приликом изношења рањеника из Пријепоља.

*

Пошто је у другој половини 1943. године у јужној Србији била створена већа слободна територија и њени делови чврсто повезани у политичком, војничком и организационом смислу, сазрели су услови за стварање бригаде Народноослободилачке војске и на овом подручју Србије.

С тим циљем у септембру и почетком октобра Окружни комитет КПЈ за лесковачки округ и штаб 1. јужноморавског НОП одреда посветили су посебну пажњу припремама за формирање 1. јужноморавске народноослободилачке бригаде: на зборовима и политичким конференцијама упознавали су народ са ситуацијом у земљи и свету и са успесима које постижу НОВ и ПОЈ, позивали становништво да се још чвршће збије уз НОГ1 и партизанске јединице и у још већем броју учествује у оружаном борби против окупатора и домаћих издајника; објашњавали значај формирања већих јединица у овом делу Србије и њихово место и улогу у борби за ослобођење наше земље.

Почетком октобра у Јабланици је Покрајински комитет КПЈ за Србију одржао саветовање са члановима Окружног комитета КПЈ за лесковачки округ и

³⁹ *Ослободилачки рат*, књ. II, стр. 189; Операцијски дневник штаба, 2. дивизије, Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 2/2; Живот и рад 2. пролетерске дивизије у 1944. години. Архив ВИИ, кут. 734 бр. рег. 1/5.

штабом 1. јужноморавског НОП одреда. Том приликом је извршена анализа војно-политичке ситуације и донети су закључци за будући рад. Истовремено је констатовано да су створени услови за формирање већих маневарских јединица и за даље јачање постојећих НОП одреда.⁴⁰ На бази одлука саветовања Главни штаб НОВ и ПО Србије издао је 10. октобра 1943. наредбу да се од батаљона 1. јужноморавског НОП одреда и новопристиглих бораца формира 1. јужноморавска НО бригада.⁴¹

Сутрадан, 11. октобра, у селу Ображди окупило се неколико хиљада људи из Пусте реке и Јабланице, који су, на позив Окружног комитета КПЈ за Лесковац, дошли да присуствују свечаном формирању бригаде. Присутни су били 1. јужноморавски НОП одред (сем 3. јастребачког батаљона) и већи број омладинаца из позадине који су изразили жељу да ступе у бригаду. Од издвојених бораца 1. јужноморавског НОП одреда (већином из 1. и 2. ударног батаљона) и новодошлих бораца формирана је 1. јужноморавска бригада. После говора команданта 1. јужноморавског НОП одреда Димитрија Писковића Трнавца и команданта бригаде Предрага Марковића Алимпија бригаду је у име ЦК КПЈ поздравио секретар Покрајинског комитета КПЈ за Србију Благоје Нешковић, а затим иредставници народне власти и друштвено-политичких организација. На крају свечаности „настало је опште весеље, а маса људи је делила борцима поклоне: чарапе, кошуље, рукавице, шалове, обућу и друго, честитајући им што су ушли у бригаду и желећи им успехе“.⁴²

Четрнаестог октобра бригада је положила заклетву и упутила поздравне телеграме Врховном штабу НОВ и ПОЈ, Главном штабу НОВ и ПО Србије и Покрајинском комитету КПЈ за Србију. Борци су се заветовали „да ће се борити под руководством Комунистичке партије“ и „истрајати у борби против окупатора и његових слугу до коначног ослобођења народа“.⁴³

⁴⁰ Светислав Петровић, *Ајства 1. и 2. јужноморавске бригаде у периоду октобар — децембар 1943. године*, Војноисторијски гласник, бр. 1/1962, стр. 65 (убудуће, С. Петровић, н.ч.).

⁴¹ *Зборник*, том I, књ. 5, бр. док. 104.

⁴² С. Петровић, н.ч., стр. 66.

⁴³ *Зборник*, том I, књ. 5, бр. док. 104, 105, 106 и 107.

На дан формирања бригада је имала три батаљона — два ударна и један омладински — укупне јачине 576 бораца. У почетку је била под непосредном командом Главног штаба НОВ и ПО Србије, од 12. децембра у саставу 5. крајишке ударне дивизије, а од 24. децембра под командом штаба 17. источnobосанске ударне дивизије. Штаб бригаде су сачињавали: командант Предраг Марковић Алимпије, политички комесар Кирил Михајловски Грујица, заменик команданта Милош Манојловић, заменик политичког комесара Милорад Константиновић, начелник штаба Радован Петровић, санитетски референт др Мартин Колб и интендант Воја Вуксановић.

Штабове батаљона сачињавали су:

— 1. батаљон: командант Стојан Љубић Столе,⁴⁴ политички комесар Вукосав Драгић, заменик команданта Никола Турчиновић⁴⁵ Драшко и заменик политичког комесара Данило Бућан Трифун;⁴⁶

— 2. батаљон: командант Божидар Стојановић Дренички, политички комесар Радојко Илић Баја Мали, заменик команданта Максим Буровић и заменик политичког комесара Крсто Миљанић;

— 3. батаљон: командант Радивоје Лзумовић Момчило, политички комесар Владимир Букилић Поп Мићо, заменик команданта Никола Буровић и заменик политичког комесара Милан Момчиловић.⁴⁷

Бригада је добила задатак да проширује слободну територију, наноси губитке окупаторско-квислиншким јединицама, руши друмско-железничке комуникације и објекте на њима којима се служио непријатељ и омогући стварање и учвршћење органа народне власти на неослобођеној територији.

Бригада је одмах након формирања водила тешке борбе против Бугара, Немаца и четника. Прву борбу

⁴⁴ На дан 21. новембра 1943. приликом формирања 2. јужноморавске бригаде постављен је за заменика команданта ове бригаде. Погинуо је у Косанчићу 15. децембра 1943. у борби против четника. Проглашен за народног хероја.

⁴⁵ Погинуо у селу Барју 10. децембра 1943. у борби против четника као командант батаљона 2. јужноморавске бригаде. Проглашен за народног хероја.

⁴⁶ Трагично изгубио живот после рата као пуковник ЈНА.
⁴⁷ Погинуо у селу Барју 10. децембра 1943. у борби 2. јужноморавске бригаде против четника.

је водила против бугарских јединица у Космачи, када је заједно с Пасјачким батаљоном кренула преко Планине Пасјаче према четничком упоришту у Косаници и заноћила у селу Космачи. У ноћи 17/18. октобра један ојачани батаљон 122. пешадијског пука бугарске 27. дивизије (око 850 војника), потпомогнут јединицама Српске државне страже из Куршумлије и четницима, неопажено је посео висове око Космаче. Други батаљон бригаде је међутим, заноћио у засеоку испод планинског врха Соколовице, што непријатељ вероватно није знао. Тако је бригада (без 2. батаљона) у освит дана 18. октобра кренула из Космаче ка Соколовици и убрзо ушла под изненадну непријатељеву ватру, због чега је настала веома тешка ситуација. Други батаљон је без оклевања предузео напад на Бугаре с лећа и тако унео пометњу у њихове редове, што је бригади и Пасјачком батаљону „Ратко Павловић” омогућило да прећу на јуриш с фронта према бугарским положајима. После шесточасовне жестоке борбе бугарски батаљон је био разбијен и приморан на повлачење према Куршумлији. Том приликом Бугари су имали 23 мртва, међу којима се налазио и командант ових бугарских снага, и већи број рањених, док су им два војника заробљена. Бригада је претрпела губитке од једног погинулог и 8 рањених бораца. Њене јединице су заплениле: 1 радио-станицу, 2 тешка митраљеза, 4 пушкотраљеза, 2 минобацача, 50 пушака и део пуковске архиве⁴⁸.

Борба против бугарских и недићевско-четничких снага код села Космаче снажно је одјекнула у Косаници, крају у који су партизаноке јединице до тада врло ретко долазиле. Народ се дивио снази, јунаштву и сналажљивости бораца 1. јужноморавске бригаде и батаљона „Ратко Павловић” из 1. јужноморавског НОП одреда. Свакако да би успех био још већи да је довршено гоњење непријатеља, јер је бугарске војнике ухватила таква паника да су се носили мишљу да на-

⁴⁸ Миливоје Перовић, *Јужна Србија*, Нолит-Просвета, Београд 1961, стр. 86 (убудуће, М. Перовић, н.д.); Милорад Мадих *Корчагин и његови другови*, Народна армија, Београд, 1968. (убудуће, М. Мадих, н.д.); Радован Петровић, *Прелаз из марши у противнапад*, Војни гласник бр. 3/1952; *Зборник*, том 1, књ. 5, бр. док. 111 и 132.

пусте и Куршумлију. Штаб бригаде се задовољио већ постигнутим успехом и није искористио расуло и деморалисање непријатеља да га потпуно уништи и ослободи Куршумлију. И поред тога, ово је била велика победа, која је потврдила оправданост формирања 1. јужноморавске бригаде у овом делу Србије.

Веома успешну и значајну борбу бригада је водила 28. октобра 1943. године код села Рујковца у Јабланици. Пошто је претходног дана 2. батаљон 1. јужноморавског одреда после краће борбе разбио једну немачку полицијску чету, у штабу бригаде је било процењено да ће непријатељ покушати да продере дубље на слободну територију да би извршио репресалије. Бригада је у ноћи 27/28. октобра била неопажено пребачена на положаје за затварање кланца између Лебана и Медвеће са погодним распоредом снага у виду „потковице”. Прорачун је био тачан, а распоред јединица бригаде веома повољан за дејство. Сутрадан ујутру је из Лебана у правцу Медвеће кренула колона 3. батаљона бугарског 67. пука. Бугари су око 10.30 часова стигли у Рујковац и ту упали у обруч бригаде. Развила се огорчена борба у којој се непријатељ, мада изненађен, брзо снашао и пружио жилав отпор бранећи кућу по кућу и заселак по заселак. Око 17 часова окруженим Бугарима је из Лебана почело да пристиже појачање од око 200 војника (Бугари, недићевци и четници). Њих је 3. батаљон сачекао и у сусретној борби, пре него што су стигли у Рујковац, разбио и натерао у бекство гонећи их до самог Лебана.

Окружене бугарске јединице су пружале отпор до мрака, када је изванредан број успео да се пробије ка Лебану. Непријатељ је у овим борбама претрпео губитке од 63 мртвих, више рањених и 16 заробљених, док се остатак спасао бекством. Заплењено је: 1 минобацач, 5 митраљеза и пушкомитраљеза, 1 аутомат, 40 пушака, 2 пиштоља и доста друге ратне опреме. Бригада је имала 5 погинулих и 5 рањених бораца. У борбама код Рујковца учествовао је и 2. батаљон 1. јужноморавског ИОП одреда.⁴⁹

⁴⁹ Архив ВИИ, кут. 737, бр. рег. 1—3/1; кут. 2015; бр. рег. 8/3; *Зборник*, том I, књ. 5, бр. док. 119 и 132; С. Петровић, н.ч., стр. 71.

Ноћу између 31. октобра и 1. новембра бригада је нанала немачке снаге у селу Коњувце, а затим 7. новембра кренула са слободне територије Јабланице и Пусте реке, иреко реке Топлице, ка планини Великом Јастрепцу.

У то време на простору Жупе и Расине четничке групације биле су још увек јаке и угрожавале Расински НОП одред. Требало их је разбити и створити још повољније услове за јачање ослободилачког покрета. Када је 1. бригада стигла на Велики Јастребац, добила је податке да се у селу Великом Шиљеговцу налазе 2. расинска и Моравска четничка бригада. Тако је штаб 1. јужноморавске бригаде одлучио да бригада, у садејству са 1. јужноморавским и Расинским НОП одредом, уништи ове четничке снаге. С тим циљем је 1. јужноморавска бригада 15. новембра извршила покрет у правцу Великог Шиљеговца и до вечери заузела полазне положаје за напад, претходно прогеравши четничке обезбеђујуће делове ка Шиљеговцу. Такође је и четничка главнина протерана с положаја западно од Шиљеговца. Непријатељ се повукао у само село и забарикадирао у школи коју су Бугари раније претворили у касарну и уредили за одбрану. У борби, која је вођена до пола ноћи, предњи делови 1. бригаде су успели да приђу препрекама, али даље нису могли. Тада се дошло на замисао да се зграда поруши енглеским бомбама (тежине око 15 кг) које су раније биле заплећене од четника. Снажан бомбаш Дика Божовић откопчао је једну бомбу до зида зграде, али су зидови после експлозије остали нетакнути. Борба је трајала целу ноћ и сутрадан. Да би избегли уништење, четници су одлучили да ноћу уочи 16. новембра предузму јуриш и пробију се из окружења. Приликом пробоја око 100 четника успело је да се извуче, док је око 70 погинуло, а око 150 заробљено. Заплећено је око 200 пушака и много другог ратног материјала. Бригада је имала само два погинула и 6 рањених бораца.⁵⁰

После борбе у Великом Шиљеговцу 1. јужноморавска бригада је кренула ка селу Здравинју, где је 18.

⁵⁰ *Зборник*, том I, књ. 5, бр. док. 140; Архив ВИИ, кут. 737, бр. рег. 1—3/5; кут. 2015, бр. рег. 1—3/1.

новембра разбила групацију четничког Расинског корпуса. Непријатељ је безглаво побегао ка Крушевцу.

Борбе 1. јужноморавске бригаде на простору Великог Јастрепца силно су одјекнуле у овом крају. „Разбијање дражиноваца на овом терену” — поред осталог пише у извештају Окружног комитета КПЈ за Крушевац од 29. новембра 1943. године — „одјекнуло је врло повољно по читавом округу, а деловало је деморалишуће на саме дражиновце, скоро сви они који су били позвани на тзв. њихову вежбу напустили су их и побегли кућама, има примера и да им активни беже”.⁵¹

Тих дана се 1. јужноморавска бригада, према наређењу врховног команданта НОВ и ПОЈ друга Тита, припремала за одлазак у Шумадију. Преко Радио-станице „Слободна Југославија” дошло је наређење: „Нека Михајло са главном јединицом пође у сусрет Вуку”.⁵² То је значило да Благоје Нешковић са 1. јужноморавском бригадом пође у сусрет Моми Марковићу, односно 1. шумадијској бригади и заједно с њом наставе пут за Босну. Ради успешнијег спровођења наређења друга Тита штаб бригаде је предузео мноштво мера како би своје борце што боље припремио и оспособио да издрже напоре који су их на овом далеком путу очекивали. Најпре је извршен преглед људства и сви болесни и физички слаби, као и један број другарица, остављени су у Топлици и укључени у друге наше јединице. Предузете су мере за обезбеђење топле одеће, обуће и хране, јер се претпостављало да ће се на путу до њих теже долазити. Извршене су и промене у командном саставу. Дотадашњи политички комесар бригаде Кирил Михајловски је упућен на нову дужност у Македонију, а за новог комесара је дошао Жива Иицлован Тоза.⁵³ Замењен је и дотадашњи начелник штаба. Пошто је изванредан број руководилаца ове бригаде упућен на дужност у новоформирану 2. јужноморавску бригаду, на њихово место су у батаљонима и

⁵¹ *Зборник*, том I, књ. 5, бр. док. 134.

⁵² М. Мадих, н.д., стр.

⁵³ Умро у Београду после рата.

четама постављени нови команданти, комесари и команднири.

Бригада, снабдевена одећом и обућом, добро наоружана и припремљена, кренула је 22. новембра према одређеној марш-рути, 23. новембра прегазила Расину, затим Западну Мораву у близини Крушевца, 24. новембра прошла кроз село Велику Дренову и увече истога дана стигла у село Милутовац. Чим је овде дошла, напали су је делови четничког Расинског корпуса. У борби, која је с прекидима трајала целу ноћ, бригада је успела да одбаци ове четничке снаге.⁵⁴ Сутрадан 25. новембра у свануће, четници су поново напали 1. јужноморавску бригаду у Милутиновцу. У оштрој борби, која је трајала цео дан, бригада је одбацила четнике, а затим продужила покрет и 26. новембра избила на Гледићке планине. Овде је била нападнута од четничке Жичке бригаде. У једночасовној борби она је успела да протера четнике.

У даљем кретању кроз Шумадију преко села Бајчетине, Зуња, Момчилова и Брестовца 1. јужноморавска бригада није наилазила на озбиљнији отпор непријатеља.

Пошто је прешла пут између Горњег Милановца и Крагујевца стигла је у село Мијајловац. Ту су је напали делови четничког Корпуса горске гарде. После неколико часова борбе одбацила је четнике у полазне рејоне. Сутрадан су је исте ове елитне четничке јединице напале у селу Трешњевици. Борба је вођена читаво пре подне. Пошто је разбила четнике, бригада је преко планине Букуље 1. децембра стигла у село Босуту. Ту је требало да се еастане с 1. шумадијском бригадом. У Босути су је истог дана напали четници и недићевци, који су је, користећи слабу видљивост (због магле и снега), скоро окружили. Међутим, прекаљене јединице бригаде брзо су се средиле и пробиле из обруча.

Другог децембра 1. јужноморавска бригада је преко села Јеловика стигла у село Гараше, где се мало одмориле, а затим сутрадан у зору померила у познато партизанско село Даросаву (сада Партизани), где су

⁵⁴ Архив ВИИ, кут. 373, бр. рег. 1—3/5; *Зборник*, том I, књ. 5, бр. док. 141.

је дочекали сељаци, који су разместили борце по кућама и добро нахранили. Све мере обезбеђења и обавештавања предузели су тостољубиви мештани. Међутим, овај дуго очекивани одмор је био брзо прекинут када је бригада обавештена да непријатељ иде из правца Аранђеловца. Били су то четници. 1. јуришне бригаде Корпуса горске гарде, припадници Љотићевог Српског добровољачког корпуса и делови бугарске 24. пешадијске дивизије, укупно јачине око 3.000 војника.

Бригада је брзо посела положаје за одбрану испред Даросаве и одбила прва два напада непријатеља. Затим су јединице бригаде касно увече биле приморане да се повуку ка селу Трбушници, где су стигле сутрадан и ухватиле везу с 1. шумадијским НОП одредом. Пошто је штаб бригаде био упознат од штаба 1. шумадијског одреда са ситуацијом у Шумадији и са марш-рутом 1. шумадијске бригаде из Шумадије ка Босни, 1. јужноморавска бригада је 5. децембра предузела марш за 1. шумадијском бригадом по тешком путу пуном неизвесности. Око поноћи ушла је у варошицу Славковицу, где је разбила једну групу четника, а затим наставила покрет преко Равне горе, Маљена и Дивчибара, водећи успут мање борбе са четницима. Осмог децембра избила је у село Сечу Реку, код Косјерића, одакле је продужила преко Јело-горе, код села Заглавка прешла пут Бајина Башта — Ужице и наставила марш ка планини Тари. Десетог децембра бригада је стигла у село Гостиље, удаљено око два сата хода од Вишеграда. Ту је добила обавештење да су се јединице 5. крајишке дивизије претходне ноћи повукле на леву обалу Дрине. Сазнавши од мештана да се у селу Старом Броду налази скела за прелазак реке, бригада је кренула ка Дрини и 11. децембра у зору избила на реку преко пута Старог Брода. На маршу је бригада одбијала нападе четника без задржавања, вешто примењујући заштиту у виду сталних и покретних обезбеђења. Након доласка на Дрину 1. батаљон бригаде је обезбеђивао прелаз, док су се остале јединице бригаде пребацивале, пошто се располагало само једним чамцем, а надошла Дрина није се могла газити. За време пребацивања преко Дрине бригада је ухватила везу са деловима 15. мајевичке бригаде 17. ударне дивизије, који су ватром помогли прелаз преко реке. Дванаестог децембра до 9

часова сви делови бригаде су били пребачени на супротну обалу и после 21 дан напорног марша и борби јединице су добиле топлу храну.

Марш 1. јужноморавске бригаде из јужне Србије, преко Шумадије и западне Србије, био је тежак и напоран. Кретање преко планина, по киши, блату и снегу, уз честе борбе захтевало је максимум снаге и напрезања. Борци су све то издржали, испољивши при том херојство у борби и дисциплину на маршу. Ниједног тренутка се нису поколебали. Напротив, све је више јачало уверење да ће њихови напори и жртве уродити плодом. Жеља да се што пре састану са јединицама НОВЈ у Босни стално их је вукла напред.

Бригада је ушла у састав 5. крајишке дивизије. Али прилике су биле такве да о неком већем предаху и одмору није могло бити ни говора, јер је непријатељ у то време већ предузео офанзиву ширих размера против јединица НОВЈ у источној Босни.⁵⁵

Без иједног тренутка одмора бригада је учествовала у борбама, најпре у саставу 5. крајишке, а касније са јединицама 17. источnobосанске дивизије 3. ударног корпуса. И у овим борбама борци 1. јужноморавске бригаде су показали своје борбено искуство. Тринаестог децембра бригада је стигла у село Жепу, а 14. децембра у саставу 5. дивизије као једна њена маршевска колона је кренула преко планине Деветака ка Рогатици. Када је на овом маршу 1. крајишка бригада 5. дивизије 15. децембра у 08,00 часова као претходница дивизије отпочела борбу у сусрету против делова немачке 1. брдске дивизије, из Соколца су кренули делови 14. СС пука немачке 7. СС дивизије који су почели да окружују 1. јужноморавску и 10. крајишку бригаду с циљем да их одсеку и потисну на снаге 13. СС пука исте дивизије. Тако се 1. јужноморавска бригада поново нашла у веома тешкој ситуацији. Штаб 5. дивизије је одлучио да се ноћу 15/16. децембра изврши пробој преко друма Соколац — Власеница. Прва јужноморавска и 10. крајишка бригада налазиле су се у колони која се преко Деветака пробијала код Крама. Пробој је био предузет под веома тешким теренским,

⁵⁵ Архив ВИИ, кут. 737, бр. рег. 1—3/7; А. Виторовић, н.д., стр. 546—548; С. Петровић, н.ч., стр. 78—79.

временским и борбеним условима. Пошто су Немци успели да затворе брешу коју је направила 1. крајишка бригада, остале бригаде су биле приморане да свака за себе врше пробој и крче пут. До ованућа 16. децембра 1. јужноморавска бригада (без 2. батаљона) је успела да пређе друм. Међутим, 2. батаљон, који је претходног дана штитио пробој са положаја око села Боровца, нашао се одсечен на непознатом терену и није знао правац наступања своје бригаде и 5. дивизије. Када су тешком муком били пронађени водичи, батаљон је успео да избије на друм, али је ту био заустављен. Пошто је нешто измењен правац пробоја, батаљон је уз тешке губитке, просто прегазивши немачки строј, успео да се пробije из обруча и суетигне главнину бригаде. После пребројавања установљено је да је у батаљону остало свега око тридесетак бораца. У овом пробоју и остали батаљони су имали губитке, тако да се бројно стање бригаде смањило за око стотину бораца. Следећег дана бригада је продужила да води борбе против непријатељевих снага које су нападале из Хан-Пијеска и са Крама и пошто је претрпела велике губитке и била потпуно исцрпљена, штаб 3. ударног корпуса је одлучио да је повуче с положаја и прикупи ближе штабу корпуса.

Међутим, догађаји су се развијали неочекивано брзо и били веома судбоносни за наше јединице. Пошто у претходној операцији Немци нису успели да униште јединице 5. и 17. дивизије (у њиховом саставу и 1. јужноморавску бригаду), штаб немачког 5. СС брдског армијског корпуса је одлучио да поново окружи и уништи наведене јединице НОВЈ на овом подручју. Планом непријатеља је било предвиђено да са југа, од Вареша и Олова, наступа 7. СС. дивизија; са југоистока, од Хан-Пијеска и Власенице, 1. брдска дивизија и 1. резервни пук. Земљиште на коме је требало да се одвијају ове борбе било је планинско, пошумљено и испресецано. Немачке су јединице биле оспособљене за дејства у оваквим условима.

План наших јединица је предвиђао да се најпре изврши груписање снага, а потом из центра изврши пробој и јединице одвоје од непријатеља. Двадесет трећи децембар јединице су провеле у шуми, јер је немачка авијација непрекидно надлетала и бомбардо-

вала. Најзад, после прегруписања снага, 5. и 17. дивизија и 1. јужноморавска бригада успеле су да по мразу од око 10 степени испод нуле изврше продор преко реке Криваје код села Рибнице. Сутрадан је 1. јужноморавска бригада избила на планину Озрен и ушла у састав 17. дивизије. Али ни после тога није било предаха и бригада је одмах ушла у нове борбе. Пошто је 17. дивизија имала задатак да се даље пробија у два маневарским групама, 1. јужноморавска бригада се заједно са 6. источnobосанском и 18. хрватском бригадом пробијала према Бирчу, док се друга група исте дивизије пробијала ка Варешу. Двадесет четвртог децембра је 1. јужноморавска бригада у саставу 1. групе била приморана да води жестоке борбе код села Тумаре. Ту је погинуо командант бригаде Предраг Марковић Алимпије. Немачке јединице, које су се изненада појавиле испред Тумара, биле су из 1. брдске дивизије. После погибије команданта бригаде батаљони су ипак успели брзо да се среде и у садејству са осталим јединицама колоне да успешно одбију напад непријатеља. Међутим, због појаве нових непријатељевих колона и опасности од окружавања одлучено је да се предузме извлачење снага при чему је 1. јужноморавска бригада добила задатак да се повуче ка Омеровој води. Трећи батаљон бригаде, један батаљон 18. хрватске бригаде и две чете 6. источnobосанске бригаде имали су улогу заштитнице, која се после одвајања главних снага колоне нашла у веома тешкој ситуацији, јер су Немци успели да је одсеку, тако да је тек 30. децембра, после тешких борби, успела да се прикључи бригади у Бирчу. Њен 3. батаљон је стигао без политичког комесара Милана Момчиловића који је погинуо са групом бораца и без комесара 2. чете Обрена Милићевића, који је са преломљеном ногом остао у најближем селу.⁵⁶

Прикупљање и сређивање 1. јужноморавске бригаде је извршено на маршу. Пошто је стигла у село Шековиће, бригада се одморила 2—3 дана, а затим пребацила у село Братунац. Ту је извршена реорганизација бригаде: поново се формирају три батаљона, али са смањеним бројем људства. У састав бригаде вратила

⁵⁶ Архив ВИИ, кут. 737, бр. рег. 1—3/8.

се и група од иреко 40 бораца са политичким комесаром бригаде на челу, која је била одсечена за време пробоја на Деветаку и готово мееец дана деловала као самостална јединица на Глаеинцу и око Рогатице.

Из Братунца бригада је у саставу 17. дивизије кренула ка Тузли и у времену од 11. до 20. јануара 1944. године учествовала у нападу на Тузлу. Најзад, при повлачењу из рејона Тузле бригада се преко реке Спрече поново пребацила у Шековиће, а затим преко села Нове Касабе дошла у Власеницу. Ту јој је преко савезничких авиона, дотурана храна, одећа и обућа.

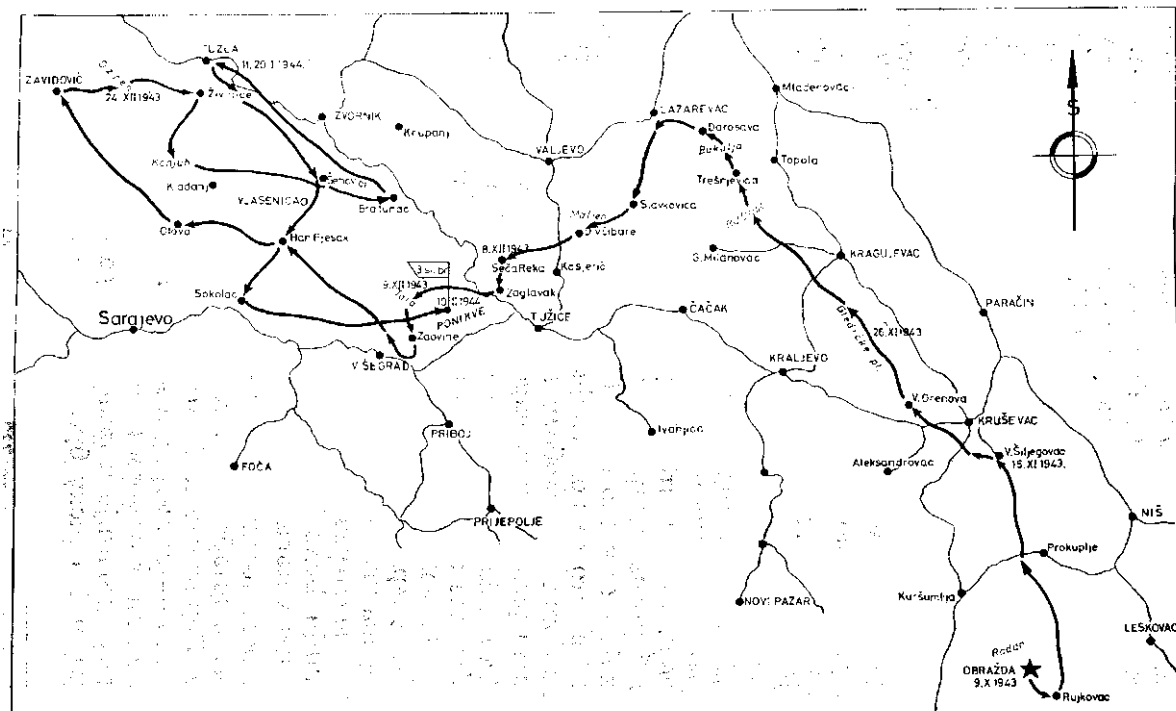
За постигнуте успехе у борбама од њеног формирања до доласка у Власеницу Врховни командант НОВ и ПОЈ је 1. јужноморавску бригаду прогласио ударном. Захваљујући се на бризи, целокупни састав бригаде је 29. јануара 1944. године упутио телеграм свом врховном команданту маршалу Титу.

„Борци, командири, команданти и политкомесари Ј. јужноморавске ударне бригаде шаљу Теби, наш Врховни команданте, друже Маршале Тито, своје ватрене борбене поздраве и захваљују Ти на бризи и пажњи коју си указао нама, борцима из Србије. Ми смо поносни што се под Твојим врховним руководством може борити за слободу наше домовине, за братство и равноправност свих народа Југославије.”⁵⁷

За време боравка у источној Босни 1. јужноморавска бригада се више пута налазила у обручу и тешкој, готово безизлазној ситуацији. Због способности руководећег кадра, личне свести, храбрости и издржљивости бораца увек се успешно пробијала и извлачила из критичне ситуације. Уз све то владала је и оскудица у муницији. Било је тренутака када је на борца долазило по пет метака.

После толиких борби бригада је према наређењу Врховног штаба из Власенице кренула преко Хан-Пископаца, Коритника и Соколца, преко железничке пруге Сарајево — Вишеград и даље у правцу Фоче. Ту је требало да се одмори и среди и да уђе у састав 2. пролетерске дивизије формирајући са 1. шумадијском бригадом 3. српску бригаду.

⁵⁷ Архив ВИИ, кут. 737, бр. рег. 1—3/9.

Пут 1. јужноморавске бригаде у састав 3. српске бригаде

Глава I

ФОРМИРАЊЕ 3. СРПСКЕ УДАРНЕ БРИГАДЕ

Ради остварења раније предвиђеног плана Врховног штаба да јаче снаге НОВЈ продру у Србију, почетком фебруара 1944. године 2. пролетерска и 5. крајишка ударна дивизија прикупљене су на простору између Пљеваља, Чајнича, Горажда и Фоче, где су отпочеле припреме за извршење овог задатка. Требало је продрети у јужну Србију, у Топлицу и Јабланицу, помоћи да се оружана борба у Србији још више распламса и прошири на све њене крајеве.

Пошто су 1. шумадијска и 1. јужноморавска бригада у немачкој операцији „Кугелблиц“ претрпеле велике губитке, нарочито 1. шумадијска бригада, и тако знатно смањиле своје бројно стање, Главни штаб НОВ и ПО Србије и Покрајински комитет КПЈ за Србију одлучили су да споје ове две бригаде и да од њих формирају 3. српску народноослободилачку ударну бригаду која би ушла у састав 2. пролетерске дивизије. О својој одлуци доставили су 8. фебруара извештај Врховном штабу НОВ и ПО Југославије. Два дана касније врховни командант маршал Тито је одобрио формирање бригаде. Ради тога је 1. шумадијска бригада са свога простора предузела покрет и 9. фебруара стигла у село Поникве (код Пљеваља), где је сачекала 1. јужноморавску бригаду. Извршена је реорганизација. Од 1. јужноморавске бригаде формирана су два, а од 1. шумадијске један батаљон. Њиховим спајањем је 10. фебруара 1944. године свечано формирана 3. српска народноослободилачка ударна бригада.

На дан формирања бригада је имала три батаљона и ириштапске јединице — укупно око 500 наоружаних бораца. Штаб бригаде су сачињавали: командант Радивоје Јовановић Брадоња, политички комесар Сава Радојичић Фећа, заменик команданта Никола Љубичић, заменик политичког комесара Мирко Милојковић и начелник штаба Милош Манојловић.

На челу батаљона били су: 1. батаљон — командант Митар Радовановић Требињац,* а политички комесар Милан Матијашевић Чича**; 2. батаљон — командант Миша Гавриловић, а политички комесар Димитрије Тодоровић; 3. батаљон — командант Реља Косић (касније Божидар Стојановић Дренички), а политички комесар Радојко Илић.

У бригади су основане партијска, скојевска и омладинска организација. У штабу бригаде и штабовима батаљона, по четама, самосталним водовима и при позадинским јединицама образоване су партијске ћелије, скојевски и омладински активи. За секретаре ћелија у четама одређени су заменици политичких комесара чета, а у самосталним водовима делегати водова. За рад партијске организације у батаљону задужен је батаљонски биро, чији је руководиоца био заменик политичког комесара батаљона а радом скојевске и омладинске организације руководили су скојевски, односно омладински руководиоци, који су били и чланови батаљонског бироа КПЈ. За руковођење партијским радом у бригади изабран је бригадни комитет са замеником политичког комесара бригаде на челу, а за руковођење омладинском организацијом одређен је омладински руководиоца, који је био и члан бригадног комитета Партије.

При штабу бригаде је организована и интендантура којом је руководио интендант бригаде. Формирана је комора, која је чувала и транспортовала материјал и имала на располагању одређен број коња за транспорт. По батаљонима су формиране интендантуре са интендантима на челу и одељење за опслуживање, које је располагало са неколико коња. У четама и самостал-

* Погиоуо несрећним случајем као командант дивизије.

** Умро после рата.

ним водовима, као и у штабу бригаде постављени су економи и одређен потребан број куvara и коњоводаца.

Одмах се приступило и организацији службе збрињавања и неге рањеника и болесника. Санитетском службом руководио је шеф бригадног санитета. Формирано је бригадно превијалиште и болница. По батаљонима су постављени санитетски референти с помоћницима, а у четама болничари, односно болничарке. Санитетско особље је регрутовано из редова бораца из чета, поглавито другарица.

При бригади је формирана пратећа чета са минобацачким, противтенковским и митраљеским, а касније и топовским и минерским водом. При батаљонима су формиран митраљески водови, а касније и минобацачка, противтенковска и минерска одељења.

Поред чете пратећих оруђа при бригади и митраљеских водова у батаљонима, формиране су извиђачке јединице и јединице везе: извиђачки вод и вод за везу при штабу бригаде и извиђачка десетина (одељење) и десетина за везу (одељење) при сваком батаљону.

Првих дана сређиване су јединице, извођена војничка и политичка обука. Војна и политичка обука обухватале су припрему за основни борбени задатак — продор у Србију.

Одмах после формирања 3. српска ударна бригада је из села Поникава (10. фебруара) упутила један батаљон у село Трпиње код Чајнича, а нешто касније још један батаљон на простор око Чајнича. Штаб бригаде са једним батаљоном и приштапеким деловима остао је и даље у Пониквама. Бригада је имала задатак да води борбе против четничких делова на овом подручју, да испита и рашчисти терен око села Заборка и да контролише и затвара правац који од Горажда води према Чајничу.

На том простору је у свим јединицама 3. српске ударне бригаде поводом 23. фебруара одржана свечана прослава 26-годишњице Црвене армије, којој је присуствовао командант 2. дивизије — пуковник Љубо Вучковић. На прослави је прочитана порука врховног команданта НОВ и ПО Југославије маршала Тита у којој је истакнуто да Црвена армија наноси све теже ударце фашистичким освајачима, а њен победо-

носни продор према западу радосно одјекује у срцима свих поробљених народа Европе. Поред тога, било је наглашено да празник Црвене армије подстиче њене припаднике на још снажније ударце против фашизма, а припаднике НОВ и ПОЈ на још милосрднију борбу против окупатора и његових слугу.¹

Значај ове прославе за наше борце и јединице био је веома велики. Јединице Црвене армије и НОВ и ПОЈ већ три године водиле су тешке борбе против заједничког непријатеља. Централни комитет СКП (бољшевика) у прогласу поводом прославе 26-годишњице Црвене армије обратио се и народима Југославије речима: „Храбри патриоти Југославије! Ваша борба за слободу и независност земље служи за пример који надахњује све народе поробљене Европе. Нека живи херојски народ Југославије и њена Народноослободилачка војска, која се пожртвовано бори против фашистичких окупатора." Ове речи борци и старешине бригаде схватили су као признање за постигнуте резултате и подстицај за пожртвовање и истрајност до потпуне победе над непријатељем и извојевање слободе и независности.

ПРИПРЕМЕ ЗА ПРЕЛАЗ У СРБИЈУ И ПОКУШАЈ ФОРСИРАЊА ЛИМА

За време одмора и припреме јединица за продор у Србију и предстојећа дејства примљен је телеграм Врховног команданта НОВ и ПОЈ од 19. фебруара 1944. године којим се штабу 2. ударног корпуса наређује да 2. пролетерска и 5. ударна дивизија крену за Србију.² Од њих је формирана Ударна група дивизија (под командом штаба 5. ударне дивизије) са задатком да преко југозападне Србије и Копаоника продре у Јабланицу и Топлицу, да се попуне новим борцима и да у садејству са јединицама НОВ и ПОЈ на том подручју прошире оружану борбу, помогну оживљавање

¹ *Хронологија ослободилачке борбе*, стр. 674; Архив ВИИ, кут. 734, бр. рег. 11/6; Јово Вукотић, *Друга пролетерска дивизија*, Војноиздавачки завод, Београд, 1972, стр. 339 (убудуће, Ј. Вукотић, н.д.).

Хронологија ослободилачке борбе, стр. 673.

политичког рада у народу, да помогну формирање нових јединица и да створе чврст ослонац за прихватање јачих снага НОВЈ, које би, такође, продрле у Србију.

Крајем фебруара 1944. године штабу 2. ударног корпуса било је познато да се у Пљевљима налази једна јединица са око 1.200 немачких војника, да је у околини града размештен један четнички корпус јачине око 1.300 људи и да у околини села Заборка има око 500 четника. Јединице 2. пролетерске дивизије тада су се налазиле на простору Чајниче — Пљевља — Лим — и углавном затварале правац од Пљеваља.

Да би разбио четничку групу код Заборка, штаб 2. дивизије је наредио 3. српској ударној бригади да са досадашњег простора 1. марта 1944. године отпочне марш и да из покрета главним снагама нападне и разбије четничке снаге у рејону Заборка, а да са једним батаљоном осигура везу у рејону села Трпиње са деловима 5. крајишке дивизије. Предвиђени напад 3. српске ударне бригаде почео је 2. марта у 05.00 часова. Том приликом је четничка летећа бригада потпуно разбијена, а њени остаци протерани ка Рудом³. У борби је заплењена архива ове четничке јединице.

Трећег марта је 3. српска ударна бригада остала на достигнутом положајима у рејону Заборка очекујући наређење за даља дејства, која су била најављена.⁴

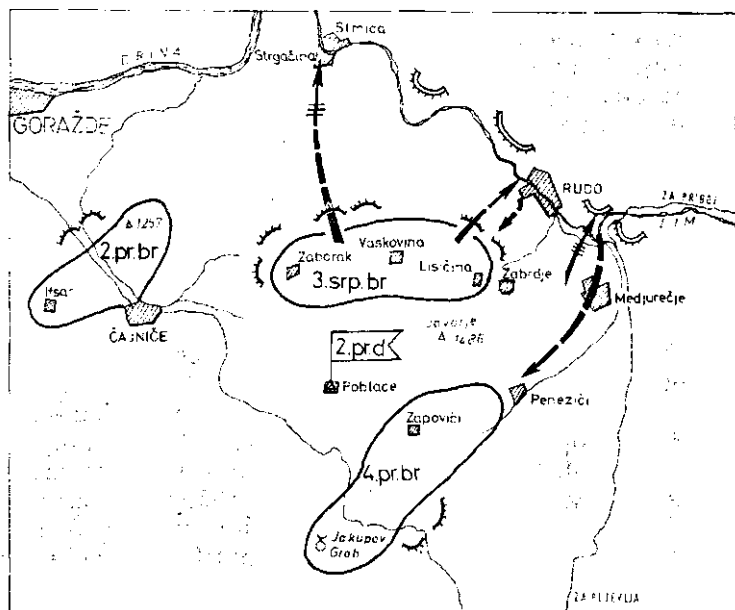
Ради форсирања реке Лима штаб 2. пролетерске дивизије је 4. марта 1944. године издао бригадама наређења. Друга пролетерска бригада добила је задатак да се пребаци ближе Лиму, да ноћу између 6. и 7. марта форсира реку, овлада селима Штрпцима и Оскурушом и организује одбрану на линији Сирова глава — Крстац. Четврта пролетерска бригада је требало да буде спремна за дејство у правцу Добре воде, да затвори правац Пљевља — Рудо и прикупља податке о непријатељу у рејону Рудог. Трећа српска ударна бригада овим наређењем имала је задатак да и даље остане на дотадашњем простору у рејону Заборка, да обезбеђује јединице дивизије са тог правца, да извића правце Рудо — Чајниче и Рудо — село Мељак и да буде спремна за покрет ка одсеку форсирања Лима и

³ Архив ВИИ, кут. 732-А, бр. рег. 56/4.

⁴ Архив ВИИ, кут. 737 бр. рег. 1/1.

за прелазак у Србију. Да би осујетили дејства наших јединица, Немци и четници су 5. марта по веома лошим временским условима и међави предузели напад од села Југова на положаје 2. пролетерске бригаде, али су и поред почетних успеха одбијени.

Три покушаја форсирања Лима нису дала очекиване резултате. Ноћу уочи 10. марта 2. пролетерска бригада је и по четврти пут покушала да форсира Лим, али и овога пута покушај није успео.

Распоред јединица 2. пр. дивизије после неуспелог покушаја форсирања р. Лима (10—13. III 1944. год.).

У међувремену 3. српека ударна бригада је упутила један батаљон у село Страгачину (12 км низводно од Рудог) са задатком да се у повољном моменту пребаци преко Лима. Међутим, и овде нису постојале могућности за израду чамаца, нису извршене ни одговарајуће тактичко-техничке припреме, река је надошла, а на десној обали Лима налазиле су се доста јаке снаге четника, тако да батаљон није могао да изврши по-

стављени задатак.⁵ Бригади је после тога наређено да се задржи на свом простору, с тим да не повлачи баталјон из села Стрмице, већ да и даље остане тамо с циљем да испита могућности за форсирање Лима на овом правцу.⁶

Штаб 2. пролетерске дивизије, који се налазио у селу Саставцима, 10. марта је обавестио штабове 2. пролетерске и 3. српске ударне бригаде да се на положајима у рејону Прибој — Рудо налази око 2 — 3.000 недићеваца, четника и Немаца, који имају задатак да нашим јединицама спрече прелазак преко Лима. Пошто покушаји форсирања Лима нису успели, команда 2. пролетерске дивизије донела је одлуку да извуче јединице из долине Лима, прекине непосредан контакт са непријатељем и настави дејства дуж комуникације Пљевља — Чајнице. У том смислу су издата и потребна наређења. Тада је 3. српска ударна бригада добила задатак да са простора Заборак — село Восковина — село Страјборићи затвара правце од Рудог, Горажда и Стрмице и* обезбеди слободу покрета и дејства осталим јединицама дивизије. Следећих неколико дана она је успешно извршавала постављени задатак и обезбеђивала 2. и 4. пролетерску бригаду, које су изводиле маршеве на нове просторе. После тога 3. српска бригада се разместила на простору Заборак — село Лисичина, штаб дивизије у село Дајковиће, док су 2. и 4. пролетерска бригада оријентисане према, комуникацији Пљевља — Чајнице.⁷

ФОРСИРАЊЕ ЛИМА И ИЗБИЈАЊЕ У ДОЛИНУ ИБРА

После повлачења јединица 2. пролетерске дивизије из долине Лима непријатељ се делом снага пребацио преко реке и избио на линију село Батковићи — село Забрђе. Четрнаестог марта у Батковићима се налазио четнички Милешевски корпус, а на овом мостобрану су се налазили и делови 5. пука Српског добровољачког корпуса, делови четничког корпуса Павла Буриши-

⁵ Ј. Вукотић, н.д., стр. 342.

⁶ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 20/1 и 1—26/4.

⁷ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 31/1.

ћа, делови четничке Пљеваљске бригаде и муслиманске милиције. У току 14. марта против ових група вођене су мање борбе.⁸

У време када је Врховни штаб одобрио форсирање Лима и продор у Србију, на десној обали Лима, у рејону Прибоја и Рудог, налазиле су се снаге четничког Дринског и делови Милешевског корпуса, односно њихове бригаде — Сребрничка и Прибојска, ојачане једним батаљоном Српског добровољачког корпуса и 1. батаљоном 2. пука немачке дивизије „Бранденбург“. Поред тога, на овом простору могле су бити употребљене и снаге које су се налазиле око Ужица, Бајине Баште и Чајетине — Ужичка, Златиборска и Рачанска четничка бригада, као и једна летећа бригада која је била предвиђена за брза дејства у правцу Лима. У рејону Пљеваља непријатељ је имао у приправности јаке снаге којима је брзо могао напасти десни бок и позадину Ударне групе дивизија. На правцу Прибој — Добрун могла су бити употребљена и оклопна возила 2. пука дивизије „Бранденбург“, као и неки његови мањи делови. Међутим, обала није била припремљена за одбрану и сем изграђених стрељачких заклона, који су више служили за обезбеђење и осматрање, није било никаквих других утврђених положаја, нити је сама одбрана имала потребну дубину.⁹

После разраде плана за форсирање Лима 14. марта на састанку у селу Заборку, на коме су поред штаба 5. дивизије присуствовали и начелник штаба 2. дивизије Саво Дрљевић и секретар Покрајинског комитета КПЈ за Србију Благоје Нешковић, 2. дивизија је добила задатак да што пре очисти леву обалу Лима од непријатељевих делова, а потом да буде спремна да пошто 5. ударна дивизија образује мостобран на супротној обали и она пређе на десну обалу реке.

У склопу основног задатка дивизије — 3. српска ударна бригада је још 13. марта добила задатак да се 14. марта прикупи на простору села Заграђе и у сеоцима Меница и Четање, одакле да изврши напад и разбије непријатељеве снаге у селу Батковићима. Најпре је требало да изврши прегруписивање својих јединица и

⁸ Архив ВИИ, куг. 732-А, бр. рег. 56/4.

⁹ Ј. Вукотић, н.д., стр. 346. . . ,

14. марта до 18.30 часова поседне полазне положаје на линији села Лисичине — села Пођаворје, а потом напада општим правцем Лисичине — Пођаворје — Батковићи.¹⁰

Штаб 3. српске ударне бригаде издао је 14. марта заповест за напад којом је наређено:

— након прстизања 1. и 2. батаљона на црстор село Лисичине — село Пођаворје 2. батаљон да остави једну чету на положају Шебов гроб са задатком да са тог положаја обезбеђује болницу и интендантуру бригаде, а патролама одговарајуће јачине стално извића правац Лисичине — Присој — Јеловик — Рудо;

— 2. батаљон (без једнечете) да нападне непријатеља правцем село Лисичине — село Бара — село Живинице — село Замаље — село Батковићи;

— 1. батаљон да напада правцем село Забрђе — село Четање — Мецелево (к. 1139) — село Батковићи;

— 3. батаљон као резерва бригаде да креће за 1. батаљоном и да буде спреман за увођење у борбу на његовом правцу напада, с тим што би из Забрђа упутио једну чету да избије на положаје Мецелева и као десна побочница напада непријатеља правцем Забрђе — к. 1020 — Лиса стијена;

— чета пратећих оруђа одмах да упути по један минобач и једну противтенковску пушку 1. и 2. батаљону.

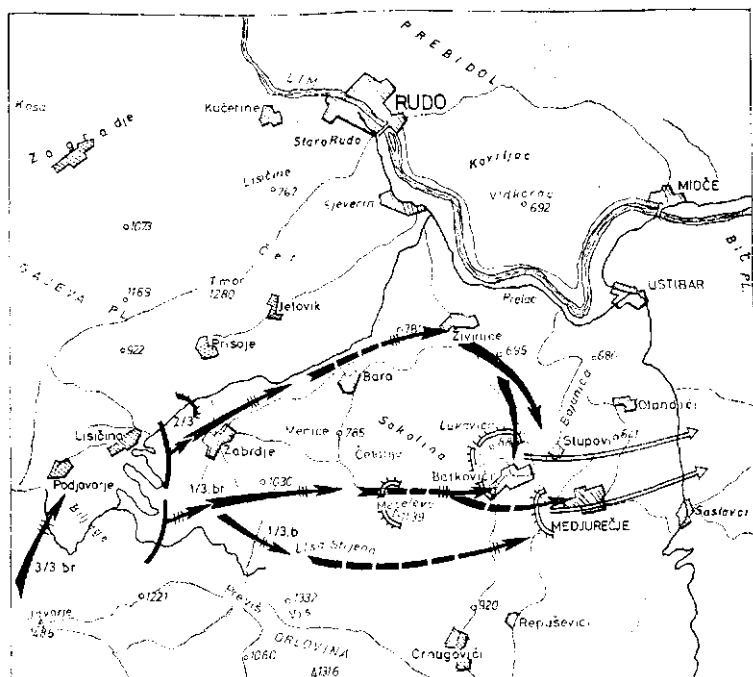
Напад бригаде одвијао се према предвиђеном плану и сви батаљони су извршили постављене задатке, тако да је непријатељева одбрана у рејону Батковића разбијена у целини до пада мрака. За време напада штаб бригаде се налазио и кретао на правцу главног удара: заселак Мецелево — село Батковићи.¹¹

Пошто је 14. марта преко села Заборка и Дупца избила у рејон села Сетихова, 1. крајишка бригада 5. ударне дивизије је у 22 часа отпочела форсирање Лима. Већ 15. марта створила је мостобран на десној обали реке ширине око 15, а дубине до 10 км. Заузела је и село Бијело Брдо, топографски врло јак и важан објект на комуникацији Прибој — Вишеград, чиме је преекла овај пут. Четници су напустили и Рудо повлачећи се према Прибоју.

Следећег дана, 16. марта, непријатељ није предузимао никаква активна борбена дејства, осим извићања

¹⁰ П. Вишњић, н.д. стр. 43.

¹¹ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 1/2.

*Напад 3. српске бригаде на с. Батковићи — Међуречје
(14. III 1944. год.).*

реке Лима еа два авиона. Трећа српска ударила бригада се после разбијања непријатеља у селу Батковићима налазила на простору Батковићи — село Живинице — село Устибар; 2. пролетерска бригада десно — на простору Батковићи — село Пожегрмац; два батаљона 4. пролетерске бригаде на простору село Голеша — село Калуђеровићи. Штаб дивизије налазио се у селу Оаставцима.

Пошто је 5. дивизија образовала мостобран на десној обали Лима и створила услове за несметано пребацивање 2. пролетерске дивизије, ова је код места Рудог отпочела да прелази Лим преко порушеног моста, који је био оспособљен за пролаз и преко пронађених газова.

Предње јединице 3. српске ударне бригаде су 16. марта око 17 часова отпочеле да прелазе преко оспособљеног моста. За преношење терета преко Лима направљени су сплавови на лицу места, коњи су прелазили газом без товара. Следеће ноћи и дана цела бригада се пребацила преко Лима, а затим извршила марш правцем Рудо — Хусеинова раван — село Будимлија и до краја дана 17. марта избила у рејон села Бијелих Брда. Према плану прелаза за 3. српском одмах су пребачене и јединице 4. пролетерске бригаде. На левој обали Лима, на простору Батковићи — Црнуговићи — Пожегрмац, задржала се једино 2. пролетерска бригада 2. дивизије у очекивању генерала Павла Илића, делегата Врховног штаба НОВ и ПОЈ, обезбеђујући мостобран код Ррудог од евентуалног напада непријатеља са правца Пљевља — Рудо и Чајнице — Рудо.¹⁷

У међувремену је у засеоку Арсићима крај Рудог одржан састанак штабова 5. крајишке и 2. пролетерске дивизије коме су присуствовали чланови Главног штаба НОВ и ПО Србије и Покрајинског комитета КПЈ за Србију: Благоје Нешковић, Мома Марковић и А>убинка Милосављевић. На овом састанку требало је да се направи план за дејство обеју дивизија у наступном марш-маневру за Србију. Пошто није било јединственог става, донета је одлука да се до пристизања дефинитивне одлуке Врховног штаба одмах приступи продору на Златибор и у току кретања разбијају непријатељеве посаде на комуникацији Ужице — Вишеград између села Добруна и села Вардишта.

После напуштања рејона Рудог непријатељеве јединице су се повукле ка Прибоју, Вишеграду и Новој Вароши. Друга пролетерска дивизија је сада имала задатак да са две бригаде изврши покрет на простор: село Бијела Брда — село Добрун — село Вардиште — село Семегњево, а једну бригаду да остави у рејону Рудог. Њена 3. српска ударна бригада добила је наређење да 19. марта у 5 часова изврши марш најпогоднијим правцем, размести се у рејону села Семегњева и одатле да затвори правце који изводе од комуникације Вардиште — Ужице и од Чајетине. Десно од 3. српске ударне бригаде дејствовала је 1. крајишка бри-

¹² П. Вишњић, н.д. стр. 46.

гада 5. дивизије на правцу Јабланица — Рибница, а лево 4. пролетерска бригада.¹³

Ноћу 17/18. марта један батаљон 3. српске ударне бригаде је у садејству са 1. крајишком бригадом 5. дивизије извршио напад на немачко-бугарске посаде (у јачини од по 200 војника) у селима Добруну и Вардишту. Непријатељеве посаде су биле потпуно изненађене и у борби око поседнутих зграда претрпеле су велике губитке. Из покрета је разбијено непријатељево обезбеђење и без задржавања продужен напад на зграде из којих су, у покушају да се спасу бекством, исказали немачки и бугарски војници и падали покошени ватром бораца бригаде. Четници Вишеградске бригаде Дринског корпуса, који су били у близини, брзо су им притекли у помоћ и у свануће напали бригаде с лећа из правца села Станишевца, тако да су јединице 3. српске и 1. крајишке бригаде биле приморане на повлачење. У овим борбама погинуло је око 50 немачких и бугарских војника, заплењен је један митраљез и 10 пушака, као и доста разноврсне муниције, а уништено 10 непријатељевих камиона са муницијом и опремом која се у њима налазила и један путнички аутомобил.¹⁴

Осамнаестог марта јединице 3. српске ударне бригаде продужиле су са извршењем постављених задатака. Са положаја код села Брезовца и са Санца протерале су око 300 четника и тако без сопствених губитака очистиле овај рејон.¹⁵

Деветнаестог марта у 5 часова 3. српска ударна бригада је извршила покрет из рејона Вардиште — Јабланица правцем Лисичина — заселак Мало Поље — село Семегјево одакле је у снажном налету протерала јачу четничко-бугарску колону и одбацила је према Чајетини. Остале јединице дивизије су такође извршиле своје задатке и избиле на простор заселак Мисаиловићи — заселак Јањићи — село Бијело Брдо, док су јединице 5. ударне дивизије избиле на простор: село

¹³ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 24/1.

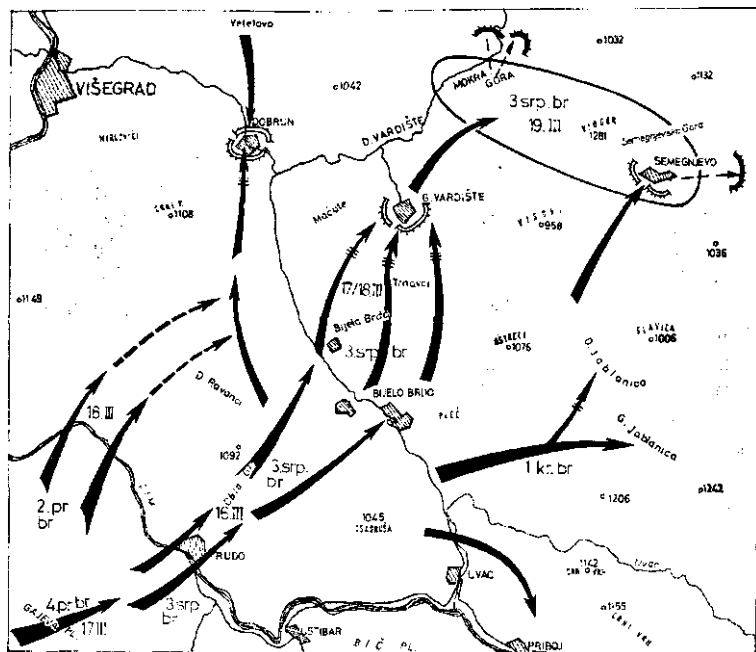
¹⁴ Љубодраг Бурић, *Ратни дневник*, Војноиздавачки завод, Београд, 1966, стр. 200 (убудуће Љ. Бурић, *Дневник*); П. Вишњић, н.д., стр. 50—51.

¹⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 2/2. .л.г

7j "

Грање — село Вардиште — село Триавци. Штаб 2. дивизије је пребачен у село Цвркоте.

За постигнуте успехе у претходним борбама и на форсирању Лима Врховни командант НОВ и ПОЈ је 19. марта 1944. године 2. пролетерској и 5. крајишкој

*Форсирање Лима и избијање у рејон Семегњева
(16—19. III 1944. год.).*

дивизији послао честитку следеће садржине: „Честитам на успеху код Лима“, што је војничком и старешинском саставу обе дивизије дало подстрека на још веће напоре у борби против непријатеља.¹⁶

Пошто је Врховни штаб донео одлуку да Ударна група дивизија до долине реке Ибра дејствује скупно под командом штаба 5. ударне дивизије, после одржа-

¹⁶ *Хронологија ослободилачке борбе*, стр. 697.

ног састанка у селу Ресићима 20. марта 1944. године, на коме је присуствовао и делегат Врховног штаба генерал-мајор Павле Илић са групом чланова совјетске војне мисије, одлучено је да 2. и 5. дивизија од Лима до Ибра дејствују општим правцем Златибор — Јавор — долина реке Студенице, да енергичним наступом разбију непријатељеве снаге на том правцу и униште квислиншки државни апарат. Успут је било неопходно мобилисати што већи број нових бораца за попуњу јединица. Органе нове народне власти, због планиране брзине покрета, требало је стварати само тамо где за то заиста постоје повољни услови. Штабовима, јединицама и целокупном борачком саставу било је стављено у задатак да за време марша, а нарочито у местима размештаја, окупљају становништво, одржавају зборове, тумаче политичку ситуацију и објашњавају циљеве народноослободилачке борбе.

Сва већа насељена места и већину села на правцу покрета 2. и 5. дивизије до Ибра посели су: немачки 2. пук дивизије „Бранденбург“ и 5. СС полицијски пук, легија „Кремплер“, бугарска 24. пешадијска дивизија, 5. пук Српског добровољачког корпуса, јединице Српске граничне страже, четнички Дрински, Златиборски, 2. равнорски, Пожешки, Јаворски, 2. милешевски корпус и муслиманска милиција. Непријатељ је сматрао да ће 2. и 5. дивизија нападати правцем Добрун — Ужице и Чајетина — Ужице, те је ове правце затворио јаким снагама, док је ојачана резерва команданта — један ојачани пешадијски пук — упућен железницом на простор Ужице — Пожега.¹⁷ Четници су нарочито настојали да чврсто држе под својом контролом територију југозападне Србије, а потпомогнути од Немаца и Бугара грчевито су се бранили прелазећи често у противнападе, док су у позадини непрекидно попуњавали своје јединице принудном мобилизацијом.¹⁸

Пошто је штаб 2. пролетерске дивизије обавестио потчињене јединице да је непријатељ 21. марта на простору Штрпци — Бијело Брдо напао 4. крајишку бри-

¹⁷ П. Вишњић, н.д., стр. 58; Архив ВИИ, НАВ-Н-Т-501, филм 256, снимак 297.

¹⁸ П. Вишњић, н.д., стр. 59. 14,

гаду из правца Прибој — Рудо, наређено је 3. српској ударној бригади да 22. марта отпочне покрет у 06.00 часова и да се најпогоднијим правцем пребаци у село Доброселицу, да се повеже са јединицама 5. крајишке дивизије ради заједничког обезбеђења према комуникацији Нова Варош — Ужице и из правца Увца.

Непријатељ је успео да продре у Рудо и да око 09.00 часова друмом Прибој — Вардиште 2. пук дивизије „Бранденбург“ избије на линију: Бијело Брдо — к. 872 — заселак Јањићи. У међувремену напад је успешно одбијен и непријатељ је због претрпљених губитака био приморан на повлачење, чиме су Ударној групи дивизија створене могућности да приступи извршењу основног задатка.¹⁹

МАРШ И БОРБЕ У ЗАХВАТУ ДОЛИНЕ ИБРА

(покушај форсирања реке)

После одбијања непријатељевог напада из правца Рудог и Прибоја 2. пролетерска дивизија се 22. марта 1944. године пребацила на простор села Јабланице и Доброселице где је заноћила, а 23. марта на простор село Драглица — село Негбине — село Ојковица. Трећа српска бригада се померила из села Доброселице у рејон села Буреће и Ојковиће и затворила правац од Нове Вароши и Сјенице.²⁰ На линији Кокин Брод — Негбина 3. српска и 4. пролетерска бригада разбиле су Моравичку бригаду четничког Јаворског корпуса и одбациле је преко Ојковице. Пета крајишка дивизија је тога дана посела Борову главу и село Љубиш и осигурала бок Ударне групе дивизија од напада из Ужица и Чајетине.

Пошто је овим померањима јединица извршено неопходно прегруписавање, а имајући у виду основни задатак 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије — развијање офанзивних дејстава у долини Ибра, штаб 2. пролетерске дивизије је 23. марта издао заповест за даљи покрет.

¹⁹ Исто, стр. 59—61.

²⁰ *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 39.

Трећа српска ударна бригада добила је задатак да крене правцем село Јасеново — Ојковица — село Горње Трудово — Рујиште Поље и да се размести на простору села Кушића. Задатак бригаде је био да раетера четнике и муслиманску милицију на свом путу, а након доласка на одређени простор да затвори правац од Увца и прикупља податке о непријатељу на правцу село Кладница — Сјеница и у селима према планини Голији. Комуникацију Сјеница — Ивањица требало је да што темељитије поруши, да направи препреке на погодним местима и тиме онемогући пролазак моторних возила према јединицама дивизије.²¹

У међувремену Немци су, поред довођења својих резерви на простор Ужица и Пожеге, извршили и друга померања својих и квислиншких јединица ради сигурнијег обезбеђења поседнутог простора:

— 1. батаљон 1. пука Српског добровољачког пука из Ваљева пребачен је у Мионицу;

— 2. батаљон 2. пука Српског добровољачког корпуса из Крагујевца за Чачак;

— 1. дивизион бугарског 1. артиљеријског пука из Ниша за Ужице;

— 3. дивизион бугарског 1. артиљеријског пука из Пожеге у Ужице;

— 1. батерија бугарског 1. артиљеријског пука из Ниша у Пожегу;

— 8. батерија бугарског 1. артиљеријског пука из Пожеге за Кремену;

— 1. вод 10. батерије бугарског 1. артиљеријског пука из Ариља у Ивањицу;

— 10. батерија бугарског 1. артиљеријског пука из Петровца у Пожегу;

— 2. батерија бугарског 69. пешадијског пука (без 6. чете и једног вода) из Кучева у Пожегу;

²¹ *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 46. : 1

— 1. батерија бугарског 70. пешадијског пука из Младеновца за Ужице;

— 2. батерија бугарског 122. пешадијског пука из Ужица за Кремну;

— 24. митраљески батаљон бугарске 24. пешадијске дивизије из Ужица за Чајетину односно, на Палисад;

— 20. митраљески батаљон из Пожареваца за Ужице;

— 2. инжињеријски вод бугарског 1. окупационог корпуса из села Мокре Горе за Ужице;

— 8. чета бугарског 69. пешадијског пука, ојачана водом митраљеза, из Жагубице у Пожаревац;

— 2. вод 8. чете бугарског 69. пешадијског пука, ојачан одељењем митраљеза, из Жагубице у село Мало Црниће.²²

Двадесет четвртог марта јединице 2. пролетерске дивизије су извршиле планиране покрете. Четврта пролетерска бригада марширајући правцем село Кућани — село Јасеново — село Мочиоци — село Вујаши избила је на линију село Сивчина — Околиште, а 2. пролетерска, која се кретала иза 4. бригаде на линију село Вујаши — село Маскова. Приликом покрета 4. бригада је наишла на делове четничког Јаворског и 2. равнорског корпуса (јачине око 1.500 четника) који су покушали да организују јачу одбрану на линији Јасеново — Трудово. После кратке и жестоке борбе непријатељ је протеран уз осетне губитке.²³

Трећа српска ударна бригада образовала је засебну колону наступајући према селу Кушићима. Лево од ње наступала је 4. пролетерска бригада. Марш је био тежак због хладног времена, великог снега и мећаве због чега је изванредан број коња угинуо. Код села Бураће и Трудова 3. бригада је водила борбу против четни-

²² Архив ВИИ, микрофилм НАВ-Н-Т-501, филм 256, снимак 310.

²³ Блажо Јанковић, *4. пролетерска црногорска бригада*, Војноиздавачки завод, Београд, 1975, стр. 348 (убудуће Б. Јанковић, н.д.).

ка и одбацила их према планини Јавору. Док се бригада 24. марта ујутру под заштитом магле у батаљонским колонама приближавала Кушићима, магла се одједном подигла, батаљони су били откривени и по њиховим колонама отворена је изненадна ватра. Батаљони су се у покрету развили за борбу, енергичним дејством разбили непријатеља, а затим продужили покрет ка селу Косовици, осигуравајући десни бок дивизије и затварајући правац од Сјенице. Том приликом четници су имали око 40 погинулих и рањених, а 7 заробљених, док је 3. бригада имала 4 мртва (међу њима је био и политички комесар чете Миодраг Марковић) и 5 рањених бораца. Заплењена су 2 минобацача и 1 пушкомитраљез.²⁴

Пошто су и јединице 5. крајишке дивизије на својим правцима успешно продирале општим правцем према долини реке Ибра и ка Ушћу, опуномоћени командујући генерал у Србији је 24. марта 1944. овако проценио ситуацију и истовремено издао наређење за чова прегруписавања својих јединица;

„... Због упада Титових банди иреко југозападних граница, српска влада Милана Недића је у латентној кризи.

1. Непријатељ је напустио Јабланицу и Рибницу. Главне снаге данас пре подне се налазе у пределу Араглице и у покрету према истоку. Слабије непријатељске снаге крећу преко Равни у правцу Ужица.

2. Први краљевски бугарски окупациони корпус има задатак да обухватним дејством нападне и уништи непријатеља.

3. При томе:

а) једна ојачана група (најмање два ојачана батаљона) ће се гребацим преко Јабланице, Доброселице и Драглице према комуникацији Љубиш — Кокин Брод;

б) наређени напад на непријатељску групу код Равни извести са што је могуће јачим снагама и пробити се преко Љубиша према југу;

ц) одбраном на доњем току реке Велики Рзав и на реци Моравици код Ариља, Клисуре и Прилика, спречити непријатељски продор према североистоку и истоку. Због тога је неопходно ојачавање делова који су се тамо налазили;

д) 2. српски добровољачки пук у току ноћи 25. марта треба пребацим преко Ариља за Млин, 2 км југоисточно од

²⁴ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 2/2.

Прилика... Задатак: да нападне непријатеља и да га одбаци у правцу Кокиног Брода. Пук се од момента пристизања подчињава 24. бугарској дивизији;

е) ради подршке напада из Ивањице 25. марта креће према коти 1187, 4 км југозападно од Околишта, 1. батаљон 61. бугарског пешадијског пука. Задатак: спречити продор непријатеља према југоистоку;

ф) Ивањица остаје поседнута са једним батаљоном;

г) Четници и Српска државна стража су подељени у нападне групе.

4. Друга оклопна армија је замољена да деловима групе „Пфајфер“ напада преко Нове Вароши у правцу Кокиног Брода, а са групом „Кремплер“ да затвори правац оверно од Сјенице, према Кладници.

5. Батаљон жандармерије ⁶⁹⁶ на простору Пожеге остаје као резерва Војног заповедника.²⁵

Истог дана у 24,00 часа штаб 2. пролетерске дивизије издао је заповест за настављање покрета јединица до линије село Косовица — село Мана — село Будожеља — село Комадине — село Парезане.²⁶ Према тој заповести требало је да се 3. српска ударна бригада пребаци из Кушића у Комадине с тим да један батаљон упути у Косовицу да затвори правац од села Добраг Дола и извића у правцу реке Студенице.

Двадесет петог марта у 11 часова 3. српска ударна бригада отпочела је покрет из Кушића и преко Косовице стигла у рејон села Комадина, одакле је упутила извиђачке органе у правцу долине реке Студенице. Истог дана 4. пролетерска бригада преместила се на простор села Буткова и Рокаца, а 2. пролетерска бригада на простор села Парезана и Лепосавића. Током покрета бригаде су водиле борбу против Бугара и недићеваца у рејону села Арсенијевића и Калусевића, а против четника у рејону села Братљева. Укупна снага непријатеља била је око 1.000 људи. Четници и Бугари су били изненађени и потучени. Њихови губици износили су 75 мртвих и 85 рањених, а заплена су 4 пушкомитраљеца и доста друге опреме. Непријатељеве снаге су се повлачиле на свим правцима гоњене од

²⁵ Архив ВИИ, микрофилм НАВ-Н-Т-501, филм 256, снимак 335-6.

²⁶ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 28/1; П. Вишњић, н.д., стр. 74.

претходница или главнине бригада. Трећа српска ударна бригада у наступању према Комадинама заробила је 6 четника. Штаб дивизије се преместио у Косовицу и схватио код школе. Јединице 5. дивизије су достигле простор села Подковиља, Бојовића и Равне Горе.²⁷

Двадесет шестог марта 1944. године јединице 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије остале су на просторима које су заузеле претходног дана сређујући се и припремајући за настављање покрета. Вршена су извиђања и прикупљени подаци о непријатељу, његовим намерама, јачини и распореду. У току дана наилазиле су поједине разбијене четничке групе, које су наше јединице разоружавале. Иначе, до јачих сукоба с непријатељем није долазило. Штаб 2. дивизије је издао наређење за даљи покрет и дејство. Према тој заповести дивизија је имала задатак да се 27. марта пребаци на простор село Деспотовица — село Врмбаје — село Придворица — село Чечина. Следећи дан је био одређен за одмор јединица и саветовање штаба и командног кадра јединица.

Трећа српска ударна бригада добила је задатак да 27. марта у 06.00 часова отпочне покрет из Комадина, путем који води преко Белог камена и Ограђеника, и избије у рејон село Илинчићи — село Јаховићи — село Брковићи. Наређено је да се ту прикупи храна за 29. и 30. март, да се јединице среде и да се што брижљивије прикупе подаци о непријатељу, његовом распореду и покретима,²⁸ а нарочито подаци о покретима четничких јединица.

Истовремено немачка команда је за ојачавање обезбеђења ибарске долине образовала борбену групу пуковника Шредера, којој је било стављено у задатак да брани ибарску долину, железничку пругу и пут на одсеку село Полумир — Рашка са тежиштем одбране између Ушћа и села Жутице. Борбеној групи „Шредер“ су потчињени: један пук белогардијског Руског заштитног корпуса, два батаљона 4. пука Српске државне страже, 1. батаљон 1. пука Српског добровољачког корпуса, један батаљон немачке полиције, 205. вод за осигурање путева, двоја оклопна кола и све ос-

²⁷ П. Вишњић, н.д., стр. 74-75.

²⁸ *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 54.

тале полицијеке јединице, јединице Српеке државне страже и алармне јединице 2,²⁹ оклопне армије које су се налазиле на том простору.

Двадесет седмог марта 1944. године све јединице 2. пролетерске дивизије су поселе нове рејоне: 4. пролетерска бригада простор села Придворице, Деспотовице и Алексића, а 2. пролетерска бригада простор села Трњака, Асановог Села, Раденковића и Гиздовића. Трећа српска ударна бригада, као средња колона дивизије, избила је на простор села Илинчића, Перовића, Јанковића и Берковића. Марш су отежавали снег и вејавица, који су пратили колоне у току целог покрета.

Успут је претходница 3. српске ударне бригаде заробила два четничка курира, који су носили извештај четничке команде бугарским окупационим властима и среском начелнику у Ивањици. Курири су успели да униште извештај пре заробљавања, али су на саслушању ипак саопштили његову садржину.

Десно од 2. дивизије, ка долини Ибра, наступала је 5. дивизија и избила на простор село Брусник — село Дојчићи — село Плочник — село Остатије. Штаб 2. дивизије са приштапоким јединицама преместио се у село Пејовиће, а штаб 5. дивизије и Главни штаб НОВ и ПО Србије у село Перишиће.

Двадесет осмог марта 1944. године све јединице 2. дивизије су остале на достигнутом простору ради одмора и сређивања. Штаб 3. српске ударне бригаде одржао је састанак са штабовима батаљона и командама самосталних чета на којем је извршена анализа дејства и стања јединица. Из постигнутих успеха и узрока уочених недостатака на маршевима и у борбама извучена су искуства и поуке за наредна дејства. На састанку су постављени задаци јединицама и командама за будући политичко-пропагандни рад при даљем продирању кроз Србију.

Немачка команда Југоистока, пратећи дејства наших снага, увидела је да је њихова линија одбране Србије пробијена. Зато је најхитније предузела ново померање својих јединица према Ушћу и Рашкој. Из Смедерева је пребачен 1. батаљон 4. пука Српског

²⁹ Архив ВИИ, НАВ-Н-Т-501, филм 256 оиимак 347; П. Вишњић, н.д., стр. 79.

добровољачког корпуса, из Паланке 2. батаљон истог пука, из Ваљева је пребачен 2. батаљон 1. пука, а са простора Пожега — Ивањица 1. и 2. батаљон 2. добровољачког пука. На овај простор је такође пребачен и 696. моторизовани батаљон пољске жандармерије из Пожеге.³⁰

Ради преласка Ибра Ударна група дивизија морала је прећи железничку пругу, пут и уску клисурасту долину реке са високим обалама. Задатак је захтевао обимне припреме и велика напрезања команди и јединица. Дивизије су морале да створе нову операцијску основицу на простору Пусто Поље — Бела Стена. Друга пролетерска дивизија имала је задатак да дејствује између Пустог Поља и окуке Ибра код села Багаша (заселак Бојанићи), а 5. дивизије (јужно од ње) између засеока Бојанићи и Беле Стене.

Пошто је дан 29. марта 1944. године био ведар те је настало нагло отапање снега, а уз то и непријатељева авијација била врло активна у извићању положаја, одлучено је да се у току дана не предузимају покрети јединица, па је дан искоришћив за одмор и припрему дејства наредног дана. О непријатељу су прикупљени потребни подаци. Утврђено је да се у већим местима налазе сталне и доста јаке посаде, да на сваком мосту постоји обезбеђење јачине од по 50 војника у по два бункера ограђена жицом, да друмом повремено крстаре тенкови а пругом оклопни воз. Тридесетог марта 1944. године добијено је обавештење штаба дивизије да је непријатељ појачао своје снаге у долини Ибра, а да је у рејон Ушћа пристигао један пук недићеваца и већ се налазио у долини реке Студенице код села Склапнице, а други батаљон у долини реке Брвенице код села Крушевице и Граца.

Тридесетог марта у 00,01 часе 3. српска ударна бригада извршила је покрет правцем село Пејовићи — село Гиздавићи и око 7 часова стигла у шири рејон села Бзовика и затворила правац од села Чечине. Покрет је био нарочито тежак, јер је до Бзовика морала да сав-

³⁰ Архив ВИИ, микрофилм, НАВ-Н-Т-501, филм 256, снимак 371.

Када снег дубок на појединим местима чак до 4 метра.

За време марша и размештаја бригада није наилазила на непријатеља, али је ометана авијацијом, тако да се морала кретати опрезније, по деловима и уз све мере маскирног обезбеђења.

Истог дана пред вече штаб Ударне групе дивизија донео је одлуку о форсирању Ибра. Друга пролетерска дивизија је према већ раније утврђеном плану имала задатак да форсира реку на одсеку од Пустог Поља до села Багаша, а 5. крајишка дивизија код села Биљановца. Штаб 2. дивизије је у 19,30 часова упутио потчињеним јединицама заповест за форсирање. Према тој заповести 3. српска ударна бригада добила је задатак да одмах изврши покрет на простор села Тадења (заевоци Матовићи, Гољевићи, Прогорелица), да се најхитније повеже са 1. крајишком бригадом 5. дивизије и да према потреби учествује у њеном нападу на сектору село Жижовци — село Лучица — село Биљановац. Планирано је било да се, ако 2. пролетерска бригада успе да форсира Ибар код села Лозна, на том истом месту пребаци и 3. српска ударна бригада и да поседне положај на левој обали речице Планске у рејону села Покрвеника, затварајући правац који води десном обалом Ибра. Напад је требало почети 30. марта у 22 часа.³¹

Пошто су 2. и 4. пролетерска бригада имале задатак да изврше напад на Ушће и Лозно и нису успеле да истовремено отпочну дејства, после жестоких борби биле су приморане да се повуку у полазне рејоне.³²

На правцу 3. српске ударне бригаде борбе у току 30. марта 1944. године развиле су се још у покрету. Када су њени предњи извиђачки делови на коси изнад саме реке пришли на стотинак метара испред добро маскираних и утврђених заклона непријатеља, отворена је снажна аутоматска и минобацачка ватра. Претходница бригаде одмах се развила за борбу и заузела положај иза природних заклона. Делом снага непријатељ је покушао да опколи претходницу. Трећи батаљон бригаде први се развио за борбу, те је у брзом и енергичном јуришу разбио снаге непријатеља и одба-

³¹ П. Вишњић, н.д., стр. 109,

³² Ј. Вукотић, н.д., стр. 363—64.

цио их натраг. По колони бригаде најјача ватра отворена је са положаја Вељи врх. За његово освајање је из Прогорелице била упућена једна чета 3. батаљона. Непријатељ је пружио жилав отпор, те је чета заустављена ватром на јуришном одстојању. Командир чете Мирко Вукадитшвић одлучио је да са бомбашима изврши препад на непријатељеву посаду и јуриш четом при чему је свака десетина јуришала у одређеном правцу, те је у том смислу издао задатке. Када су се бомбаши приближили рововима, бацили су једновременно у њих бомбе, а после снажне плотунске експлозије једновременно у њих окочили. За њима је јурнула цела чета. Непријатељ није издржао овако силовит јуриш нити је успео било шта да предузме већ се дао у бекство остављајући у рововима два пушкомитраљеза, преко 4.000 метака, 7 мртвих и више рањених. Пошто суседна 1. крајишка бригада 5. дивизије због придоласка нових снага непријатеља није могла достићи планирану линију, 3. батаљон се 31. марта повукао пред јачим снагама и напустио положај Вељи врх.³³

У борби на Вељем врху нарочито се истакла 2. чета 3. батаљона 3. српске бригаде својим јуришем на непријатеља који се бранио на утврђеном положају. За овај успех она је била похваљена. У борби је иогиново командант 3. батаљона Полић Реља Санцаклија и борац Павловић Љубивоје из села Брестовца, срез јабланички, а тројица бораца су рањена.³⁴

Мада прелаз преко Ибра није извршен, у овим борбама су постигнути значајни резултати. Поред успеха 3. српске ударне бригаде, 4. пролетерска бригада ликвидирала је код Ушћа посаду рудника угља и протерала непријатељеве снаге из Ушћа преко реке. Успех напада био би сигурно већи да се са нападом није закаснило и тиме омогућило непријатељу да брзо пребације снаге са једног на други угроженији правац.

За протеклих осам дана (23 — 30. марта 1944. године), тј. од почетка марша из долине Лима па све до прилаза Ибру, 2. пролетерска дивизија, а у њеном сас-

³³ П. Вишњић, н.д, стр. 118; М. Мадих, н.д., стр. 92—94.

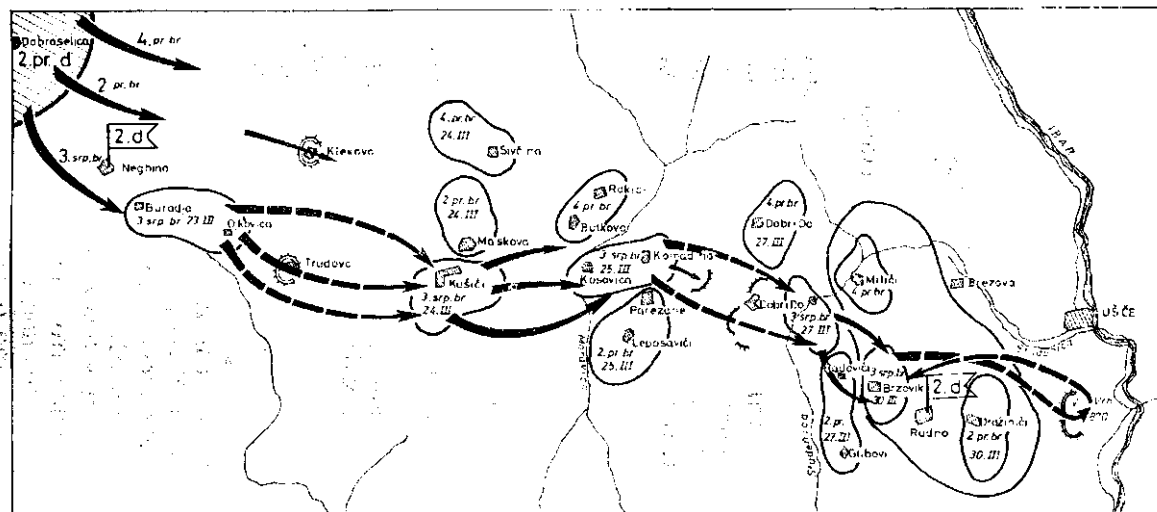
³⁴ Исто, стр. 118.

таву и 3. српска ударна бригада, прешла је преко 150 км (просечено 20 км на дан) по дубоком снегу и јакој снежној вејавици и под непрестаним борбама. Маршевске колоне су препешачиле планине Златибор, Мучањ, Равну гору, Врлетницу, огранке планине Јавор и Голију и стигле у близину Ибра. Маршеви су извођени уз борбе против четника, Бугара, Немаца, недићеваца и белогардејаца. Сви отпори непријатеља савладани су осим последњег на десној обали Ибра. Јединице Народноослободилачке војске на територији којом су пролазиле учвршћивале су веру у коначну победу над окупатором и свим квислиншким снагама.

Трећа српска ударна бригада водила је значајне борбе код села Бураће, Трудова, Кушића и Комадине и са осталим јединицама дивизије избила на леву обалу Ибра. Када су 2. и 4. пролетерска бригада предузеле маршове за напад на Ушће, 3. српска ударна бригада је са основним снагама на положајима у рејону села Бзовика и Рудног затварала правце од Чечине, а са 3. батаљоном овладала непријатељевим положајем на Вељем врху садејствујући суседној 1. крајишкој бригади при њеном продору ка Ибру.

ИЗВЛАЧЕЊЕ ИЗ ДОЛИНЕ ИБРА И ДЕЈСТВА НА ПРОСТОРИЈИ МИЛИЕИ — ДОБРИ ДО — ВРМБАЈЕ

Ударна група дивизија у ноћи између 30. и 31. марта 1944. године на одсеку Пусто Поље — село Бела Стена (код Рашке) није успела да форсира Ибар нити да се пребаци на Копаноник због јаке одбране реке и услед недостатка средстава за форсирање. Десну обалу Ибра већ тада су браниле јаке немачко-бугарске и квислиншке снаге (око 14 пешадијских батаљона са 60 минобацача, 20 артиљеријских оруђа, 10 тенкова и два оклопна воза — укупно око 10.000 војника). У оштрим борбама снаге непријатеља су успеле да спрече форсирање Ибра. Друга дивизија је поред тога 31. марта била изложена снажном бомбардовању и митраљирању 12 јуришних авиона „штука“, а нарочито положаји њене 4. пролетерске бригаде. Зато је после неуспелог покушаја да се форсира река донета одлука да се форсирање одложи.

Марш јединица 2. пр. дивизије из долине Лима до Ибра (23—30. III 1944. год.).

Пошто је непријатељ у протеклим борбама открио распоред јединица Ударне групе и њене намере, одлучено је да се дивизије пребаце на нову просторију, повољнију за маневар и дејство.

Штаб ударне групе је уз сагласност Врховног штаба одлучио да обе дивизије дејствују на ширем простору Ивањица — Ушће — Рашка, да политички раде у народу, да се попуне новим борцима, формирају партизанске јединице и народноослободилачке одборе на терену, организују обавештајну службу и образују центре за прикупљање података о непријатељу, разбијају непријатељеве концентрације, дејствују на комуникације у долини Западне Мораве и Ибра, обезбеде их за спуштање савезничке помоћи и да се боље припреме за форсирање Ибра када за то настану повољнији услови. Требало је да 5. крајишка дивизија дејствује на простору Студеница — Средња Река — Равна Гора — Ивањица, а 2. пролетерска дивизија са две бригаде у Драгачеву, а са једном да извиђа долину Ибра и изводи акције на комуникацији Ушће — село Полумир.³⁵

Падом мрака 31. марта 2. пролетерска дивизија је по бригадама отпочела покрет с циљем да се пребаци на нови простор село Деспотовица — село Добри До — село Врмбаје. Трећа српска ударна бригада је према задатку маршovala правцем село Слатина — село Пајевица — Деспотовица — Врмбаје и распоредила се у рејону Врмбаје. У току марша бригада је протерала непријатељеве снаге на које је наишла, а након избијања на маршевски циљ организовала одбрану ради затварања праваца који на њен размештајни простор изводе од Ивањице, преко села Будожелје и Комадина.

Првог априла поподне, према наређењу штаба 2. дивизије, 3. српска ударна бригада је извршила марш преко села Гобелја и увече стигла на простор села Богићевића и села Доброг Дола и одмах истурила борбена осигурања на Ајдучко брдо (к. 1118), Велику ливаду (к. 1280) и Вртељку (к. 1187), упућујући патроле према селима Комадинама и Будожелји и ка Равној Гори. Непријатељ је артиљеријском ватром тукао ко-

³⁵ П. Вишњић, НД, стр. 125—126.

лоне у покрету док нису изашле из домета ових оруђа. Са бригадом је маршевао и штаб 2. пролетерске дивизије са приштапским јединицама.

Истог дана штаб 3. српске бригаде доставио је извештај штабу 2. пролетерске дивизије: „Бригада је у досадашњим борбама претрпела осетне губитке и нужна је попуна. Бројно стање бригаде на дан 1. априла 1944. године је: 319 другова и 17 другарица. У позадинским јединицама има 53 друга и једна другарица, а у санитетском транспорту укупно 59 другова (са рањеницима, болесницима) и 21 Италијан. Укупно бројно стање 462 борца”.³⁶

У то време у бригади је било 130 чланова КПЈ, 30 кандидата за члана КПЈ и 110 чланова Савеза комунистичке омладине (СКОЈ-а).³⁷

Друга иролетерска дивизија је 1. априла имала бригаде оријентисане према југозападним огранцима планине Чемерна, на којој су се у међувремену почели прикупљати четници, и према Ивањици у којој су се налазиле јаче бугароко-недићевске снаге. Истовремено је извршено и осигурање према Ушћу и доњем току Студенице.

У међувремену непријатељ је отпочео покрет својим снагама. Четнички 2. равногорски корпус почео је да се пребацује из Драгачева према долини Студенице с циљем да обухвати леви бок 2. и 5. дивизије. Поподне 1. априла једна „летећа” бригада је избила у рејон села Бресника, а главнина корпуса се због одмора задржала под планином Троглавом. Истовремено, Дража Михаиловић је наредио четничком Златиборском корпусу да „летећу” и Ужичку бригаду прикупи у рејону села Јасенова, где ће бити у приправности и извиђати у правцу Златибора, а Пожешком корпусу — да се групише источно од Златиборског корпуса, такође у Јасенову, и да предузме извиђање, нарочито према селу Кушићима.

У ноћи између 1. и 2. априла 3. српска ударна бригада је била обавештена да се једна мања јединица Бугара налази у засеоку Мијовићима. Око 02,00 часа 2. априла штаб бригаде је упутио један батаљон да лик-

³⁶ Архив ВИИ, кут. 732-А, бр. рег. 48/4.

³⁷ П. Вишњић, н.д., стр. 164.

видира те бугарске делове, али услед непажње у извршењу задатка није било постигнуто изненађење, па је напад био откривен и непријатељ се благовремено повукао у Ивањицу. У току истог дана остале јединице 3. српске ударне бригаде су водиле борбу против једне колоне Бугара, јачине око 150 војника, ојачане са шест припадника Српске граничне страже, која је из Ивањице покушала да пребаци храну и муницију својим јединицама у село Брзовику и Чечини на око 50 товарних коња. Због олако схваћеног задатка и неснажљивости јединица 3. бригаде, које нису на време предузеле мере да непријатељу одсеку одступницу, после вишечасовне борбе код Великих ливада Бугари су се повукли у Ивањицу. У тој борби било је 4 мртва, више рањених и два заробљена бугарска војника. Заплењено је више сандука пушчане и митраљеске муниције, неколико коња и друге опреме. Јединице 3. бригаде, које су учествовале у овој борби, имале су три погинула и три рањена борца.³⁸

Непријатељева авијација је 3. априла у неколико наврата надлетала положаје јединица 2. пролетерске и 5. дивизије и интензивно извиђала.

Истог дана радиограмским наређењем Врховног штаба јасно су били одређени задаци Ударној групи дивизија у југозападној Србији: разбијање непријатељевих снага у долини Студенице и на Голији и овладавање простором Драгачева. С тим циљем је 3. априла штаб Ударне групе одлучио да групу пребаци на погоднију просторију и да ова, дејствујући на ширем подручју, угрози непријатељеве комуникације у долини Западне Мораве и Ибра и онемогући непријатељу да се концентрише на уском простору одакле би успешно дејствовао против 2. и 5. дивизије. Да би реализовао ову одлуку, штаб Ударне групе је наредио 2. пролетерској дивизији да у Драгачево упути 2. пролетерску бригаду, а према Ариљу и Ивањици 4. пролетерску бригаду, док је 3. српску бригаду требало да задржи у рејону села Придворице и ирема манастиру Студеници, ради осигурања залећа 4. пролетерске бри-

³³ Исто, стр. 130—131.

гаде, извиђања у иравцу Ушћа и извођења мањих акција на линији Ушће — Полумир.³⁹

Све наше јединице су оскудевале у муницији, највише 3. српска бригада, која на једног борца није имала више од 5 метака, а на пушкомитраљез само 15. Зато је поново затражено од Врховног штаба да се помоћу савезничке транспортне авијације што пре дотури муниција и други материјал.

Петог априла штаб 2. пролетерске дивизије издао је наређење 3. српској бригади да ноћу између 5. и 6. априла изврши покрет из села Придворице на простор село Врмбаје — Јечмиште (к. 1005) — село Брезова и да затвори осетљиве правце од Ивањице, преко Будожела, у средишњи део Студенице и од Ушћа долином Студенице, као и да одржава тесну везу са 4. пролетерском и 4. крајишком бригадом 5. дивизије. Сутрадан се 3. српска бригада померила на простор Расна — Товица — село Врмбаје — Јечмиште — село Брезова и истурила осигуравајуће делове према железничкој станици Полумиру и Ушћу и ка селу Будожелу и Ивањици. Тим правцима су упућене и извиђачке патроле, успостављена је веза са деловима 4. пролетерске и 4. крајишке бригаде.⁴⁰ Марш је био врло напоран, јер су дубок снег и густа вејавица отежавали кретање.

Од 6. до 9. априла 1944. године 3. српска ударна бригада је остала на истим положајима. Она је и даље упућивала извиђачке патроле према Ибру и Ивањици и обезбеђивала позадину осталих јединица 2. пролетерске дивизије од Ивањице и Ушћа. Аруга и 4. пролетерска бригада 6. априла су прешле у Драгачево, где су водиле борбе против непријатељевих снага. Штаб дивизије се преместио у село Осоницу, а 8. априла у село Доњи Дубац.

У ово време и непријатељ је регруписавао своје снаге да би затворио планирани маневар Ударне групе дивизија и уништио је у захвату долине Студенице. Четвртог априла биле су упућене две чете 297. извиђачког батаљона из Дуге Пољане према линији село Брестовац — Јанков камен (триг. 1833), док је једна група од око 200 непријатељевих војника избила до

³⁹ П. Вишњић, н.д., стр. 134.

⁴⁰ Исто, стр. 142.

села Сековића. И у село Рудно стигла је јача група непријатељевих војника. Борбена група „Север“ (70. пешадијски пук, 3. батаљон 61. пешадијског пука, 1. батерија 1. противавионског дивизиона, једна брдска батерија и друге јединице) под командом бугарског пуковника Колева већ се налазила прикупљена у рејону Ушћа, а борбена група „Југ“ (1. и 2. батаљон 2. пука Српског добровољачког корпуса, 2. батаљон немачког 3. добровољачког полицијског пука, 2. батаљон бугарског 122. пешадијског пука и други мањи делови) под командом немачког пуковника Шредера завршавала је прикупљање у рејону Рашка — село Шумник — село Зарево. У рејону Ивањице прикупила се главнина бугарског 63. пешадијског пука 24. дивизије и 3. и 4. пук Српског добровољачког корпуса, као и јединице Српске државне страже које су биле уиућене из Пожеге. Резерва бугарске 25. сабирне дивизије (штаб, 1. и 3. батаљон 61. пешадијског пука, 3. батаљон 122. пешадијског пука и оклопни возови 205 и 301) налазила се на простору село Кончулићи — железничка станица Рудница, с тим што је ојачани 3. батаљон 61. пешадијског пука био истурен на положају Орлушићи (к. 666) — Ступник (триг. 859). Оперативна резерва команданта Југоистока (696. батаљон пољске жандармерије, 1. батаљон 3. пука, 1. батаљон 4. пука Српског добровољачког корпуса и 2. вод 12. оклопне чете под командом немачког мајора Пфајфера, налазила се у рејону Рашке, Командант бугарске 25. дивизије задржао је под својом командом један вод 1. хаубичке батерије, једну пионирску чету, 301. оклопни воз у Рашкој и 205. оклопни воз у Ушћу. Да би спречио долазак нових јединица НОВ Југославије из Санцака и онемогућио иовлачење снага Ударне групе дивизија из долине Студенице ка Златибору, непријатељ је у селу Белој Реци и селу Розанетву прикупио јединице Српске државне страже, а у селу Јасенову један батаљон бугарске 24. пешадијске дивизије. Четничке јединице биле су груписане према следећем: Јаворски корпус је прешао Ибар и посео положај на левом крилу борбене групе „Југ“; Расински корпус је посео положаје на Копанику; 2. косовски јуришни корпус се прикупљао у Рашкој и селу Трнави; део снага 2. равногорског корпуса прешао је Студеницу и избио

на гребен планине Радочела; Златиборски и Пожешки корпус прикупили су се у Муртерици и код Јасенова.⁴¹

Пошто су покрети јединица 2. пролетерске дивизије према Ивањици, Гучи, Драгачеву и железничкој станици Полумиру изазвали забуну у редовима непријатеља, јер су Краљево, Чачак и железничка пруга Краљево — Косовска Митровица поново били непосредно угрожени, војноуправни командант Југоистока генерал Фелбер је одлучио да бугарски 70. пешадијски пук (према 5. дивизији) задржи у одбрани, а са бугарском 25. дивизијом и борбеном групом „Шредер“ (према 2. пролетерској дивизији) да пређе у напад.

Док су 10. априла 2. и 4. пролетерска бригада водиле жестоке борбе против четника у Драгачеву, а јединице 5. дивизије против бугарских јединица, 3. српска ударна бригада је држањем својих положаја онемогућавала непријатељу да обухвати положаје крајишких бригада и да дејствују у бок и позадину јединица 2. и 4. пролетерске бригаде.

Ноћу између 10. и 11. априла штаб 2. пролетерске дивизије издао је наређење за прикупљање јединица на простору села Савова, Доброг Дола и Врмбаје. Друга и 4. пролетерска бригада поселе су нове положаје 11. априла до подне, а штаб дивизије се преместио у село Рудине. На тај начин се 2. пролетерска дивизија повукла из Драгачева.

За време покрета 2. и 4. пролетерске бригаде на нове положаје два батаљона 3. српске ударне бригаде била су упућена из рејона села Савова на извиђање и да поставе заседу на комуникацији Ушће — Краљево. Они су 12. априла од 5 до 8 часова држали заседу између железничких станица Полумира и Добрих Страна. Око 7 часова на заседу је наишао немачки транспортни воз, којом приликом је погинуо 1, а рањена су 3 немачка војника. Заседа је уништила и један немачки аутомобил у коме су заробљена 4 немачка војника. После тога су оба батаљона повукла заседе и пред мрак 12. априла вратила се у састав бригаде.⁴²

Тринаестог априла 3. српска ударна бригада је добила наређење да се пребаци на простор село Добри

⁴¹ Исто, стр. 136—138.

⁴² Исто, стр. 171.

10>№ :
воуЈн;

До — село Врмбаје — село Придворица, где је имала задатак да затвори иравац од Ивањице, да активним дејством у бок непријатеља (у правцу Чечине) олакша дејства 4. крајишке бригаде и да затвори долину Студенице и спречи спајање делова легије „Кремплер“ са Бугарима у Чечини. Пре него што је прешла на нови простор бригада је ушла у борбу против 2. батаљона немачког 3. полицијског и 1. батаљона бугарског 61. пешадијског пука који су покушавали да се из рејона манастира Студенице и села Полумира пробију у село Баково. После краће борбе непријатељ је разбијен и натеран у бекство према манастиру Студеници и Полумиру. На месту борбе остало је 7, а заробљено 5 немачких фашистичких војника, док су јединице 3. српске бригаде имале 3 мртва и 3 рањена борца. Заплењена је извесна количина холандске и енглеске муниције. После ове борбе 3. српска бригада је извршила марш за село Врмбаје где је стигла 14. априла у 4 часа.⁴³

Због ситуације која је створена у долини Студенице и опасности да се непријатељеве јединице из Ивањице, преко Великих ливада и Врмбаје, не повежу са бугарским снагама у долину Студенице и тиме одвоје 2. пролетерску од 5. дивизије, штаб 2. пролетерске дивизије у духу ранијих наређења одлучио је да ојача затварање правца од Ивањице. Трећој српској ударној бригади било је наређено да главним снагама затвори правце који од Ивањице воде у долину Студенице, да поседнуте положаје код Доброг Дола, Врмбаје и Придворице чврсто држи и одржава сталну везу са 4. крајишком бригадом. Ради ојачања одбране на овом правцу на сектор 3. српске бригаде упућена су и два батаљона 4. пролетерске бригаде која су извучена из рејона села Мланче. Друга пролетерска бригада добила је задатак да прикупља податке о снагама непријатеља у Ушћу, а 4. пролетерска бригада да гони непријатеља у правцу Ибра. Оваква одлука штаба 2. дивизије уследила је после правилне процене ситуације и њу је одобрио штаб Ударне групе.

Петнаестог априла 1944. године на простору 3. српске ударне бригаде није било никаквих промена. Преко територије коју је држала Ударна група дивизија

⁴³ Исто, стр. 176.

прелетело је неколико етотина савезничких авиона у правцу североистока. Преко радио-вести је јављено да су бомбрадовали Букурешт и Плоешти. Вест је оставила снажан утисак и унела радост и добро расположење у цео састав јединица и команди.

Сутрадан ујутру из Ивањице је кренуо 2. батаљон бугарског 63. пешадијског пука и један вод четника (око 20 људи) правцем село Будожела — село Врмбаје — село Милићи са задатком да одбаце снаге НОВЈ с тог правца и да се што пре споје са 3. батаљоном бугарског 122. пешадијског пука у селу Милићима, који је био изложен жестоком нападу јединица 4. пролетерске бригаде. На положају код Великих ливада сачекале су га јединице 3. српске бригаде и потиснувши га на блиско одстојање, после краће али врло оштре борбе приморале га на повлачење на положај Локва — Варна пољана, код Ивањице. На бојишту је оставио 6 мртвих, а заробљена су 4 бугарска војника (од којих су 2 била рањена и пошто су их наши болничари иревили, упућени су у Ивањицу на даље лечење). Заплењен је 1 пушкомитраљез, 5 пушака и мања количина муниције. Том приликом јединице 3. српске ударне бригаде су имале 1 погинулог и 6 рањених бораца од којих 2 теже.⁴⁴

Дан је био ведар и топао. Преко положаја Ударне групе дивизија НОВЈ прелетале су нове велике групе савезничких бомбардера.

Седамнаестог априла 2. пролетерска дивизија остала је на истим положајима. Друга пролетерска бригада водила је борбу против доста јаких снага непријатеља у селу Бакову и успела да одбије њихов напад.

Трећа српска ударна бригада такође је остала на истим положајима и са истим задатком. Осамнаестог априла је 2. батаљон бугарског 61. пешадијског пука, ојачан 1. четом 1. батаљона 4. пука Српског добровољачког корпуса и једним немачким одељењем, поновио напад из Ивањице, десном обалом Моравице, према Комадинама и Великим ливадама, на положаје 3. српске бригаде. Иако заморене непрестаним борбама и честим покретима, јединице 3. бригаде су успешно одбијале жестоке нападе непријатеља. Наизменични

⁴⁴ Архив ВИИ, кут. 732-А, бр. рег. 56/4; П. Вишњић, н.д., стр. 186—187.

јуриши неггријатеља и противнапади јединица бригаде понављали су се током целог дана. Уз сву упорност и знатну бројчану надмоћност непријатељ није успео да потисне јединице 3. бригаде, а при сваком поновном јуришу трпео је велике губитке. Најзад, на крају дана, јединице 3. бригаде одбациле су га према селу Будожелу, где је прихватио 1. батаљон 4. пука Српског добровољачког корпуса који је у међувремену стигао из Ивањице и посео линију село Бедина Варош — к. 602.

Тога дана штаб 3. српске ударне бригаде је примио наређење да остане на истим положајима са истим задатком и обезбеди са правца Ивањице прегруписавање 2. пролетерске и 5. дивизије. Бригада је извршила извесна мања померања јединица ради заузимања повољних положаја. Деветнаестог априла бригадно превијалиште је било пребачено из Врмбаја у село Богићевиће.

Током дана предстраже бригаде су оемотриле покрет јачих снага непријатеља комуникацијом од Ивањице за село Кушиће. Касније је утврђено да је то непријатељ довлачио нове снаге на планине Јавор и Златибор. У то време он је вршио ново прегруписавање својих снага. На простор село Кушићи — село Катићи дошао је 4. пук Српског добровољачког корпуса и једна бугарска чета, а на простор село Јасеново — село Бела Река стигле су од Ужица немачке снаге: два батаљона 4. пука дивизије „Бранденбург“ и 696. батаљон пољске жандармерије. Четнички Златиборски корпус померио се на линију село Клеково — село Доња Бела Река — село Чубраци, а четнички Пожешки корпус задржао се на положају Оруглица — село Равна Гора. На том простору су се такође налазили: четнички 2. милешевски и 1. равногорски корпус.⁴⁵

У времену од 1. до 20. априла, од покушаја форсирања Ибра из покрета, Ударна група дивизија је навукла на себе вишеструко јаче снаге непријатеља, вештим маневрима избегавала фронталне нападе на неповољном терену и добро брањеној долини Ибра, а наметнула борбе на за себе повољном простору село Милићи село Добри До село Врмбаје, где непри-

⁴⁵ П. Вишњић, н.д., стр. 192.

јатељ није могао брзо да развије своје снаге, нити постигне окружење.

Дејства 3. српске ударне бригаде одвијала су се углавном на северној периферији маневарског простора Ударне групе дивизија. Она је штитила успешна дејства 2. и 4. пролетерске бригаде, а истовремено обезбеђивала бок и позадину не само 2. пролетерској дивизији већ и целој Ударној групи.

У међувремену је прпмљена мања количина дуго очекиваног материјала од савезника, па је извршена минимална попуна материјалним средствима.

ОПЕРАДИЈЕ НА ПРОСТОРИЈИ ГОАИЈА — ЈАВОР. ПРОДОР ПРЕКО КОМУНИКАЦИЈЕ УЖИЦЕ — ПОЖЕГА У ПРАВЦУ ПОВЛЕНА

Према прикупљеним подацима (извићањем, осматрањем и обавештајном службом) утврђено је да непријатељ око територије на којој је дејствовала Ударна група дивизија концентрише веће снаге (9.000 — 10.000 војника) у местима: Ушћу, Рудом, Кушићима, Ивањици и Брезни. Циљ им је био да Ударну групу потисну на планину Голију, спрече њено извлачење, а да појединачно уништавају бригаде, батаљоне и чете.

Суочен с таквом ситуацијом, а имајући у виду основни задатак јединица које су продрле у Србију, Врховни штаб НОВ и НОЈ је наредио штабу 3. ударног корпуса да хитно упути дивизије преко Дрине у Србију, како би олакшале даље дејство 2. и 5. дивизије. Донета је одлука да Ударна група дивизија одустане од намере да поново покуша прелаз преко Ибра и да се извуче из долине Студенице и преће комуникацију Ивањица — Сјеница општим правцем село Јасеновица — село Драмичане — село Смиљевац — жанд. ст. Јавор — планина Мучањ, а да затим брзим покретом пренесе дејства на север, преће комуникацију Чачак — Ужице — Вишеград и настави дејства у западној Србији и Шумадији.⁴⁶ С том одлуком ое два дана касније сложио и Врховни штаб. Пребацивање у западну Србију штаб групе је замислио да изведе про-

⁴⁶ Исто, стр. 196.

дирући у две колоне: 2. пролетерска дивизија правцем село Опаљеник — село Катићи — село Узићи и даље преко железничке пруге и друма Пожега — Ужице ка планини Повлену, а 5. крајишка дивизија правцем село Кулизино — село Штитково — село Љубиш — Чајетина и даље преко комуникације Ужице — Вишеград и Ужице — Бајина Башта такође ка Повлену.

Штаб 2. пролетерске дивизије 20. априла 1944. године обавестио је штабове бригада о овој одлуци и предстојећим дејствима. Претходним наређењем бригаама је стављено у задатак да припреме јединице за извршење овог задатка. Трећа српска ударна бригада добила је задатак да се истог дана повуче из рејона Великих ливада и заузме погодне положаје код села Куманице, Лепосавића и засеока Луковића и да затвори правце који из долине Моравице преко Косовице, Парезана и Комадина изводе према јединицама 2. дивизије. Овим је штићен десни бок распореда 2. пролетерске дивизије.⁴⁷

Истог дана у првим поподневним часовима почело је померање јединица 3. српске бригаде. Али, како су јединице биле заморене непрестаним борбама и честим покретима и имале гломазну болницу са рањеницима које су носили на носилима и како је марш-рута била заобилазна, дуга и напорна, јер су морале савлађавати велике и честе успоне, а уз то се са почетком марша закаснило, то у току дана оне нису успеле да стигну на маршевски циљ. Зато је бригада наставила марш у ноћи између 20. и 21. априла и тек око подне 21. априла стигла у село Косовицу.

Двадесет првог априла 1944. године 2. пролетерска дивизија добила је задатак да у току дана изврши припреме, а у ноћи између 21. и 22. априла да се пребаци на простор западно од пута Ивањица — Сјеница. Штаб 2. пролетерске дивизије одмах је ставио у задатак 3. српској ударној бригади да се оријентише на правац 2. пролетерске бригаде и да је потпомаже у извршавању њеног задатка, а након преласка комуникације да се размести у рејону села Брезове и Беле Цркве.⁴⁸

⁴⁷ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 4/39/5.

⁴⁸ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 4/43/5.

Истог дана око 18 часова почели су покрети према комуникацији Ивањица — Сјеница. Дивизија, на чијем се челу налазила 2. пролетерска бригада, поди-лазила је комуникацији преко села Равне Горе, долином Крушчићке реке, преко засеока Павловића према Погледу. Наступни марш је изведен у једној колони, све до Кушића (заселак Ковачевићи) где су се из колоне издвојила два батаљона 3. српске бригаде, те се један упутио преко засеока Зечевића на к. 1072, а други преко засеока Ведића ка Зечевића вису и Кадиној стени (к. 1292), док су трећи батаљон и неборачки делови продужили покрет за главнином дивизије.

Дужина марш-руте од села Глећице до Погледа износила је око 15 км. То се одстојање под нормалним условима могло прећи за око 4 часа. Међутим, како су борци били исцрпени дотадашњим борбама и врло честим и дугим маршевима по дубоком снегу и испресецаном планинском земљишту, а те ноћи била је магла и све време марша падала веома јака киша, а уз то и земљиште било доста испресецано, што је све успоравало кретање, то је чело 3. српске бригаде избило на комуникацију тек око 7 часова 22. априла.

Одмах након изласка на пут делови 3. српске и 2. пролетерске бригаде су ступили у борбу. Први батаљон 3. српске бригаде је у 7,15 часова изненада напао Пратећу чету и 1. вод 1. чете 1. батаљона 4. пука Српског добровољачког корпуса, који су бранили положај V рејону к. 1072 (заселак Зечевићи). Развила се кратка али оштра борба у којој је непријатељ био брзо разбијен и натеран да се у паници извуче према селу Маскови. У исто време су левокрилни батаљон 3. српске бригаде, који је наступао према Зечевића вису, и два батаљона 2. пролетерске бригаде подишли Погледу и у снажном нападну разбили 2. и 3. чету 1. батаљона 4. пука Српског добровољачког корпуса. После тога оба батаљона 3. српске и два батаљона 2. пролетерске бригаде образовали су одбрамбене положаје на Погледу с којих су штитили прелазак 4. пролетерске бригаде и осталих јединица 2. пролетерске дивизије преко комуникације. Непријатељ је неколико пута покушавао да поврати Поглед, али је увек био одбијен. У 16 часова, када су сви делови 2. дивизије прешли преко комуникације Ивањица — Сјеница, батаљони 3. срп-

ске и 2. пролетерске бригаде одвојили су се од непријатеља и повукли с Погледа. До 17 часова 3. српска бригада стигла је у рејон села Брезове и Беле Цркве и ту заноћила.

У борби приликом прелаека комуникације Ивањица — Сјеница непријатељ је имао 8 погинулих, 10 рањених и 18 несталих, уништена је једна танкета и један камион, а заплењена 2 митраљеза и већа количина муниције. На страни 3. српске бригаде погинула су 4 и рањена 4 борца.⁴⁹

Двадесет трећег априла пре подне 3. српска бригада је примила наређење штаба дивизије да се још у току дана помери на простор 2. пролетерске бригаде (северозападни засеоци Брезове и Катића) са задатком да затвори правце који изводе на тај простор од Ивањице и села Кушића, а нарочито да контролише долину Грабовичке реке.⁵⁰

Међутим, како се све јединице 3. српске бригаде још нису одмориле од ранијих маршева и борби и како је постојала опасност да немачка и бугарска авијација осмотри кретање колоне, то је померање бригаде почело тек после пада мрака. Она се у ноћи уочи 24. априла, након извршеног марша, поставила на одређени простор и затворила правце од Ивањице и Кушића.⁵¹

У току покрета и након долаока на одређени простор о непријатељу су прикупљени следећи подаци:

— на правцу дејства 5. крајишке дивизије на простору Бела глава — село Бела Река — село Љубиш налазило се око 1.500 недићеваца и нешто Немаца са 8 тенкова и 25 камиона;

— на правцу дејства 2. пролетерске дивизије непријатељ је пребацивао снаге из Ивањице и села Прилика преко Ариља у Пожегу. У Ариљу се налазио један бугарски батаљон и нешто Немаца.

На новом простору 2. пролетерска дивизија добила је задатак да у ноћи између 23. и 24. и у току дана 24. априла помери јединице на простор село Бјелуша — село Крушчица — село Гривска и да се приб-

⁴⁹ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 2/2; П. Вишњић, н.д., стр. 201—204.

⁵⁰ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 50/1.

⁵¹ П. Вишњић, н.д., стр. 218.

лижи комуникацији Ужице — Пожега. Јединице су имале задатак да до зоре буду на одређеним рејонима у што прикуиљенијем раопореду за лакше маневрисање.

С тим у вези 3. српска ударна бригада добила је задатак да изврши иокрет основним правцем село Кастићи — село Бјелуша — село Бреково и поседне положаје у рејону села Горње Крушчице, а затим да извића и контролише правце који воде из Пожеге и Ужица. Бригада је кренула у 24 часа и на циљ стигла 25. априла у свануће. У току марша један њен батаљон је у садејству два батаљона 2. пролетерске бригаде разбио делове четничког Пожешког корпуса на положају Шарско брдо — Забој — Главица и одбацио непријатеља у правцу села Доње Крушчице и Сјеверова.⁵²

Пошто су у духу опште директиве Врховног штаба НОВ и ПОЈ 16. и 17. дивизија НОВЈ добиле задатак да из рејона Сребренице продру у Србију општим правцем Љубовија — Пецка и Љубовија — Бајина Башта и помогну Ударној групи дивизија да лакше развије операције ка планинама Маљену и Суворору, требало је извршити приближавање обеју група и ускладити њихово дејство.⁵³ Штаб 2. пролетерске дивизије је 25. априла 1944. године обавестио своје бригаде да 5. крајишка дивизија води жестоке борбе на линији село Љубиш — село Рожанство и да у ноћи између 25. и 26. априла треба да се пребаци преко друма Азл/биш — Ужице на сектор Ужице — Вардиште, као и да је 2. пролетерска дивизија добила задатак да се примакне 5. дивизији, тј. комуникацији Ужице — Пожега. Општи задатак дивизије био је да пређе железничку и друмску комуникацију између Ужица и Пожеге, а затим продужи ка планини Јеловој гори и селу Варди.

⁵² Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 19/4.

⁵³ *Хронологија ослободилачке борбе*, стр. 722.

С тим у вези је 3. ерпекој удариој бригади наређено да одмах упутити теже рањенике у село Разложину, а бригада у току ноћи да остане на положајима у рејону села Крушчице према раније примљеном задатку. Штаб дивизије се у току дана преместио у Крушчицу код 3. српске ударне бригаде.⁵⁴

Двадесет шестог априла 1944. одлучено је да 2. пролетерска и 3. српска бригада (4. пролетерска бригада са болницом је била упућена са 5. крајишком дивизијом правцем западно од Ужица) пређу комуникације Ужице — Пожега и да смелим дејствима на том правцу олакшају себи даље пробијање. Да би што лакше и раније прешле комуникације Ужице — Пожега, обе бригаде требало је још у току дана да се прикупе на простору Сјеверова и Крушчице и с њега, у 17,30 часова, изврше наступни марш-маневар, како би у току ноћи између 26. и 27. априла прешле поменуте комуникације. Планом је било предвиђено да бригаде пређу друм Пожега — село Дрежник између 15 и 20 часова, а железничку пругу и друм Ужице — Пожега између 22 и 23 часа. Настављајући покрет на север, требало је да између 1. и 2. часа 27. априла пређу друм Ужице — село Здравчићи — Пожега.

Након преласка комуникација 3. српска ударна бригада имала је задатак да се размести на простору село Каленићи — Бобија (триг. 775) — Граница (к. 787) и одатле да затвори правце који воде на тај простор од Косјерића, села Жежевице и пута Пожега — Каленићи.

Да би се онемогућио покрет 2. пролетерске дивизије, јединицама Златиборског и Пожешког четничког корпуса је наређено:

1. пожешкој бригади да брани положај: Преседина — Благаје — Панђуриште — Томин гроб;

⁵⁴ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 54/1.

2. пожешкој бригади да затвори правац село Жирово — село Вироштак;

— Ариљској бригади да затвара правац село Крушчица — Ариље.⁵⁵

У поподневним часовима 26. априла приступило се сировођењу наређења штаба 2. дивизије. Трећа српска бригада на време је прикупила своје батаљоне у Сјеверову и у 17,30 часова кренула правцем Сјеверово — село Брђани — село Злакуса — село Узићи — село Радовци — село Врањани — село Бошњаци — Бобија (к. 696) — Мала црнокоса (триг. 698) — село Засеље — село Каленићи — Бобија (триг. 775) — Граница (к. 787). Да би се главнина бригаде обезбедила од непријатељских дејстава и изненађења са правца Пожеге, упућен је један батаљон као десна побочица правцем село Роге — село Дрндари — Велики врх — "Узићи — к. 502 — к. 372 — село Врањани. Он је у Рогама наишао на Летећи батаљон четничке 2. пожешке бригаде и у краткој борби га разбио, а затим је, наилазећи на отпор непријатеља, 27. априла око 1 час избио на железничку станицу Узићи, где није уништио постројења и станичну зграду, нити порушио пругу, већ је одмах продужио одређеним правцем и око 4 часа поставио се на линију к. 502 — к. 372 — к. 323 ради обезбеђења прелаза главне бригаде преко друма Пожега — Здравчићи — Ужице.

За то време остале јединице 3. српске бригаде, неометане од непријатеља, маршевале су одређеним правцем, тако да су између 04.00 и 06.00 часова 27. априла прешле и последњу комуникацију. Приликом преласка железничке пруге код Узића ни оне нису порушиле пругу. Око 07.00 часова бригада је избила на линију село Граница — село Засеље, где се разместила. Претходно је 1. батаљон у пролазу кроз село Добродо (сада Луново Село) заробио два четника који су чували четничку радио-станицу домета 200 км и четничког капетана Павла Симића, шефа Дражиног центра везе. Ради сопственог обезбеђења истурила је борбена осигурања на к. 787, Градину (к. 789) и на к. 668,

³³ Архив ВИИ, С-В-бр. рег. 5914.

а извиђачке иатроле упутила према Пожеги, долини реке Скрапежа, Црнокоци и селу Трнави.⁵⁶

Приликом преласка друма и железничке пруге Пожега — Ужице постигнуто је изненађење. Непријатељ се није благовремено припремио да онемогући прелаз. На путу и железничким станицама није имао јачих посада које би пружиале озбиљнији отпор.

Одмах после преласка комуникација Пожега — Ужице непријатељ је интервенисао према јединицама 2. пролетерске и 3. српске бригаде. С циљем да ликвидира снаге НОВЈ на простору Пожега — Ужице — Косјерић немачка команда је наредила свом 696. моторизованом батаљону пољске жандармерије, коме је потчинила 2. батаљон бугарског 63. пешадијског пука и две батерије, да у садејству са четницима изврше напад основним правцем Пожега — Косјерић.⁵⁷

Већ око 12 часова 27. априла непријатељ је почео напад са правца Пожеге на снаге 3. српске бригаде које су се налазиле на к. 668. У исто време Срески одред Српске државне страже из Косјерића и четничка Црногорска бригада почели су напад на линији Шарампов — Градина. Једна колона припадника Српске државне страже и Немаца на 20 камиона и са неколико тенкова кренула је из Ужица друмом преко села Карана у правцу Косјерића, поселајући положаје око друма. Међутим, сви напори непријатеља да одбаци 3. српску бригаду са њених положаја остали су без резултата. Један батаљон 3. српске ударне бригаде са једном четом 2. пролетерске бригаде успео је да разбије напад Среског одреда Српске државне страже и четничке Црногорске бригаде на Црнокоси и да их протера са положаја Шарампов — Градина. Непријатељ се у ноћи између 27. и 28. априла повукао на своје полазне положаје.

Двадесет осмог априла штаб 2. дивизије је закључио да је дуже задржавање јединица источно од пута Ваљево — Ужице, на узаном простору између Скрапежа и Лужнице, непотребно. Стога је у 6 часова изадао наређење за покрет преко поменутог пута. Према

⁵⁶ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 56/4 и 19/4; П. Вишњић, н.д., стр. 228—230.

⁵⁷ Деша војноуправног команданта Југоистока од 28. IV 1944. Архив ВИИ, бр. рег. Б — 20.

том наређењу 3. ерпека бригада је добила задатак да се прикупи у селу Границама, пређе пут Ваљево — Ужице између 16 и 18 часова, поруши друм и по могућству заузме Косјерић, а затим да се размести на простору Косјерић — село Цикоте ради одмора и затварања праваца који воде на њен простор од Ваљева и Ужица и долином Скрапежа од Пожеге. Лево од 3. бригаде, на правцу село Чукавци — село Рибашевина — село Тупајићи, требало је да дејствује 2. пролетерска бригада.

Истог дана ујутру непријатељ је обновио нападе на положаје 3. српске и 2. пролетерске бригаде. Нарочито упорно је нападао према 3. српској бригади. Борбе су вођене целог дана, а увече је 2. пролетерска дивизија главним снагама прешла комуникацију Ужице — Ваљево и упутила се у правцу села Варде, где је стигла сутрадан између 05,00 и 09,00 часова. Трећа српска ударна бригада није напала Косјерић, јер је извиђањем утврдила да се у њему налазе јаче снаге непријатеља.⁵⁸

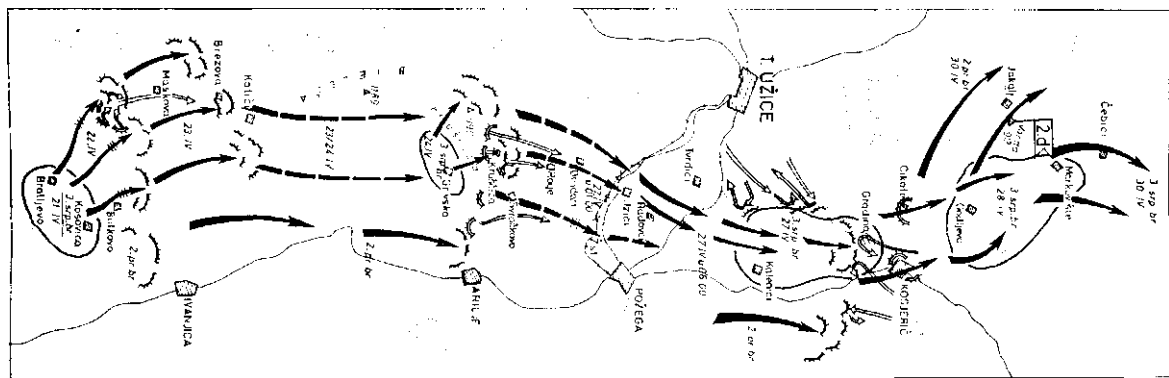
После краћег задржавања у рејону Варде 3. српска бригада је наставила марш у рејону села Годечева где се разместила у засеоцима Селишту, Главовићима и Веселиновићима.

Двадесет деветог априла 1944. године 3. српска ударна бригада остала је у Годечеву и затварала правце који на овај иростор воде од Косјерића, Ваљева и села Рогачице.

Тридесетог априла настављено је даље пробијање јединица 2. пролетерске дивизије према Повлену. Трећа српска ударна бригада избила је на простор село Небићи — село Црвени Брег. У току дана водила је борбу против четника на линији Црвени Брег — село Гредина у којој је имала једног иогинулог и два рањена борца, а четници 9 мртвих и више рањених. У то време 2. пролетерска бригада посела је простор село Јакаљ — Варда, а 4. пролетерска бригада је преко села Сече Реке стигла у рејон село Башићи — село Радосевићи вративши се поново у састав своје дивизије.⁵⁹

⁵⁸ *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 167; П. Вишњић, н.д., стр., 232—235.

⁵⁹ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 2/2.

Марш десне нападне колоне Друге дивизије (2. и 3. бр.) за прелаз комуникације
Ужице — Пожега (22—30. IV 1944. год.).

Тако је 3. српска ударна бригада за непуних осам дана као десна колона Ударне групе дивизија, заједно са 2. пролетерском бригадом, достигла свој маршевски циљ водећи уз пут жестоке борбе против 4. пука немачке дивизије „Браиденбург“, делова бугарског 1. окупационог корпуса, снага Српског добровољачког корпуса и четника Драже Михаиловића.

Избијањем јединица дивизије на простор село Башићи — село Варда — село Руда Буква — село Годљево створени су услови за развијање дејстава ка планинама Повлену и Маљену.

Ударна група дивизија у протеклим данима имала је иницијативу у својим рукама и успешно се извукла из планираног непријатељевог обруча у долини Студенице, а затим продрла на простор јужно од Ваљева. Маршеви су извођени углавном ноћу, по тешко пролазном и планинском земљишту. Јединице, заморене непрекидним борбама и покретима, исцрпене слабом исхраном и ношењем рањеника, пребациле су се преко више веома осетљивих комуникација и пешице прошле око 160 км, продрле дубоко у западну Србију и извршиле задатак који им је поставио Врховни штаб. Продор у западну Србију олакшао је борбу снага НОВЈ у Санџаку и северном делу Црне Горе. Непријатељ је одатле извукао и против Ударне групе дивизија употребио јаке снаге (2. пук дивизије „Бранденбург“, легију „Кремплер“, четнички 2. милешевски и 4. јуришни корпус и друге јединице), али није успео да спречи продор у западну Србију.⁶⁰

Продор Ударне групе дивизија у западну Србију имао је велики утицај и на даље нарастање 1. шумадијског и Космајског НОП одреда у Шумадији. Број бораца је нагло растао, тако да је издвајањем бораца из оба одреда била формирана 2. шумадијска бригада НОВЈ. У народу је јачала вера у коначну победу над непријатељем, а у четничким и квислиншким редовима почело је постепено осипање.

Пошто је непријатељ покушао да једновременим нападом нанесе уништавајући удар Ударној групи дивизија и да је протера са простора Повлена, потисне на Дрину и ту потпуно одсече а затим уништи, одлу-

⁶⁰ П. Вишњић, н.д., стр. 249 и 251.

чено је да ее операцијска дејства 2. и 5. дивизије пренесу на подручје планине Маљена, да се непријатељеве снаге одвуку са Дрине и тако олакша форсирање Дрине и упад у Србију 16. и 17. дивизији НОВЈ и да се спречава маневар непријатеља на комуникацијама: Ужице — Бајина Башта — село Рогачица, Ужице — Ваљево и Ваљево — Пецка. Овај марш-маневар имао је велики војнички и политички значај. Њиме се избегавао директан судар са јачим непријатељевим снагама, а дејства су се преносила дубоко у Србију. Непријатељ је био приморан да врши подневно регруписавање снага. Процене су се показале тачне. Почетком марша 2. и 5. дивизије непријатељ је снаге Српског добровољачког корпуса и бугарске 24. дивизије повукао са Дрине и упутио за дејство против 2. и 5. дивизије.

Тридесетог априла 1944. године штаб 2. пролетерске дивизије је обавестио штабове бригада о предстојећем марш-маневру, наређујући истовремено да се изврше неопходне припреме за покрет. Друга пролетерска дивизија после пребацивања преко друма Косјерић — Ваљево требало је да достигне простор село Крчмари — село Голубац — село Осеченица — село Бријежђе.

Оцењујући реално опасност од присуства Ударне групе дивизија на овом простору и уочавајући њене намере, опуномоћени командујући генерал у Србији, генерал Фелбер, одлучио је да ангажовањем јачих снага него у долини Студенице пређе у напад и разбије снаге НОВЈ у западној Србији. Било је наређено:

— Борбеној групи Недићевог пуковника Таталовића да са десне обале Дрине спречи покушај пребацивања 16. и 17. дивизије из источне Босне у Србију и њено спајање са јединицама 2. и 5. дивизије;

— бугарској 24. дивизији да осигурава простор Дрина — село Рогачица — село Дуб — Бајина Башта и комуникацију Ужице — Рогачица;

— борбеној групи „Холман“ (састава: 4. пук „Бранденбург“ — без 2. батаљона — 4. пук Српског добровољачког корпуса ојачан 2. батаљоном 1. пука) да изврши напад основним правцем село Костојевићи — село Варда;

— борбеној групи „Вајел" (састав: 2. батаљон 4. пука „Бранденбург", 696. батаљон пољске жандармерије, 2. батаљон бугарског 63. пешадијског пука 22. дивизије и две бугарске батерије) да изврши напад правцем Косјерић — село Сеча Река — село Варда;

— 1. батаљону 5. пука белогардијског Руског заштитног корпуса да на Повлену затвори пут село Варда — Ваљево;

— четницима Драже Михаиловића (1. и 2. равногорска бригада, Златиборски, Ваљевски, 1. и 2. равногорски, Церски и Пожешки корпус) да нападају са линије село Рибашевина — Косјерић — Повлен у правцу Варде;

— 500. СС падобранско-ловачком батаљону и бугарском 61. пешадијском пуку да образују резерву команданта Србије у Пожеги.

За планирана дејства непријатељ је обезбедио подршку авијације и артиљерије.⁶¹

Тако је за борбу против Ударне групе дивизија непријатељ приближно груписао многоструко јаче снаге (око 40.000 војника), добро наоружане и углавном моторизоване за брзу интервенцију постојећим путевима. Укупне снаге су биле: два немачка пука, четири бугарска пука, један пук белогардијског Руског заштитног корпуса, четири пука Српског добровољачког корпуса, два немачка моторизована батаљона, десет корпуса четника Драже Михаиловића и друге мање окупаторске и квислиншке јединице.⁶²

Ударна група дивизија је тада имала око 5.000 бораца. Однос снага је био око 8:1 у корист непријатеља. Непријатељ је имао аисолутну премоћ у авијацији, артиљерији, тенковима, моторизованости јединица, техничкој и борбено-материјалној опремљености.⁶³

При оваквом односу снага опуномоћени командујући генерал у Србији је рачунао на потпун успех.

Ударна група дивизија била је преморена дотадашњим маршевима и борбама, оптерећена већим бројем рањеника без потребних транспортних средстава, а и земљиште, комуникацијска повезаност и могућ-

⁶¹ П. Вишњић, н.д., стр. 260—261.

⁶² Исто, стр. 262—263.

⁶³ Исто, стр. 263.

ности и снабдевања су ишли у прилог непријатељу. Поред тога, она се заплела у тешке и исцрпљујуће борбе сматрајући да ће маневром у правцу Маљена олакшати свој положај и помоћи 16. и 17. дивизији да се пребаци из источне Босне.

Међутим, у својим прорачунима непријатељ није рачунао са оним што је било најбитније — високи морал бораца и старешина Ударне групе дивизија који су се борили за ослобођење своје земље.

Првог маја 1944. године ујутро 2. пролетерска дивизија отпочела је са покретима према планини Повлену. У исто време и непријатељ је отпочео концентрично наступање из разних праваца према Ударној групи дивизија.

Трећа српска бригада је истог дана ступила у тешке борбе против делова Ваљевског и 2. равногорског четничког корпуса и јединица Српске државне страже. Непријатељ је нападао у две колоне: једна правцем Осијањ — заселак Делићи — село Црвени Брег, а друга правцем Сабља — село Маковиште — Градина (триг. 1003). Цео дан су вођене оштре борбе на линији: к. 992 — Градина — заселак Делићи — к. 961. Бригада је успешно одбијала све јурише до 17,00 часова када је непријатељ увео у борбу свеже снаге подржане артиљеријом. Тада је била приморана да се повуче на линију Лисина — Тавани — село Црвени Брег одакле је затворила правац Варда — Црвени Брег — село Мравињци.⁶⁴

Четврта пролетерска бригада је за то време под притиском јаким немачких снага и четника била приморана на извлачење из рејона Варде ка Повлену, а 2. пролетерска бригада је водила тешке борбе против четника на простору око Радљевачке реке.⁶⁵

На Чикеру и на простору село Крстићи — село Вујићи (јужно од Ваљева) 2. пролетерска, 3. српска ударна бригада и 4. батаљон 4. пролетерске бригаде у оштрим борбама сломили су напад четничког Корпуса горске гарде, 2. равногорског и Ваљевског корпуса, делова Српске државне страже и Српског добровољачког корпуса. Пошто је одлучено да се овлада грebenом

⁶⁴ Исто, стр. 265.

⁶⁵ Исто, стр. 263—264; *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 175.

Повлена, ноћу између 1. и 2. маја продужени су покрети и одређени конкретни задаци: 2. пролетерска бригада да овлада положајима на Малом Повлену и Белој води, а 4. пролетерска бригада да нападне и разбије четнички Церски корпус на Повлену. Трећа српска бригада је добила задатак да са положаја јужно од Црвеног Брега затвара правац од Мравињаца и по могућству овлада положајима 2. равногорског четничког корпуса и Горске гарде које су ови држали на линији Градина — село Марковиште. Постављене задатке бригаде су извршиле ноћу уочи 2. маја, што је био прилог ових јединица прослави Првог маја. У овим борбама непријатељ је имао велике губитке: 67 мртвих, око 120 рањених и 44 заробљених (26 четника и 18 белогардејаца). Заплењено је 12 пушкомитраљеза, 70 пушака, једна радио-станица и веће количине разне муниције и опреме.⁶⁶

У складу са одлуком штаба Ударне групе дивизија⁶⁷ да се јединице 2. и 5. дивизије пребаце преко комуникације Ужице — Ваљево на планину Маљену и да 2. пролетерска дивизија поседне северне падине Маљена према Ваљеву, а 5. крајишка дивизија према Косјерићу, штаб 2. пролетерске дивизије поставио је задатак 3. српској ударној бригади да 2. маја до 14 часова затвара правце и задржава напад непријатељевих снага од Варде и Маковишта према Црвеном Брегу и тиме осигурава пролаз 10. крајишкој и 4. пролетерској бригади кроз Црвени Брег, а затим да изврши марш до Мравињаца, где да се прикупи до 15 часова; из Мравињаца да крене за колоном 2. пролетерске бригаде, а након прелаза преко комуникације Ваљево — Косјерић да се размести на простору село Осеченица — село Бријежђе и са погодних положаја затвори правце од Ваљева, Мионице и планине Сувобора одржавајући везу с јединицама 4. пролетерске бригаде. Штабу бригаде је наређено да његове јединице изврше обимнија рушења и запречавања на правцима одакле би се могли појавити тенкови и да, по потреби, на том послу мобилишу народ с потребним алатом.

⁶⁶ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 2/2; кут. 782, бр. рег. 3/6.

⁶⁷ *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 170.

Све јединице Ударне групе дивизија у поподневним часовима 2. маја 1944. године отпочеле су покрет с циљем да се што пре пребаце преко комуникације Ваљево — Ужице и избију на подручје Маљена. Међутим, непријатељ је прозreo циљ овог покрета. Зато је јаким снагама посео погодне положаје дуж комуникације и организовао веома јаку одбрану. Поједини положаји на важнијим прелазима преко комуникације били су солидно утврђени. Претходнице колоне су на прилазу комуникацији наишле на врло јаку и добро организовану ватру непријатеља, те су биле принуђене на повлачење. Добијени су и подаци да непријатељ концентрише јаке снаге према Маљену. Штаб Ударне групе дивизија после измењене ситуације 3. маја 1944. године око 08.00 часова доноси одлуку да одустане од продирања ка Маљену и да на време извуче снаге испод непријатељевог удара. Бригадама 2. дивизије издато је наређење да се повуку ка линији село Радановићи — Лепа раван — село Лесковица, што је одмах учињено.⁶⁸

У настојањима да разбију 2. и 5. дивизију и да очисте зашадну Србију, Немци су моторизовали све јединице ангазоване против наших снага. На комуникацијама око 2. и 5. дивизије поставили су јаке тенковске, моторизоване и артиљеријске јединице у виду заседа, а на међупросторима су употребили Бугаре, припаднике белогардијског Руског заштитног корпуса, недићевце и четнике.

У ситуацији када пребавивање Ударне групе дивизија на простор Маљена вије успело, а 16. и 17. дивизија се нису могле пребацити преко Дрине, било је одлучено да 2. и 5. дивизија до даљег дејствују привремено одвојене и тиме снаге непријатеља развуку и туку га на ширем фронту, али се није одустало од упућивања једне маневарске групе на Маљен. После разматрања новонастале ситуације са члановима Главног штаба НОВ и ПО Србије и Покрајинског комитета КПЈ за Србију и мера које треба предузети одлучено је да се Ударна група дивизија задржи извесно време на простору Повлена и села Варде до стварања услова

⁶⁸ Зборник том I, књ. 7, бр. док. 170; П. Вишњић, н.д., стр. 271—279.

за упућивање маневарске групе у Шумадију, а осталих јединица у југозападну Србију.

Штаб групе је наредио 2. пролетерској дивизији да се главнином-1 својих снага постави на положаје од Црвеног Брега према Повлену, да разбије недићевце и четнике на Повлену, да затим у садејству с јединицама 5. дивизије разбије квислинге на планини Медведнику и одбаци их ка долини Дрине и селу Рогачици. Део снага 2. дивизије оријентисао је према Ваљеву, Буковима и комуникацијама на том простору. Петој крајишкој дивизији штаб групе је наредио да главнином својих снага поседне положаје на линији Градина — Варда и у садејству с 2. пролетерском дивизијом разбије недићевце и четнике на Повлену и Медведнику, а део снага да оријентише према Немцима на комуникацији између Косјерића и Букова.

У складу са одлуком и овим наређењем штаба групе, штаб 2. пролетерске дивизије је 4. маја у 04,00 часа пред потчињене бригаде поставио следеће задатке:

— 3. српској бригади да у 05.00 часова изврши марш и пребаци се на простор село Црвени Брег — село Еебњи са задатком да на линији Лисина — Бурма затвори оне правце који од Рогачице преко Годечева и комуникацијом село Костојевићи — село Црвени Брег изводе на овај простор и да одржава чврсту везу са 1. крајишком бригадом на простору — Гредина — село Варда;

— 2. пролетерској бригади да одмах изврши марш на простор село Косићи — село Лазаревићи — село Тејићи — село Баратовићи да ту организује одбрану и успостави везу са 3. српском бригадом, а 4. пролетерској бригади да се задржи на простору села Мравињаца, Лесковице и Радановића и затвори правце од Ваљева и Косјерића.⁶⁹

Бригаде су у одређено време кренуле у извршење планираних покрета. Друга пролетерска бригада као претходница протерала је слабе снаге Српског добровољачког корпуса, док је 3. српска бригада маршевала истим правцем и након избијања у рејон села Црвеног

⁶⁹ *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 179; П. Вишњић, н.д., сгр. 282.

Брега, Небића и Плоске затворила правце од Соколине стене, Рогачице, Лештанског и Костојевића.

После откривања маневра Ударне групе дивизије опуномоћени командујући генерал у Србији је 5. маја одлучио да ове делове НОВЈ нападне са запада, севера и истока и издао следеће наређење:

— 4. пуку Српског добровољачког корпуса да напада правцем преко гребена планине Повлен;

— групи „Холман" (3. батаљон 4. пука „Бранденбург", 1. батаљон 1. пука Српског добровољачког корпуса и Ваљевски четнички корпус) да напада ирема планини Маглешу и Мравињцима;

— групи „Вајел" (1. и 2. батаљон 4. пука „Бранденбург" и Црногорска четничка бригада) да напада према Мравињцима и Радановићима;

— бугарској 24. дивизији, групи „Таталовић" и 12. оклопној чети да обезбеђују обалу Дрине од Бајине Баште до Бање Ковиљаче и комуникацију Ужице — Бајина Башта;

— 297. извиђачком батаљону да се из Санцака пребаци у Пожегу и образује резерву;

— четничком Церском корпусу да продужи нападе са Повлена према Мравињцима и Црвеном Брегу;

— Ваљевском корпусу да брани положај на линији Краљево брдо — Липа раван и да садејствује нападу група „Холман" и „Вајел";

— Црногорској бригади да брани превој Букова;

— четничким бригадама које су тога јутра стигле у село Горње Добриње: 2. бригада да се упути на Равну гору, а 1. бригада у село Дружетиће и да садејствују нападу 2. равногорског корпуса.⁷⁰

Ноћу између 4. и 5. маја 2. и 4. пролетерска бригада су одбиле нападе непријатеља и задржале своје одбрамбене положаје. Петог маја уследили су напади непријатеља из више праваца. Жестоке борбе водиле су се целог дана на свим правцима и наше снаге су одржале доминирајуће висове на гребену Повлена. Око 20,00 часова 2. пролетерска бригада, ојачана деловима 4. пролетерске бригаде, противнападом је разбила четнички Церски корпус и 4. пук Српског добровољачког

⁷⁰ П. Вишњић, н.д., стр. 286—288.

корпуса и одбацила их западно од комуникације Ваљево — Рогачица, а 1. и 2. чачанску бригаду Златиборског четничког корпуса одбацила на линију село Јасиковац — село Шарампово.

Простор који је држала 2. пролетерска дивизија постајао је све мањи, маневар скученији, рањеника је било све више, муниције је понестало, а очекивана помоћ од савезника, на којој је врховни командант маршал Тито стално инсистирао, никако није стизала. Ситуација у коју је доспела дивизија, заједно са 5. крајишком дивизијом, била је веома тешка.

Петог маја начелник штаба 2. пролетерске дивизије је у име свог штаба, а на основу стања, претрпљених губитака, замора јединица, недостатка муниције и другог, поднео предлог да се 2. пролетерска и 3. српска бригада не упућују у Шумадију. После свестране анализе предлог су прихватили и чланови Главног штаба НОВ и ПО Србије,⁷¹ те се одустало од њиховог упућивања у Шумадију.

Пошто је 2. пролетерска дивизија била преморена, и оптерећена болницама, под сталним притиском јачих непријатељевих снага а са малим резервама муниције, штаб Ударне групе дивизија је одлучио да дивизију пребаци на простор планине Таре, а ако ситуација буде налагала и на планину Златибор. Ради реализације ове одлуке штаб 2. пролетерске дивизије је 5. маја у 22,30 часова издао задатак бригаама да се извуку из фронталне борбе коју им је наметнуо непријатељ и помере према Јеловој гори.

Четврта пролетерска бригада наггустила је положај на Маглешу, а 2. пролетерска бригада се повукла са гребена Повлена. Трећа српска бригада је добила задатак да се задржи у рејону села Иебића и да затвара правце од Повлена и Ваљева ради обезбеђења извлачења 2. и 4. бригаде. У случају јачег притиска непријатељевих снага бригада је требало да се повлачи за 2. пролетерском бригадом.⁷²

Шестог маја 1944. године штаб 2. пролетерске дивизије обавестио је бригаде да придлазе нове снаге неиријатеља са правца Ваљева. Дејствујући према до-

⁷¹ Исто, стр. 291.

⁷² *Зборник, том I*, књ. 7, бр. док 183.

нетој одлуци, дивизија је убрзала пребацивање са овог терена према планини Тари. Друга пролетерска бригада је на линији Сеча Река — Руда Буква — Јакелъ преузела улогу заштитнице дивизије и обезбеђивала њен прелазак према комуникацији Бајина Башта — Ужице на планину Тару. Пета крајишка дивизија је водила упорне борбе на правцу извлачења и успела да се до 24 часа прикупи и припреми за прелазак комуникације Бајина Башта — Ужице.

Ноћу 6/7. маја 2. дивизија је прешла комуникацију Бајина Башта — Ужице на сектору село Дуб — село Заглавак. Трећа српска ударна бригада је из рејона села Јеловика извршила марш правцем село Игњатовићи — село Радојевићи, пребацила се преко комуникације југозападно од села Дуба и разместила на простору заселака Липе, Кулине и Стрижевице где је затворила правце који воде са комуникација Вардиште — Вишеград и Дуб — Бајина Башта.⁷³

Неиријатељеве снаге вршиле су јак притисак из правца Ваљева, Рогачице и Сече Реке. Од Рогачице су предвече пристигли и тенкови. Борбе су биле врло оштре. Четврта пролетерска и 3. српска ударна бригада борбом прса у прса протерале су јаке четничке снаге, које су затварале прелаз преко комуникације јужно од Варде. Борбе против четника биле су непрекидне, а нарочито жестоке у ширем рејону Варде где су били прикупљени делови четничког 2. равнорског, Опленачког, Златиборског, Церског и Ваљевског корпуса, Недићева борбена група „Таталовић" и немачке борбене групе „Холман" и „Вајел".

После тешких борби и напорних маршева јединице 2. пролетерске дивизије ноћу 6/7. маја избиле су у рејон Камењаче (к. 919) и села Дуба и прешле друм Бајина Башта — Ужице. Сутрадан су се, по јакој киши, пребациле на источне оградне планине Таре, чиме су се ослободиле непосредног притиска непријатеља. Овим маневром оне су извучене испод удара надмоћних снага непријатеља и створени су повољни услови за даља дејства. Повлачењем јединица са Повлена и из рејона села Варде, њиховим пребацивањем преко комуникације Ужице — Бајина Башта и избија-

⁷³ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 3/2.

на Тару завршене су тешке седмодневне борбе на простору јужно од Ваљева.

Покрет јединица био је тежак, нарочито због великих болница, а изазвао је велико изненађење у редовима непријатеља. Непријатељ је обично откривао само заштитнице колона и тукао их артиљеријом и минобацачима, што је било безопасно и обично је брзо избегнуто. У почетку извлачења поједине колоне су биле недовољно организоване, али су се јединице увек на време извлачиле из додира са непријатељем и уредно повлачиле. У току 7. маја покрети јединица ка Калуђерским барама и Добром пољу били су изведени потпуно неометано од непријатеља.

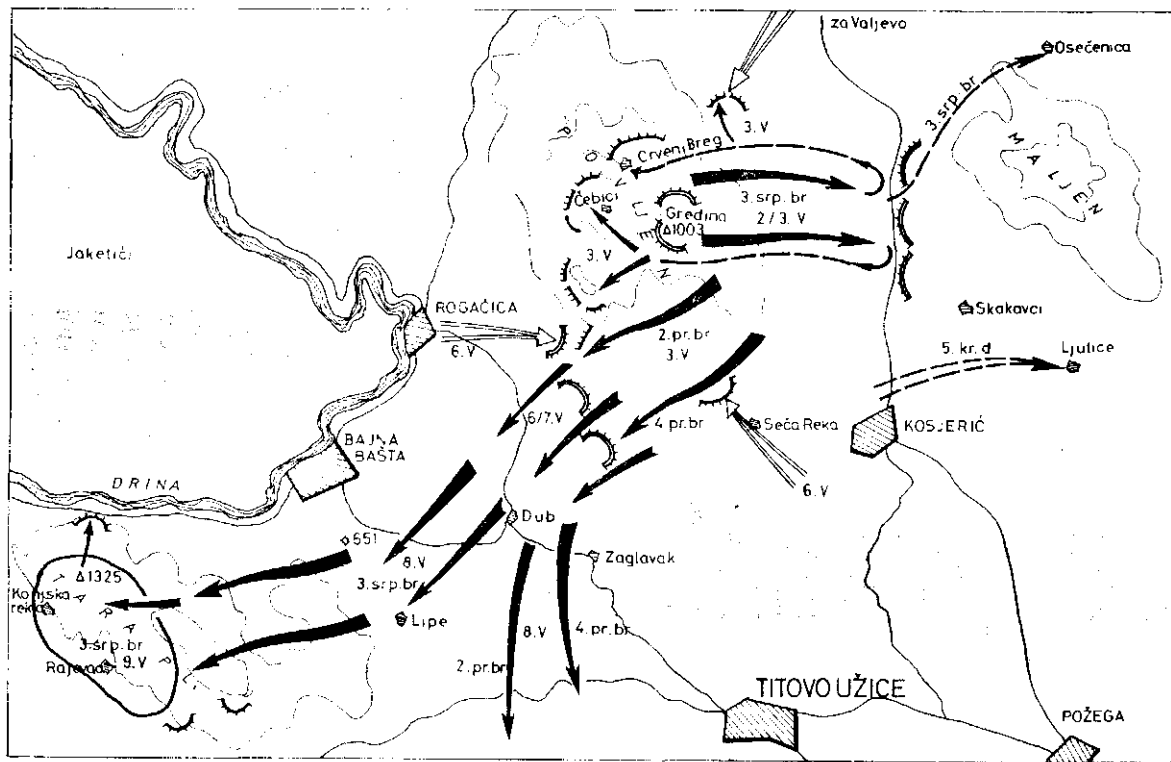
Осмог маја после напорних маршева 2. пролетерска дивизија нашла се на простору: Добро поље — Калуђерске баре. Ради заузимања погоднијих положаја за дејство упућен је по један батаљон из 3. српске ударне и 4. пролетерске бригаде у напад на Високу главу са задатком да одбаце непријатеља. Напад није успео, а батаљони су имали четири рањена борца. Губици непријатеља остали су непознати. Прегруписавање јединица извршено је померањем ка селу Милошевцу.

У операцијском дневнику 2. пролетерске дивизије записано је 8. маја: „... Људство, као и иначе до сада врло уморно. Храна слаба. Морал, обзиром на дате околности, на завидној висини. Основни недостатак је помањкање муниције”.⁷⁴

У пределу Таре било је погодних места за спуштање ваздушних пошиљки. Требало је да се 2. пролетерска и 3. српска бригада ту задрже, с тим да се што је могуће мање примете како би се борци снабдели муницијом коју би бацили савезници, а затим да се према замисли Главног штаба НОВ и ПО Србије и Покрајинског комитета КПЈ за Србију врате на терен Повлена и Маљена и да евентуално продру у Шумадију.

⁷⁴ Архив ВИИ, кут. 732-А, бр. рег. 56/4.

Борбе на тл. Пловену и поимено на Тару (3—9. V 1944. год.).

ПОВЛАЧЕЊЕ УЛАРНЕ ГРУПЕ НА СЛОБОДНУ ТЕРИТОРИЈУ ЦРНЕ ГОРЕ

Без обзира на неуспели продор Ударне групе дивизија у Шумадију чланови Главног штаба и Покрајиноког комитета КПЈ за Србију са делегатом Врховног штаба остали су и даље при замисли да се оствари планирани маневар мањим снагама. У вези са њиховим предлогом, а у духу дате сагласности Врховног штаба НОВ и ПОЈ, било је одлучено да 2. пролетерска и 3. српска ударна бригада и даље остану на простору Чепљевац (к. 1221) — Руст — Игловача — Збориште (рејон села Милошевца). Према наређењу штаба 2. пролетерске дивизије од 9. маја 1944. године обе бригаде требало је да се задрже на источним падинама Таре и да обезбеде 4. пролетерској бригади извлачење преко комуникације Ужице — Вардиште у правцу села Семегњева и пребацивање свих рањеника и болесника 2. дивизије у рејон овог села. После извршеног задатка (а према даљем развоју ситуације) требало је да се обе бригаде поново упуте преко Јелове горе и Маљена у Шумадију. Из наведених разлога 3. српска ударна бригада је остала на сектору Милошевца са задатком да затвори правце од Кремне, Шаргана и Мокре Горе, а 2. пролетерска бригада у рејону Добраг поља и Руста.⁷⁵

Непријатељ је извршио брзо прегруписивање снага и поседање полазних положаја за напад на 2. пролетерску и 3. српску бригаду на Тари. Делови четничког Златиборског корпуса избили су на Калуђерске баре, а убрзо је овде стигла једна бугарска јединица са артиљеријом. Из Мокре Горе и села Кремне кренуо је један немачки батаљон, а у село Дуб стигао је четнички Мачвански корпус (1.400 четника), а Церски корпус се пребацио преко Кремне у село Мокру Гору. Четврта пролетерска бригада је у току марша, на Шаргану, ноћу између 9. и 10. маја водила тешке борбе против немачких и бугарских јединица и четничке Златиборске и Рачанске бригаде. Пошто се пробила преко железничке пруге и пута Ужице — Вишеград, упути-

⁷⁵ *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 189.

ла се ка селу Семегњеву, где се прикупила око подне 10. маја 1944. године.⁷⁶

Док је непријатељ прикупљао снаге за удар, 3. пролетерска ударна бригада 10. маја 1944. године се померила на простор село Рајевац — село Коњска Река. Бригада није имала јачих борби с непријатељем, сем што су се њени осигуравајући делови сукобљавали са слабијим четничким извиђачким групама. За то време је 2. пролетерска бригада водила веома тешке и драматичне борбе против врло јаких четничких снага (око 3.000 људи), које су агресивно наступале од Доброг поља. Ипак, напад непријатеља је одбијен и он се повукао у правцу Калуђерских бара, док је бригада остала на свом рејону одбране.⁷⁷

Пошто се на Тари нису могле одморити ни кренути у Шумадију, штаб 2. пролетерске дивизије 10. маја 1944. године донео је одлуку да и 2. пролетерска и 3. српска ударна бригада прећу преко друма и железничке пруге Ужице — Вишеград и крену у југозападну Србију за 5. крајишком дивизијом и 4. пролетерском бригадом.

Бригаде су биле веома исцрпене, са мало муниције и других борбених потреба. Опште стање је било доста тешко — са једне стране комуникација која се није могла по дану прећи, а са друге планина Тара са јаким непријатељевим снагама. Бригаде су вештим маневрисањем за кратко време избегавале удар непријатеља, а затим су ноћу између 10. и 11. маја 1944. године у једној колони са јаким бочним осигурањем извршиле марш правцем заселак Лазићи — Никшића пресед — Ивар, где су обе бригаде стигле 11. маја око 5 часова. Међутим, како су се због тешког терена и присуствз непријатељевих снага споро и опрезно кретале, оне нису стигле да у току ноћи прећу железничку пругу и друм Вишеград — Ужице, те су по наређењу штаба 2. дивизије преданиле у шуми изнад села Тимотијевића, сукобљавајући се често с мањим четничким извиђачким групама.

Извлачењем 3. српске и 2. пролетерске бригаде на простор Љуто поље — село Коњске Воде — село Зао-

⁷⁶ *Хронологија ослободилачке борбе*, стр. 772.

⁷⁷ Архив ВИИ, кут. 732-А, рег. 56/4; П. Вишњић, н.д., стр. 338.

вине избегнут је нови и са јачим снагама припремљен напад непријатеља. Напад је требало да почне 11. маја пре подне и са тим циљем груписано је 9 четничких бригада.

Увече 11. маја око 22.00 часа 2. пролетерска дивизија је повукла борбена осигурања, а затим у једној колони, са 3. српском бригадом на челу, кренула правцем Путно брдо — Гола глава — Шарган, где је наишла на немачко-четничке снаге. Заобилазећи њихове положаје, јер нису имале муниције за борбу, 2. пролетерска и 3. српска бригада прешле су комуникацију без већих тешкоћа. Настављајући марш, 2. пролетерска бригада, која се од друма кретала на челу колоне, одбацила је делове четничког Златиборског корпуса са Великог врха (триг. 1182) и Лескова виса (к. 1110). Око 10 часова 12. маја 2. и 3. бригада су стигле у Семегњево на Златибору, где су се размеетиле истурајући борбена осигурања према Мокрој Гори, Кремнима и Палисаду.

На тај начин одлука штаба Ударне групе да 2. пролетерска и 3. српска бригада оетану на Тари, а затим да се после краћег одмора и пријема материјала од савезника пробију у Шумадију и тамо повежу са 2. шумадијском бригадом и партизанеким одредима са тога терена, није могла бити реализована.

Дванаестог маја било је релативно мирно. Јединице 2. пролетерске дивизије су остале на достигну тим рејонима и нису водиле неке јаче борбе против непријатеља. Трећа српска бригада налазила се у рејону села Тимотијевића и Зборишта. На Семегњевској гори 3. батаљон 2. пролетерске бригаде напале су снаге четничког Златиборског корпуса. Непријатељ је покушао да заузме Семегњевску гору и пробије се у Семегњево, али је после краће борбе одбијен и натеран да се врати на свој полазни положај. ПГтаб дивизије добио је обавештење да су четнички Церски и Мачвански корпус кренули из рејона села Заовина и избили на линију село Добрун — село Пањак са намером да следећег дана продуже наступање ка селу Јабланици и селу Бијелом Брду.⁷⁸

⁷⁸ Деша штаба Церско-мајевичке групе корпуса од 13. V 1944. Архив ВИИ, микрофилм, Билећа, бр. 26/72.

Штаб 2. пролетерске дивизије, настојећи да маневрише пред јачим снагама непријатеља, 13. маја у 00,35 часова издао је наређење да се бригаде пребаце у рејон села Горње и Доње Јабланице. Трећој српској бригади је наређено да се размести у рејону Доње Јабланице и затвори правце од села Бијелог Брда и Семегњева. Марш је требало да почне најкасније у 5 часова 13. маја у једној колони са 3. српском бригадом на челу.⁷⁹ Четврта пролетерска бригада већ се била пребацила у рејон село Стубо — Торник (триг. 1496) — Марков до — село Горња Јабланица.

Тринаестог маја око 04,00 чаоа 3. српска и 2. пролетерска бригада су кренуле на марш. Кретале су се правцем еело Мало Поље — Лисичина — село Доња Јабланица. Друга бригада се разместила у рејону Горње Јабланице, а 3. ерпска у рејону Доње Јабланице, где је, да би затворила правац према Семегњеву, посела за одбрану фронт на левој обали речице Рибнице и Црног Рзава ширине око 7 км (Главица — к. 904 — к. 815 — Самаровина — Суви бор).⁸⁰ Истовремено еа одласком 3. српске и 2. пролетерске бригаде из Семегњева четнички Златиборски корпус и један батаљон Српског добровољачког корпуса кренули су из рејона Груде (триг. 1140) и преко Виогора (триг. 1281) у напад ка Семегњеву. Заштитница колоне (батаљон 2. пролетерске бригаде) успешно је задржао непријатељеве снаге отпором на узастопним положајима. Око 18,00 часова непријатељ је покушао да преће реку Црни Рзав, али је одбијен од 3. српске ударне бригаде која је држала положаје на левој обали реке. Истовремено су други делови 3. бригаде одбили извиђачке јединице четничког Дринског корпуса које су преко села Брезовца покушале да се пробију у правцу Јабланице. Штаб 2. пролетерске дивизије је проценио да непријатељ групеше снаге за настављање офанзивних дејстава и да може бити критично задржавати се око Горње и Доње Јабланице. Због тога је одлучено да 2. пролетерска дивизија отпочне марш према 5. дивизији и успостави везу с њом, а затим донесе одлуку да

⁷⁹ "Зборник, том I, књ. 7, стр. 460.

⁸⁰ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 7/2; П. Вшпњић, н.д., стр. 344.

ли креиути преко планине Златара ка Бродареву и слободној територији Санџака и Црне Горе или поново ка реци Ибру и јужној Србији. Оваква одлука је била реална и најбоље је одговарала тренутној ситуацији, поготово ако се има у виду да је непријатељ јачим снагама (два четничка корпуса) већ запосео пут Прибој — село Добрун и да је на њега почео да упућује извесне снаге немачког 4. пука дивизије „Бранденбург“ и четничке Церско-мајевичке групе корпуса, чиме је створио добру основицу за даља дејства. У сваком случају пробити положаје ових непријатељевих снага и савладати природну препреку Лим, коју је непријатељ такође бранио, било је много теже него кренути на исток преко комуникације Нова Варош — Ужице или ка планини Златару.⁸¹ У вези с тим штаб 2. пролетерске дивизије је 14. маја 1944. године у 12,00 часова издао заповест и наредио:

— 4. пролетерској бригади да у ноћи 14/15. маја прво пређе у рејон села Драглице, а затим продужи марш на простор село Негбина — село Кућани;

— 2. пролетерској бригади да се 14. маја око 24,00 часа пребаци у рејон села Драглице и Борове Главе;

— 3. српској бригади да се у исто време када и 2. пролетерска бригада помери на проетор село Стубо — Пецине; један батаљон, најкасније 15. маја до 04,00 часа, да се упути на Марков до, који ће сменити батаљон 2. пролетерске бригаде. Задатак 3. бригаде био је да затвори правце који воде из села Рибнице и од комуникације Прибој — Добрун.⁴

Док су се бригаде припремале да продуже марш према одређеним рејонима, непријатељ је прешао у напад са комуникације Прибој — село Добрун и са правца села Семегњева. Око 14,00 часова четничка Вишеградска, Подрињска и Рогатичка бригада извршиле су напад са линије село Бијело Брдо — село Дреновци. Делови 3. српске бригаде, држећи положаје на линији Гумниште (к. 1108) — село Брезовац — к. 1078 — Кљуначка глава (к. 1082), после оштре борбе одбили су напад и одбацили четничке бригаде на полазни

⁸¹ П. Вишњић, н.д., сгр. 345—346.

⁸² *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 200.

положај. Али непријатељ није био деморалисан овим неуспехом, те је око 16,00 часова са четничким 4. јуришним корпусом поновио напад из рејона Семегњева ка Доњој Јабланици. Напад је извршен у три колоне: десна правцем Лупоглав — Вучја гора — Самаревина, средња правцем Лисичина — Доња Јабланица и лева правцем заселак Трчинога — Вучјак. Напади све три колоне изводили су на одсеку одбране 3. српске бригаде са предњим крајем на левој обали Црног Рзава и речице Рибнице. Одсек одбране бригаде био је организован по батаљонским рејонима и четним и водним отпорним тачкама. Главни положај је био на линији Вучја гора — Шамаревина — Вучјак — Крива брега. До 19,00 часова бригада је водила веома тешке борбе и спречила продор непријатеља у Доњу Јабланицу. Тада, према левом крилу одсека одбране бригаде на правцу Лупоглав — Вучја гора, непријатељ је увео резерву и око 20,00 часова заузео гребен Вучја гора — Суви бор — Шамаревина и продро у северни део Доње Јабланице. На десном крилу одсека одбране непријатељ је прешао речицу Рибницу и подишао Вучјаку. У 20,30 часова са положаја Гумниште — Вучјак бригада је свим снагама прешла у противнапад. Том приликом непријатељ је одбачен на десну обалу Црног Рзава и Рибнице. Четници су имали 10 мртвих и 15 рањених, а 3. српска бригада није имала губитака.⁸³ Бригада је постигла успех упорном одбраном свога одсека и противнападом расположивих снага бригаде у моменту када су четници рачунали да су добили битку.

Непријатељ је имао намеру да 2. пролетерску дивизију потисне ка беспутној, стрмој и тешко приступачној клисури Увца и да је уз помоћ својих снага из Прибоја окружи и уништи и тако оствари циљ који је себи већ неколико пута постављао а није постигао. Ангажовањем јачих снага у фронталном нападу са линије село Вардиште — село Семегњево, држањем комуникације Прибој — село Добрун, упућивањем четничког Златиборског корпуса (из Кремне) да поседне Торлак, а једног батаљона Српског добровољачког корпуса да овлада Рибницом и ангажовањем својих

⁸³ П. Вишњић, н.д., стр. 347—348.

снага из Прибоја непријатељ је извршио шире окружење јединица 2. пролетерске дивизије. Међутим, и овај план непријатеља није успео, јер се дивизија продором ка истоку, према комуникацији Ужице — Нова Варош, повезала са јединицама 5. крајишке дивизије и на тај начин избегла окружење.⁸⁴

Ноћу између 14. и 15. маја 2. пролетерска бригада је извршила марш правцем Горња Јабланица — село Стуб — Печине — Оглавчић — источни засеоци Доброселице, где је стигла 15. маја ујутро. Четврта пролетерска бригада извршила је марш правцем Горња Јабланица — село Драглица — село Негбина, где је стигла такође 15. маја ујутру. Трећа српска бригада, пошто је одбила напад четника на левој обали Црног Зева и Рибнице, у току ноћи је извршила марш правцем Доња Јабланица — Горња Јабланица — Стубо и разместила се у рејону Стубо — Печине (к. 1250), затварајући све правце који на овај простор воде од села Рибнице и Јабланице и од реке Увца.⁸⁵

Петнаестог маја није било значајнијих промена. На тражење Главног штаба НОВ и ПО Србије штаб 2. пролетерске дивизије је одлучио да 3. српску бригаду саму упуту преко Ибра на простор Топлице. Бригада је у 12,00 часова добила наређење да ноћу између 15. и 16. маја крене правцем село Доброселица — село Драглица — село Неглина — село Кућани, а сутрадан продужи преко планине Мучња и села Катића до Драгачева, одакле је требало да се пребаци преко Ибра на Копаоник. Приликом покрета кроз Доброселицу и Драглицу требало је да преда своје рањенике 2. пролетерској бригади. У рејон села Кућана бригада је стигла према плану и успоставила везу са јединицама 5. дивизије.⁸⁶

Истог дана ситуација се знатно променила. С обзиром на распоред и јачину непријатељевих снага, као и постојање реалне опасности да оне концентричним дејствима угрозе покрет 3. српске ударне бригаде, дефинитивно је одлучено да 3. српска ударна бригада не иде у Топлицу, већ да се 2. пролетерска и 5. дивизија

⁸⁴ Исто, стр. 348—349.

⁸⁵ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 8/2; П. Вишњић, н. д., стр. 349. *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 204.

пребаде на простор 2. ударног корпуса. Промена одлуке је уследила на основу наређења Врховног штаба НОВ и ПОЈ, који је уочио тежак положај 2. и 5. дивизије и наредио да се цела Ударна група дивизије оријентише према слободној територији на левој обали реке Лима.⁸⁷ О томе је Врховни штаб обавестио и штаб 2. ударног корпуса који је одмах наредио својој 3. дивизији да с планине Јадовника офанзивно дејствује на комуникацију Сјеница — Пријепоље и прихвати јединице Ударне групе, а 37. санџачкој дивизији да врши притисак на Прибој, Пријепоље и Пљевља како би везивањем непријатеља за себе олакшала пробој 2. пролетерске и 5. крајишке дивизије.

У овој ситуацији штаб 2. пролетерске дивизије својим наређењем од 16. маја 1944. године⁸⁸ известио је штабове бригада о следећем распореду непријатељевих снага:

— на простору село Горњи Ј>убиш — село Бела Река налазе се три четничка корпуса;

— у селу Ојковици и селу Кокином Броду налази се око 200 Немаца и 300 балиста;

— од правца село Семегњево — село Горња и Доња Јабланица у покрету су непознате четничке снаге;

— у Новој Вароши (према исказу сељака) налази се око 100 Немаца и недићеваца. На Кокином Броду Немци су имали 2 тенка и 10 камиона, а није утврђено да ли на левој обали Увца има непријатеља. Наређењем су постављени задаци бригадама, те су падом мрака 16. маја отпочеле извршавање планираних покрета и маршева.

Ноћу уочи 17. маја све три бригаде 7. дивизије су скоро без борбе прешле реку Увац и избиле на комуникацију Нова Варош — Пријепоље. Трећа српска ударна бригада прешла је ову комуникацију око 02,00 часа 17. маја. Затим су све три бригаде наставиле марш преко планине Златара и избиле: 3. српска ударна бригада на Голо брдо, 2. пролетерска у село Пра-

⁸⁷ Архив ВИИ, кут. 783, бр. рег. 12/4.

⁸⁸ *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 208.

вишево, а 4. пролетерска у село Радијевиће.⁸⁹ Изласком на простор Златара предузете су мере за извиђање комуникације Пријепоље — Сјеница.

Осамнаестог маја 1944. године штаб 2. пролетерске дивизије добио је задатак да ноћу између 18. и 19. маја пребаци јединице преко комуникације Пријепоље — Сјеница на сектору од Сјенице до Карауле. С тим циљем 3. српска ударна бригада добила је задатак да маршује преко села Булатовића и села Бакаровине и да избије на Рајин крш. Међутим, уследио је напад јаким немачких и четничких снага које су успеле да заузму положаје Воде, Високо брдо и село Радијевиће. Због тога је планирани покрет одложен, а јединице 2. дивизије су приморане да се помере према врху Златара.

Због непријатељевог притиска и јаче контроле над комуникацијом штаб 2. пролетерске дивизије је 19. маја 1944. године издао заповест⁹⁰ којом је наредио да ноћу 19/20. маја бригаде пређу комуникацију Сјеница — Пријепоље. Места прелаза су разматрана на сектору од села Седобре до манастира Милешева, где се дан раније пребацила 5. крајишка дивизија, као и на правцу преко села Халиновића, источно од Карауле.

С тим у вези 3. српска ударна бригада добила је задатак да се из села Седобре пребаци преко друма и продужи марш за село Дивце. Из Диваца је требало, према конкретної ситуацији, да маршује уз Аим и избије у село Сопотницу или на Дебеле стене, одакле да продужи правцем за села Дечево и Сопотницу.¹¹

Непријатељ је непрекидно појачавао притисак. Деветнаестог маја 1944. године по подне у правцу Водице — Сирови крај упутио је једну моторизовану јединицу јачине 500 — 600 војника са тенковима. У новонасталој ситуацији штаб дивизије је донео одлуку да бригаде не извлачи правцем којим се пробила 5. крајишка дивизија, већ да се непријатељ обмане, а бригаде повуку правцем између села Горачића и Караула пошто се изненадно извуку из непосредног додира.

⁸⁹ Архив ВИИ, кут. 732-А, бр. рег. 56/4.

⁹⁰ *Зборник*, том I, књ. 7, бр. док. 208.

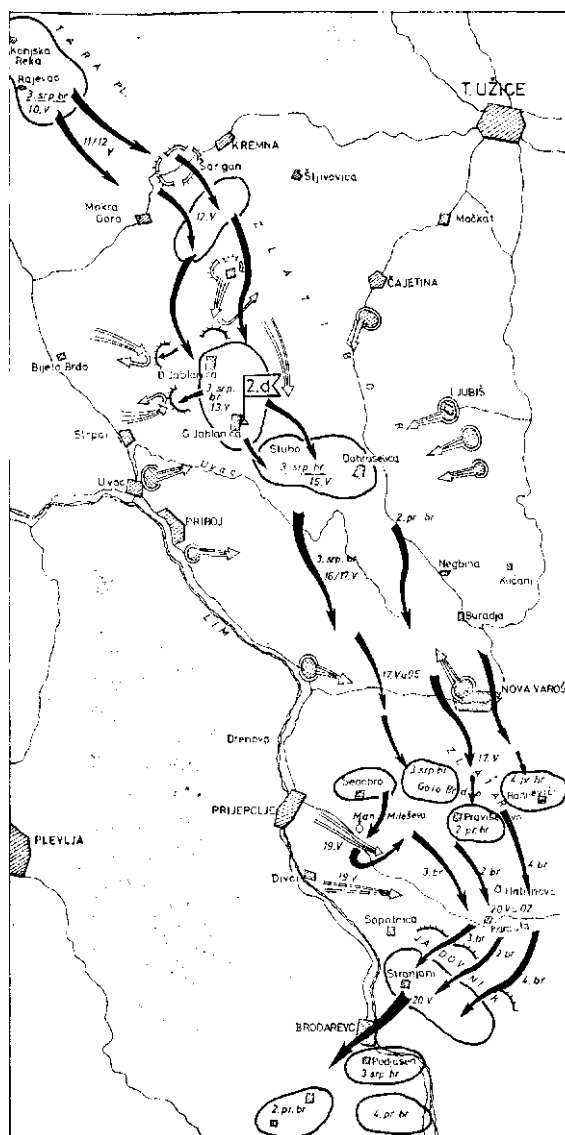
" Архив ВИИ, кут. 732, рег. бр. 13/2.

Деветнаестог маја пре пада мрака 3. српока бригада отпочела је покрет у колони по један са повећаним одстојањем, без прикривања, правцем за 5. крајишком дивизијом. То је код Немаца створило утисак да има много партизана и да је то правац повлачења за целу дивизију. После пада мрака 3. српска ударна бригада се вратила. Немци су из Сјенице хитно упутили моторизовану јединицу, која је затворила овај правац с циљем да дивизију окружи и уништи.

За то време остале јединице дивизије завршавале су припреме за марш и очекивале пад мрака да би отпочеле марш, али новим правцем.

Падом мрака све бригаде 2. пролетерске дивизије једновремено су отпочеле одступно-бочни марш-маневар правцем Голо брдо — Сухобор — Златарско брдо формирајући колону у покрету. Марш-маневар је потпуно успео јер је постигнуто изненађење. У покрету до Голог брда и до пута бригаде нису наишле на отпор непријатеља који је био убеђен да је извршио потпуно окружавање дивизије. Бригаде су пролазиле поред непријатељевог бока и остављале га иза леђа.

Претходница дивизије је на комуникацији код села Горачића наишла на непријатеља и после краће борбе протерала га, те је неометано извршен прелаз преко комуникације Пријепоље — Сјеница и настављен марш у правцу планине Јадовника. Двадесетог маја у 02.00 часа и заштитница дивизије је прешла комуникацију Сјеница — Пријепоље, а у 04.00 часа претходница дивизије је већ избијала на гребен Јадовника, где је ухватила везу са 5. пролетерском (црногорском) бригадом. После непрекидних борби, дугих маршева и више стотина километара прећеног пута по слабо проходним теренима Србије, слабо одевени и више гладни него сити журили су наши борци гребену Јадовника који ће их одвести на слободну територију. Журили су да се одморе да би се освежени што пре вратили у Србију. Први одмор био је изнад села Страњане. Одмор без обезбеђења. Обезбеђење су вршиле предстраже 5. пролетерске бригаде. Истог дана пред вече 2. пролетерска дивизија наставила је покрет и преко импровизованог дрвеног мостића на Лиму, недалеко од Бродарева, пребацила се на слободну територију Санџака и Дрне Горе. Иза ње у тај рејон прешла је и

Пошлаци јединица 2. пр. дивизије са Таре у Црну Гору (10—21. V 1944. год.).

5. крајишка дивизија. Преласком преко Лима 2. пролетерска дивизија завршила је свој веома тежак и сложен маневар у непрекидним исцрпљујућим борбама и маршевима у трајању од два и по месеца.⁹²

Двадесет првог маја 1944. године 2. пролетерска дивизија размештена је за одмор: 4. пролетерска бригада у рејону села Врапчег Поља и Опанчина, 2. пролетерска бригада у рејону села Брвина и Комадина и 3. српска ударна бригада у рејону села Подјасена и Пријесначе. Штаб дивизије са приштапским јединицама сместио се у селу Балићима.

На Јадовнику (границе слободне територије) чули су се одједи борбе коју је водила 5. пролетерска (црногорска) бригада 3. ударне дивизије. Ова јавна за борце је била као сладак сан. Док су се они безбрижно одмарали, њихови другови и саборци водили су нове борбе. Командант и политички комесар 2. пролетерске дивизије већ су били на састанку у штабу 2. ударног корпуса да поднесу извештај и приме нове задатке.

Двадесет другог маја добијено је наређење да се 2. пролетерска дивизија размести на простору Беране (сада Иванград) — Рожај — Андријевица, а 5. крајишка ударна дивизија на простору око Пљеваља. С тим у вези је 3. српска ударна бригада добила задатак да крене правцем село Пријесначе — село Добриње — село Ораховица — село Недокуси и размести се у Недокусима и селу Брду (код Бијелог Поља). У наређењу штаба дивизије регулисано је прикупљање рањеника и болесника из бригада и упућивање у дивизијску болницу код Колашина. Покрет јединица бригаде, прикупљање и смештај рањеника извршени су у ноћи између 22. и 23. маја 1944. године.

Друга пролетерска дивизија 23. маја остала је на истом размештајном простору на одмору. У току дана је штаб дивизије издао наређење за марш 24. маја.⁹³ Према њему је 3. српска ударна бригада извршила покрет правцем Бијело Поље — лева обала Лима — Беране (сада Иванград) и разместила се на простору Беранско поље — село Долац. Поред сопственог обез-

⁹² Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 15/2.

⁹³ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 2/2.

бећења, бригада је имала задатак да непрекидно из-
вића правац од села Калудре.

Тачка 5 поменутог наређења гласи: „Пошто је те-
риторија на којој ћемо се разместити већ дуже време-
на слободна и на њој постоји организована народна
власт, снабдевање јединица вршити искључиво преко
подручја, места и НО одбора. Само по њиховом одоб-
рењу могу се вршити конфискације и реквизиције.”

Друга пролетерска и 3. српска ударна бригада из-
вршиле су марш неометано, док је 4. пролетерска бри-
гада имала теже борбе са непријатељем на положаји-
ма Шејков крш и Јанкова глава (југоисточно од
Берана).

Штаб дивизије разместио се у Беранама.

Од 25. до 31. маја 2. пролетерска дивизија прове-
ла је на овом простору ради одмора и сређивања једи-
ница, чишћења оружја, опреме и припрема за следе-
ће задатке. После толико напора и борби дошао је за-
служени одмор. Тешки рањеници су отишли у Италију
на лечење. То је за њих био крај многих мука и напора.

Сумирајући дејства новоформиране 3. српске удар-
не бригаде у 2. пролетерској дивизији од њеног фор-
мирања (10. фебруара) до 21. маја 1944. године на
марш-маневру Ударне групе дивизија од слободне те-
риторије, преко западне Србије, до планине Повлена
и натраг, кроз непрекидне маршове и тешке борбе про-
тив јаких непријатељевих снага, бригада се прекалила
и постигла велике победе и значајне војнополитичке
успехе. У саставу 2. пролетерске дивизије и Ударне
групе дивизија извршила је упад у Србију, али се у
њој није могла задржати. Међутим, овим дејствима
постигнути су следећи резултати:

Прво. Операције ових јединица на територији за-
падне Србије увериле су народ овог краја у постојање
сијажне, добро организоване, наоружане и вођене
НОВЈ која се бескомпромисно бори против окупатора
и његових слугу за ослобођење поробљене отаџбине.
У саставу јединица НОВЈ, у прослављеној 2. пролетер-
ској дивизији, 3. српској ударној бригади и другим
бригадама, борили су се синови Србије заједно са си-
новима Црне Горе, Босне и других крајева Југослави-
је за слободу и срећну будућност наших народа. На-
род западне Србије видео је своје бригаде на делу,

чиме су оиовргнуте разне оплетке окупатора и домаћих издајника. Показало се ко је на којој страни. На страни окупатора стајали су издајници српског народа и верно му служили против сопственог народа: недићевци, љотићевци и четници Драже Михаиловића. На страни бескомпромисне борбе против окупатора и његових слугу, за национално и социјално ослобођење и за братство и јединство народа и народности Југославије нашли су се борци НОВЈ под вођством врховног команданта маршала Јосипа Броза Тита. Народ се определио за своју борбу, ослобођење и срећну будућност.

Друго. Дејства Ударне дивизије привукла су на себе знатне снаге непријатеља, припремљене за напад на ослобођену територију јужне Србије, Санџака, Црне Горе и источне Босне.

Треће. Ударна група дивизија је под веома тешким условима водила успешне борбе увек са вишеструко јачим и технички неупоредиво опремљенијим и удруженим непријатељем који је у широкој основици имао слободу маневра у свим правцима, расположивим комуникацијама са мотомеханизованим јединицама и уз непрекидну јаку подршку авијације. Ударна група је маневрисала по тешко пролазном планинском терену, по лошем времену (снегу и међави), без довољно муниције, хране и потребних средстава за борбу, нарочито за форсирање река. Висок борбени морал, храброст, иницијатива, упорност целокупног борачког и руководећег састава јединица, вешто командовање и маневар ради избегавања удара непријатеља када је надмоћнији, а наношење удара где је најосетљивији били су услов за постизање успеха. Изразити примери војне вештине јесу: извођење марш-маневра на планини Повлену; пробој из окружења у правцу планине Таре и Златибора и маневар на Златару. Садејством међу јединицама, вештим комбиновањем напада и одбране, брзим и вештим преношењем тежишта борбе са једног на други правац. Ударна група дивизија је одолела бројно и технички вишеструко надмоћнијем непријатељу.

Непријатељеве снаге (нарочито четници) претрпеле су велике губитке у борбама: у Драгачеву, на Повлену, у долини реке Студенице, око села Љубиша и

Сирогајна. Трећа српска ударна бригада, извршавајући задатке у саставу 2. пролетерске дивизије, бранила се и нападала готово сваке ноћи да би се одржала. При том је постигла највећи успех у следећим борбама: у селу Забрћу, селу Вардишту, селу Семегњеву, код Ушћа, у селу Бзовику, на Великој ливади, код села Црвеног Брега и Варде, на Шаргану, поново у Семегњеву и на планини Златару. У овим борбама нанети су непријатељу велики губици, постигнуте значајне победе. Борци 3. бригаде испољили су и показали велику борбеност и велике моралне квалитете у најтежим часовима и највећим искушењима.

Својим понашањем и правилним односом према становништву и његовој имовини свуда куда је прошла бригада је оставила врло снажан утисак. Сиромашни сељаци из раштрканих села на обронцима Златибора, Јавора, Голије, Таре, Повлена и Златара одвајали су од својих уста последње прегршти кромпира извученог из трапа, прве кришке сира од тек ојагњених оваца и давали нашим борцима.

Четврто. Након повлачења 2. ударног корпуса на слободну територију 3. бригада је међу првима попуњена наоружањем и опремом која је добијена од савезника. Већина бораца је добила нове енглеске униформе. Босих више није било. У батаљонима је извршена и извесна реорганизација. Време предаха је искоришћено за војностручну обуку и партијско-политичко образовање целог састава бригаде. При штабу 2. пролетерске дивизије формиран је партијско-политички курс на који су упућене и неке старешине из бригаде. Тежиште у војној обуци било је на упознавању и руковању новим наоружањем и опремом добијеном од савезника.

Културно-просветни и политички рад био је интензиван. Бригада је почела добијати храну од савезника. Расположиве количине хране дељене су јединицама, а ирема потреби и иароду.

Глава II

ДЕЈСТВА БРИГАДЕ КАО ДЕСНЕ НАПАДНЕ КОЛОНЕ 2. ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ

Средином 1944. године војно-политичка ситуација у Европи наставила је да се развија у корист антихитлеровске коалиције. На совјетско-немачком фронту биле су до ногу потучене немачка Група армија „Центар“ у Белорусији и Група армија „Јужна Украјина“, док су англо-америчке трупе, после успешног искрцавања у Нормандији, развијале офанзивне операције на западном фронту. Народноослободилачка војска Југославије наносила је снажне ударце окупатору и његовим слугама широм земље и ослобађала нова подручја. Национални комитет ослобођења Југославије, с Јосипом Брозом Титом на челу, је у исто време водио одлучујућу борбу за учвршћивање и афирмацију тековина народноослободилачке борбе и народне револуције и за међународно признање нове Југославије.

У Србији је НОП добио још шире размере. Највиши степен развитка достигао је у њеној југоисточној области. Ту је у мају и јуну 1944. године формирано 10 нових бригада и 5 ударних дивизија, које су, ослоном на подручје Јабланице и Топлице, заједно са партизанским одредима, самосталним и ударним батаљонима развиле дејства према Црнојрави, Врању, Копаонику и источној Србији и контролисале пространу ослобођену територију. У Шумадији су тада дејствовали 2. шумадијска НОУ бригада и два партизанска одреда, док су у осталим деловима Србије постојале мање партизанске јединице и групе.

Моравско-вардарска, ибарска и западноморавска долина и комуникације у њима постале су за Немце артерије од прворазредног значаја. У плановима немачке Групе армија „Е“ Србија и Македонија већ су добијале улогу оперативног и позадинског простора где су лагероване неопходне количине залиха потребних за живот и борбу јединица у повлачењу са југа Балкана према северу.

И у плановима врховног команданта НОВ и ПОЈ маршала Тита у овом периоду Србија је добила посебан значај, нарочито са становишта даљег развоја народноослободилачког рата у целини. Требало је дефинитивно разбити удружене контрареволуционарне недићевско-четничке снаге, које су могле да послуже као ослонац за разне антијугословенске противнародне комбинације реакционарних кругова на Западу. Врховни командант НОВ и ПОЈ је на време одлучио да оствари своју раније створену замисао о преношењу тежишта ратних операција дела снага НОВЈ ка истоку на територију Србије и за прелаз у завршну офанзиву за њено коначно ослобођење. За овај подухват требало је прво створити сигуран ослонац и груписати јаке оперативне групе на прилазима Србији (у Црној Гори, Санџаку, источној Босни и у самој Србији између Лима и Ибра). Због тога су уследила неопходна претходна дејства и вршене опсежне припреме јединица НОВЈ како би предстојећи војни подухват што боље успео.¹

Од 1. до 10. јуна 1944. године 2. пролетерска дивизија остала је у североисточној Црној Гори на истом простору који је заузела после повратка из Србије и за то време није водила веће борбе против непријатеља. Ово време је дивизија искористила за одмор, опремање и обуку јединица и за извиђање непријатеља. Четвртог јуна откривен је долазак свежих непријатељских снага из рејона Новог Пазара и Пећи. Шестог јуна је откривено да се у Пријепољу и Пљевљима завршава концентрација једне немачке дивизије. Утврђено је да непријатељ прикупља јаче снаге на простору

¹ *Ослободилачки рат*, књ. II, стр. 250—253; Петар Вишњић, *Операције за ослобођење Србије 1944.*, Војноисторијски институт, Београд, 1972, стр. 7, 16, 26 (убудуће, П. Вишњић, н.д.).

Рожаја. До 7. јуна снаге немачке 181. пешадијске и 7. СС дивизије „Принц Еуген“ продрле су из Пл>еваља на сектор 5. крајишке дивизије, прешле реку Тару и избиле до села Негобуђе, код Жабљака. Деветог јуна у мањим борбама одбијен је напад делова легије „Кремплер“, који је предузет на правцу Рожај — Беране.²

Према прикупљеним подацима о непријатељу закључено је да он припрема офанзивне операције већег обима. Да би се избегло изненађење, штаб 2. пролетерске дивизије сагласно упутствима штаба 2. ударног корпуса наредио је строгу приправност бригада и организовао интензивно извиђање и праћење покрета непријатељевих снага на свим правцима које је обезбављала дивизија.

Десетог јуна 1944. године са правца Рожаја и Пећи, ка долини Лима, откривени су покрети непријатељевих колона јачине око 1.600 војника и састава: два батаљона немачке 21. СС легионарске дивизије „Скендербег“ и око једног батаљона легије „Кремплер“. Ове непријатељеве снаге су безуспешно нападе 4. пролетерску бригаду на положајима између Рожаја и Берана, а сутрадан и 12. јуна непријатељеве снаге од 800 до 1.000 војника 2. пролетерску бригаду. Напад непријатеља је одбијен и он се повукао на полазне положаје остављајући на попришту борбе 7 мртвих и 15 рањених.³

За то време 3. српска бригада се налазила на простору Беране — Беран Село — село Хареме, затварајући правац од села Калудре. На њеном правцу непријатељ није испољавао офанзивну активност.

После овог неуспелог напада непријатеља, време од 13. до 18. јуна 1944. године протекло је у свим рејонима и одсечима одбране јединица 2. дивизије без значајних промена. Чак није била активна ни непријатељева авијација. Али, веће групе савезничке авијације често су прелетале положаје 2. пролетерске дивизије и бомбардовале непријатељева постројења у Румунији и Мађарској. Са нестрпљењем су борци очекивали нове радио-вести и процењивали где је које бомбардо-

² *Хронологија ослободилачке борбе*, стр. 787.

³ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2.

вање извршено, што је стварало добро расположење и подизало морал људства.

О непријатељу су и даље прикупљани подаци и установљено да се на подручју Рожај — планина Бихор налазе два батаљона албанске регуларне војске с немачким командним кадром, као и око 2.000 припадника муслиманске милиције и четника. Поред тога, запажено је и прикупљање Немаца на овом подручју.

Пошто је штаб 2. ударног корпуса одлучио да предузме чишћење простора планине Бихора од непријатеља и заузме Рожај, образована је једна оперативна група бригада у коју су ушле: 4. пролетерска, 3. српска ударна, два батаљона 7. црногорске и 8. црногорска бригада и брдски артиљеријски дивизион 2. ударног корпуса. Групи бригада је поверено извршење овог задатка. С тим циљем је 18. јуна 1944. године штаб 2. пролетерске дивизије издао борбену заповест⁴ и наредио 3. српској ударној бригади (без једног батаљона) да се, као десна нападна колона, 20. јуна прикупи у рејону села Дапсице и на Бабином брду (к. 1306), а затим да у ноћи између 20. и 21. јуна пређе у наступање преко села Бакова и нападне непријатељеве снаге које су држале положаје на брду Смиљевици. Након заузимања ових положаја требало их је организовати за одбрану и држати до даљег наређења, не ангажујући се у акцијама на комуникацији Пећ — село Мурино. Трећи батаљон 3. српске ударне бригаде добио је задатак да и даље остане у Беранама ради обезбеђења аеродрома и моста на Лиму.

У заповести штаба 2. пролетерске дивизије предвиђен је начин снабдевања јединица и поступак оа заробљеницима, парирање непријатељевој пропаганди и мобилисање што већег броја мештана у јединице НОВ и ПО Југославије.

Сутрадан, 19. јуна, са правца Сјенице уследио је изненадан напад снага 14. брдског ловачког пука немачке 7. СС дивизије „Принц Еуген“ и око 400 припадника муслиманске милиције на положаје јединица 7. црногорске бригаде 3. ударне дивизије НОВЈ, које су оне држале на десној обали Лима на линији Петрово

⁴ Зборник, том III, кн>. 7, бр. док. 303; Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 18/2.

брдо — Градац — Градина — село Гргаје — село Вишњево — село Шиповице.

Због овог напада и наглог погоршања ситуације на одсеку 7. црногорске бригаде услед продора непријатеља у правцу долине Лима до линије село Курило — село Ивање штаб 2. пролетерске дивизије привремено је одустао од заузимања Рожаја и наредио 3. српској ударној бригади да упути један батаљон у село Будимље ради ојачања 4. пролетерске бригаде, а са осталим снагама да обезбеђује аеродром, град Беране и мост на Лиму. Штаб дивизије налазио се у Беранаме.⁵

Нападом 4. пролетерске бригаде у правцу села Остроноше, у тактички неповољној ситуацији, одбрана осталих јединица 2. пролетерске дивизије постала је доста разређена. То је непријатељ зналачки искористио и 20. јуна предузео оштар напад са правца планине Турјака и Смиљевике према селу Горажду и у току дана потиснуо делове 2. пролетерске и 3. српске бригаде са њихових првих положаја. Међутим, падом мрака јединице 2. и 3. бригаде су противнападом одбациле непријатеља и повратиле своје положаје. У борби је непријатељ претрпео знатне губитке.⁶

Пошто је новоствореном ситуацијом омогућено дејство 2. пролетерске дивизије према заповести од 18. јуна 1944. године, то су планиране јединице упућене на полазне положаје за напад. Ноћу између 22. и 23. јуна 3. српска ударна бригада као десна нападна колона предузела је раније планиран напад на непријатељеве положаје у рејону Турјак — Смиљевике. Том приликом непријатељ је одбачен са својих положаја осим са Турјака. Губици непријатеља су били 15 погинулих и рањених војника, док је 3. српска бригада имала једног погинулог и једног рањеног борца.

Двадесет трећи јун 1944. године на правцу према Рожају протекао је без промене. Лева нападна колона 2. дивизије у току дана избила је на линију село Жилићи — село Негобратина. Међутим, непријатељ је одмах од Миљевог поља предузео напад у лећа леве нападне колоне. С обзиром на насталу ситуацију и околност да су се 5. и 7. црногорска бригада 3. дивизије

⁵ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 19/2.

⁶ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 1/2.

већ биле иовукле ка Бијелом Пољу иа леву обалу Лима, штаб 2. пролетерске дивизије је наредио левој колони да се пребаци на положај Мусница — Османово брдо.

У времену од 24. до 26. јуна 4. пролетерска бригада остала је на положају село Градина — село Иванов Брег — село Дуб — село Симовче. Двадесет петог јуна је 3. српска ударна бригада добила наређење да упути један батаљон у село Калудру са задатком да спречи непријатељу прелаз на леву обалу Лима, а остале снаге прикупи у околини Берана. Даље време искоришћено је за одмор и опоравак јединица.

*

Дејства 3. српске ударне бригаде после пребацивања на слободну територију Црне Горе, од 1. до 25. јуна 1944. године, имала су више локалан значај. Јединице су се опорављале, срећивале и припремале за предстојећа дејства. Њихова дејства ипак нису била статична, већ покретна и динамична.

Штаб дивизије је у Беранама организовао партијско-политички течај, који су похаћале и старешине из 3. српске бригаде. Основне теме на курсу биле су: развитак друштва, дијалектички материјализам, интернационализам, Манифест Комунистичке партије и др.

Тих дана је почео да излази лист 3. српске бригаде „Наш пут“.

Војна обука бораца и јединица извођена је према плану састављеном у штабу бригаде. Из тактичке обуке посебна пажња посвећена је обуци војника и јединица за борбу против падобранаца и ваздушних десаната непријатеља. У обуци из наоружања највећа пажња је посвећена руковању и употреби оружја добијеног од савезника којим се и гаћало.

У то време сваки трећи припадник бригаде био је члан КПЈ, а већина осталих чланови СКОЈ-а. Комунисти су на партијским састанцима објашњавали политичка питања и изграђивали јединствене ставове. Посебно се говорило о братству и јединству народа и народно-

сти Југославије, националном и сељачком питању, као и о будућем уређењу Југославије.

Овакав интензиван политички рад почео је одмах после формирања бригаде у селу Пониквама, а продужен је за време продора Ударне групе дивизија у западну Србију, за време борби у Санџаку и Црној Гори и сада настављен за време одмора у долини Лима. Сви борци и старешине припремили су се да буду активни политички радници и пропагатори идеја за које су се борили. То је било утолико важније што је требало у Србији разбијати непријатељеву пропаганду и клевете вођене у земљи и иностранству. Партијска организација посебно се бринула за правилан однос сваког појединца и јединице према народу и његовој имовини.

Партијске ћелије биле су формиране у четама, самосталним водовима и штабу бригаде. У сваком батаљону је постојао биро, а његов је секретар био заменик политичког комесара батаљона. Чланови бироа КПЈ били су: политички комесар батаљона, секретари ћелија КПЈ и руководилац батаљонске организације СКОЈ-а. Партијском организацијом бригаде руководио је комитет, а заменик политкомесара бригаде био је секретар комитета. Упоредо са партијским ћелијама у свакој чети и самосталном воду постојала је и организација СКОЈ-а. Омладинци су преко СКОЈ-а, заједно са комунистима, у свим приликама и ситуацијама испољавали своју делатност, сналажњивост и самоиницијативу при решавању свих поверених им задатака.⁷

СПРЕЧАВАЊЕ ПРЕЛАЗА НЕПРИЈАТЕЉА ПРЕКО АИМА

Према прикупљеним подацима 27. јуна 1944. године очекиван је напад непријатеља ради заузимања десне обале Лима и града Берана.

Да би се избегло изненађење и заштитила лева обала Лима на сектору Беране — Крш Фемића (око 20 км северно од Берана) где није било јачих снага НОВЈ, штаб 2. пролетерске дивизије је наредио 3. српској бригади да упути свој 2. батаљон у село Штитаре са задатком да контролише прелазе преко Лима на секто-

⁷ М. Мадих, н.д., стр. 164—167.

ру: Беране — Крш Фемића и спречи непријатеља да форсира реку. Другом батаљону још је стављено у задатак да успостави тактичку везу са деловима 3. ударне дивизије на Кршу Фемића, да одржава везу са 4. пролетерском бригадом на Градини и да, у случају потребе, садејствује 4. пролетерској бригади. Ако би непријатељ према 2. батаљону ангажовао јаче снаге, 3. српска бригада је требало да прихвати одбрану и у истом рејону ангажује и свој 1. батаљон, а са 3. батаљоном да предузме хитан покрет из села Калудре ка Беранама где да га задржи у бригадној резерви.⁸

Двадесет осмог јуна 1944. године непријатељева артиљерија са положаја изнад села Лозне тукла је 1. батаљон 3. бригаде који се налазио на положају у селу Штитарима. Том приликом лакше је рањен заменик команданта овог батаљона.

Истог дана штаб бригаде је добио податке да је немачка 7. СС дивизија „Принц Еуген“ усмерила своја дејства према Беранама и да се на простору Бијелог Поља прикупља 21. СС дивизија „Скендербег“.

Ујутру 29. јуна 1944. године, први пут од доласка 2. пролетерске дивизије на овај простор, прелетело је пет немачких авиона изнад Берана, који су дошли из правца Колашина. Током прелетања авиони нису дејствовали. Артиљерија непријатеља повремено је тукла положаје 4. пролетерске бригаде.

Тога дана и 30. јуна 1944. године других промена није било. Према ранијем наређењу Врховног штаба НОВ и ПОЈ упућена је једна група војно-политичких старешина из јединица 2. дивизије преко Италије за Србију. Међу њима био је и политички комесар 2. дивизије Милосав Милосављевић.⁹

Први јули је протекао без битних промена. Откривена је само активност непријатељевих патрола. Међутим, одмах после пола ноћи 1/2. јула једна непријатељева јединица јачине од око 200 војника изненада је прешла на леву обалу Лима код села Штитара. У току ноћи са овом јединицом је вођена жестока борба. Други батаљон 3. српске бригаде, и поред предузетих мера безбедности, био је изненађен. Немци су се, користећи

⁸ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2.

⁹ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2

ноћ, неопажено провукли кроз положај овог батаљона код села Дрезге, избили у село Штитаре и напали штаб батаљона. Дејствовали су изненада и брзо тако да батаљон није успео да пружи организован отпор, већ се повукао у правцу Берана.

Обавештен о изненадном продору Немаца, штаб бригаде је хитно упутио 1. батаљон у сусрет Немцима са задатком да их по сваку цену заустави и спречи продор у Беране.

Око 11.00 часова 2. јула 1. батаљон се из марша развио и прихватио борбу у сусрету. Борба је трајала нешто више од једног часа. Била је врло жестока и вођена је на кратком растојању, у домету ручних бомби. Том приликом немачке јединице су потпуно разбијене. Спасавале су се бекством у правцу Лима. На попришту борбе непријатељ је оставио 15 мртвих, док је 1. батаљон 3. бригаде имао три рањена борца.¹⁰

Пошто је разбио и протерао непријатеља, 1. батаљон 3. српске бригаде се утврдио у рејону села Дрезге, на левој обали Лима. За успех у овој борби батаљон је похваљен од штаба бригаде.¹¹

Истовремено с нападом на положаје 1. батаљона 3. српске бригаде, јединице немачке 7. СС дивизије „Принц Еуген“ прешле су речицу Лешницу и избиле на Градину и на Иванов брег. У свануће 2. јула с њима је прихватила борбу 4. пролетерска бригада. Жестока борба, са наизменичним нападима и противнападима, непрекидно је трајала 10 часова. Непријатељ је напао и с правца Турјак — Смиљевица. Укупне снаге непријатеља износиле су око 3.000 војника.

У току дана непријатељ је на десном крилу одбрамбене зоне дивизије успео да овлада Симовчем и Оштром јелом, положајима које је до тада држала 4. пролетерска бригада. Лли је противнападом 4. бригаде, који је извршен предвече, протеран. Претрпевши тешке губитке, принуђен је да се повуче на полазне положаје. Према извештају штабова бригада непријатељ је имао следеће губитке: на одсеку одбране 4. пролетерске бригаде 70 мртвих, а на одсеку одбране 3. српске бригаде 23 мртва. Приликом повлачења непријатељ

¹⁰ Архив ВИИ, кут. 737, бр. рег. 2/3.

¹¹ М. Мадих, н.д., стр. 109.

је са собом понео око 25 мртвих и 120 рањених. Трећа и 4. бригада су имале 6 погинулих и 14 рањених бораца.

Заплењено је: 1 топ, 3 митраљеза, 1 минобацач, 1 радио-пријемник, преко 10.000 метака, више пушака, 15 коња и доста другог материјала и опреме.¹²

ОДБРАНА БЕРАНА И БОРБЕ 3. БРИГАДЕ У АНДРИЈЕВИЧКОЈ ОПЕРАЦИЈИ

После ових борби 2. пролетерска дивизија остала је на истим положајима. Непријатељ није предузимао већу активност. Овакво затишје иокоришћено је да се приведу крају припреме 3. српске бригаде за њен прелаз у Србију у састав Оперативне групе дивизија. Наиме, Врховни штаб НОВ и ПОЈ је у то време донео коначну одлуку за продор већих снага НОВЈ у Србију. С тим циљем су до почетка јула 1944. године груписани: Оперативна група дивизија (2. пролетерска, 5. крајишка и 17. источnobосанска дивизија) у долини реке Лима, на линији Андријевица — Беране — Бијело Поље — Бродарево; 1. пролетерска 1. пролетерског корпуса и 37. санџачка дивизија 2. ударног корпуса у Санџаку, на линији Бродарево — Пљевља — Прибој; 12. ударни корпус (16. и 36. војвођанска дивизија) у источној Босни на простору између Хан-Пијеска, Сребренице, Зворника, Тузле и Кладња. Према плану маршала Тита с овим јединицама НОВЈ и оним које су већ дејствовале у Србији требало је ххредузети наступне операције у унутрашњост Србије, разбити окупаторске немачко-бугарске, квислиншке и четничке јединице и ослободити Србију. Према директиви Врховног команданта, Оперативна група дивизија је требало да уђе у Србију и овлада сектором Копаоника, Голије и Јавора, а 1. пролетерски корпус да избије на Златибор и у средњи ток реке Колубаре. Дванаести корпус је имао да продре у рејон Медведника и Повлена.

Немачка Врховна команда оружане силе је знала да Врховни штаб НОВ и ПОЈ намеће одлучну битку за Србију и рачунала је с продором јачих снага НОВЈ

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

из других крајева Југославије у Србију. Немци су све те припреме пажљиво пратили, јер су за њих снажне групације НОВЈ у источној Босни и Црној Гори значиле исто што и једна „...искрцана савезничка армија...”. Због тога је Врховна команда Вермахта наредила Врховном команданту немачких трупа на Балкану да предузме циклус офанзивних операција — „Триумф” и „Халали” против јединица НОВЈ у јужној Србији, а „Драуфгенгер” и „Рибецал” против снага НОВЈ у источној Босни, Црној Гори и Санцаку у намери да снаге НОВЈ одбаци што даље на запад и да спречи да продру у Србију и ту се споје с другим дивизијама НОВЈ.¹³

Немачка офанзива у Црној Гори је почела 18. јула 1944. године. Непријатељ је наступао главним снагама од Пећи ка Андријевици, а помоћним снагама од Рожаја и Сјенице према Беранама и Бијелом Пољу. Тога дана око 07.00 часова непријатељева авијација (прва трупа од 10 „штука” и друга од 14 авиона разних типова) бомбардовала је Беране и његову околину. У току дана непријатељева авијација извићала је положаје 2. пролетерске дивизије, повремено их митраљирала и бомбардовала. Три часа пре бомбардовања уследио је напад непријатељевих пешадијских и моторизованих колона према Андријевици. Због притиска надмоћних снага непријатеља, 2. пролетерска и два батаљона 9. црногорске бригаде, које су затварале правац Пећ — Андријевица, повукле су се до линије: село Цецуње — Јериња глава — Малеш — село Милановац. Предвече одбрана 2. пролетерске бригаде на овој линији ојачана је са још два батаљона 9. бригаде. Напад је извршен уз ангажовање моторизације и артиљерије и уз јаку подршку авијације. Циљ напада је заузети Беране, нашу базу, аеродром и осујетити припреме НОВЈ у Црној Гори за продор на територију Србије.

У нападу су учествовали: Немачка легионарска 21. СС дивизија, делови 14. брдског ловачког пука 7. СС дивизије „Принц Еуген”, два пука албанске квислиншке војске, делови легије „Кремплер”, четници и друге јединице. Укупна јачина непријатеља је била око 15.000 војника.

¹³ П. Вишњић, н.д., стр. 26—29.

Ујутро 19. јула непријатељ је продужио напад, потиснуо делове 2. пролетерске и 9. црногорске бригаде са положаја на левој обали Лима и заузео Јерињу главу, Жуљево брдо, Вели крш и Андријевицу.

Ноћу између 19. и 20. јула 2. пролетерска и 9. црногорска бригада извршиле су противнапад на непријатељеве положаје у околини Андријевице. И поред почетних успеха противнапад није потпуно успео. Јединице ових бригада су се повукле на своје полазне положаје.

Бежећи пред непријатељем, колоне избеглица долазиле су из села у којима је вођена борба: жене са децом у наручју, нејач, старци, жене и деца, а свако са по неким завежљајем на леђима. Колона је била дугачка, а призори тешки.

Да би задржао продор непријатеља који је даље надирао у правцу Берана, штаб 2. пролетерске дивизије заповешћу од 21. јула издао је наређење 3. српској бригади да један батаљон упути у рејон села Трепче, који ће са једним батаљоном 4. пролетерске бригаде образовати посебну борбену групу и затварати правац Андријевица — Беране, запречавањем и рушењем погодних деоница, поседањем и одбраном најпогоднијих положаја. Остале снаге 3. српске бригаде имале су задатак да по сваку цену задрже простор Беране — аеродром — село Долац. У поменутој заповести штаба 2. дивизије у напомени је стајало следеће: „Напомињемо за сваки случај, ако би се десило да нека јединица буде у овим дејствима одсечена, да је општи правац нашег повлачења (у случају да непријатељ ипак продре у Беране) на просторију: Заград — Главац — Курикуће — Лубнице — Праћевац". Штаб дивизије са приштапским јединицама преместио се из Берана у село Долац.¹⁴

Мада је директивом Врховног команданта НОВ и ПОЈ постављено да се 2. пролетерска, 5. и 17. ударна дивизија не ангажују у борбама у рејону Андријевице, због припрема и упућивања у Србију, у новонасталој ситуацији одлучено је да 3. српска и 4. пролетерска бригада затворе овај правац. Исто тако увешће се у борбе и јединице 5. и 17. дивизије.

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

Двадесетог јула непријатељ је продужио са довлачењем моторизације и артиљерије у Андријевицу за подршку пешадијских јединица. Борбена група 2. пролетерске дивизије (два батаљона 3. српске и 4. пролетерске бригаде) код Трепче извршила је запречавање, рушење и минирање дуж комуникације и посела положаја за одбрану.

Непријатељ је продужио напад у две колоне: једна комуникацијом Андријевица — Беране, а друга правцем село Костреша — Ковачево брдо — село Разврша.¹⁵

Ујутру 21. јула непријатељ је и даље нападао истим правцима. Друга пролетерска дивизија упорно је бранила своје положаје. Услед јаке артиљеријске ватре, дејства тенкова и напада из ваздуха јединице су извучене на леву обалу Требачке реке, а потом на положаје: Врања глава — Змиња глава — Волујак, где је требало да се непријатељ задржи до пада мрака.

У међувремену је 2. пролетерска дивизија добила задатак да ноћу између 21. и 22. јула изврши противнапад у правцу Андријевице. С тим у вези издато је наређење 3. српској бригади да њен батаљон, који се налазио на комуникацији између Андријевице и Берана, садејствује противнападу јединица 4. пролетерске бригаде дејством уз реку Аим. Штаб дивизије се и даље налазио у селу Доцу.

Овај батаљон 3. српске бригаде је 21. јула у 22.00 часа противнападом повратио положај код села Дрезге. Али, због повлачења 4. пролетерске бригаде штабу 3. српске бригаде је наређено да хитно упути још један батаљон на положај код Дрезге и да штаб бригаде преузме команду над ова два батаљона.¹⁶ Двадесет другог јула бригада је (без једног батаљона) обновила напад ради протеривања непријатеља са положаја код Дрезге. Напад није дао очекиване резултате. Постигнуто је само извесно побољшање положаја.

Остале јединице 2. пролетерске дивизије одбијале су нове упорне нападе непријатеља и нанеле му веће губитке.

¹⁵ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 1/2.

¹⁶ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 25/2 и 26/2.

Двадесет другог јула око 14.00 часова савезничка ловачка авијација садејствовала је јединицама НОВЈ у иротивнаиаду митраљажем и бомбардовањем непријатељевих снага дуж друма Андријевица — Беране и Андријевица — Пећ. У овим дејствима уништено је на друму више камиона и два тенка.

Друга пролетерска дивизија (без 4. пролетерске бригаде која је са 5. и 17. дивизијом упућена у противнапад на десној обали Лима) као десна нападна колона добила је задатак да активним дејствима затвара правац Рујиште — село Турија — село Трепча — Градина, а затим, када јединице 2. корпуса, 5. и 17. дивизије избију на Чакор, да пређе и она у противнапад ради гоњења непријатеља у правцу Андријевице и даље ка Плаву и Гусињу.¹⁷

С тим у вези задатак 3. српске бригаде је био да се задржи на положају између Дрезге и к. 1014 и затвара правац Андријевица — Беране с тежиштем у захвату комуникације.

У току 23. јула непријатељ је више пута покушао да продре у правцу Берана, али је одбијен уз осетне губитке. Четврта пролетерска бригада продором до села Горње Ржанице олакшала је напад 1. крајишке бригаде 5. дивизије и 5. пролетерске бригаде 3. дивизије. У ноћи између 24. и 25. јула 4. и 5. пролетерска бригада ушле су у Плав и окружиле непријатеља у ширем рејону села Мурине. Пошто није постигао жељени циљ ни на једном правцу, а претила му је опасност окружења и уништења, непријатељ је почео ужурбано извлачење најугроженијих јединица.

Према заповести за прелазак у општи противнапад 2. пролетерска и 3. српска бригада протерале су непријатељеве снаге на својим правцима напада и 24. јула гониле непријатеља до Бандовића Моста (код Андријевице). Гоњење је вршено непрекидно, те непријатељу није дозвољено да среди јединице и пружи озбиљнији отпор. Непријатељ се повлачио у два правца: преко Зелетина у правцу Гусиња и Плава и комуникацијом Андријевица — Пећ.

Трећа српска ударна бригада са 2. пролетерском и 9. црногорском бригадом 25. јула ослободила је Ан-

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

дријевицу. Након тога 2. пролетерска је остала у рејону Андријевице, а 3. српска бригада је повучена у рејон села Буча, Лужца, Долца и Беран Села. На дан 26. и 27. јула бригада се одмарала и припремала се за покрет у Србију.

У току борби на простору Беране — Андријевица 2. пролетерска дивизија је непријатељу нанела губитке од око 300 мртвих, рањених и заробљених, а запленило је: два митраљеза, пет пушкомитраљеза, две радио-станице и већа количина опреме и муниције. Истовремено је дивизија имала 36 погинулих и 90 рањених.¹⁸

Трећа српска ударна бригада у периоду од 18. до 26. јула на правцу Беране — Андријевица дејствовала је у извршавању главног задатка дивизије— у почетној фази затварањем овог правца, а у завршној фази у противудару и ослобођењу Андријевице. Бригада је прво водила жестоке одбрамбене борбе у захвату комуникације Андријевица — Беране претежно против немачких јединица, а затим је, са 2. пролетерском и 9. црногорском бригадом, нападала у захвату друма и 25. јула заједно с њима ослободила Андријевицу.

ПРОДОР У ЈУЖНУ СРБИЈУ

Значај Србије за будући развој операција сваким даном је постајао све већи. Било је у изгледу да се на њеним источним границама ускоро успостави веза са јужним крилом Црвене армије. Ослобођењем Србије прилив нових бораца у редове Народноослободилачке војске био би велики, а истовремено би била створена сигурна основица за коначно ослобођење Југославије.

У то време непријатељ је предузео и офанзиву против снага Главног штаба НОВ и ПО Србије. Десетог јула 1944. године Немци, Бугари, недићевци и четници су кренули у напад према Јастрепцу и Топлици. У почетку ова њихова заједничка операција је означена шифром „Трумпф“, а касније добила назив „Халали“ и „Кераус“. Тешке борбе су водиле 21, 22, 24. и

¹⁸ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 1/2.

25. дивизија у јужној и 23. дивизија НОВЈ у источној Србији.

Због овог подухвата непријатеља Врховни командант је још у току напада непријатеља на ослобођену територију Црне Горе, код Берана, убрзао покрет и наредио да Оперативна група дивизија прекине борбе код Андријевице и да се хитно пребаци на Копаоник и веже за себе непријатељеве снаге у јужној Србији, с тим да фронт код Андријевице преузму црногорске јединице НОВЈ.

Према наређењу штаба 2. дивизије од 26. јула све бригаде и дивизијски позадински делови пребачени су ноћу између 26. и 27. јула на простор село Буче — Југовине — Пешца — Лужац — Дапсићи. Пошто су се бригаде прикупиле у одређене рејоне, штаб дивизије је одржао краће саветовање са штабовима бригада и батаљона. На саветовању је изнет критички осврт на рад 2. дивизије у операцији „Драуфгенгер“ и у исто време, на основу директиве команданта Оперативне групе дивизија, дате смернице за припрему дивизије за предстојећи продор у Србију.¹⁹

Задатак Оперативне групе дивизија био је да продере у јужну Србију, развије операције на овом бојишту, сузбије непријатељеву офанзиву и ликвидира окупаторско-квислипшку власт и њихове оружане снаге.

Оперативна група дивизија, под командом генерал-лајтнанта Пека Дапчевића, прикупила се источно од Берана. Одређен је и општи правац наступног марша: Беране — планина Рогозна — Ибар — Копаоник. Марш је требало изводити у три колоне, а почетак марша је одређен за 28. јули увече. Уједно је јединицама наложено да слома очекивани отпор непријатељевих снага на својим маршевским правцима, а упозорене су и на могућности напада немачких тенкова из Сјенице према селима Грацу и Сувом Долу.²⁰

Од штаба Оперативне групе 2. пролетерска дивизија је 27. јула у 15 часова добила задатак да маршује правцем село Будимље — село Градина — к. 821 — село Лешица — село Хазане — село Крушчица. Десно правцем: село Горажде — село Врбница — село Трпе-

¹⁹ *Зборник*, том III, књ. 8, бр. док. 49.

²⁰ П. Вишњић, н.д., стр. 38. , , .

зи — село Паучина требало је да маршује 5. крајишка дивизија, а лево правцем Бела коса — Османово брдо — Оштра главица — 17. источnobосанска дивизија.²¹

Ради припрема за предстојећи марш штаб 2. пролетерске дивизије је још 27. јула 1944. године издао припремно наређење бригаама. При томе је штабу 3. српске бригаде наређено да прикупи бригаду у рејону села Лужца, Доца и Беран Села одакле ће отпочети марш. Штаб бригаде је одржао састанак са штабовима батаљона на коме је анализирано учешће бригаде у борбама код Андријевице и извучене одговарајуће поуке и искуства од интереса за наредне задатке. Наређено је да борци бригаде при додиру са становништвом ништа не говоре о снагама које продиру у Србију, како би се спречило да такви подаци продру до непријатеља. Да би тајност била већа, свака јединица је добила шифрован назив.²² Трећа српска бригада добила је шифру П-4.

Заповешћу за марш штаба 2. пролетерске дивизије је одређено је следеће: да претходницу дивизије образује 4. пролетерска бригада, а главнину колоне 3. српска бригада, штаб дивизије са приштапским јединицама и 2. пролетерска бригада која Делом снага образује заштитницу дивизије.²³

Пре почетка марша у штабу 3. српске бригаде извршене су мање измене. Дотадашњи заменик команданта бригаде потпуковник Никола Љубичић је отишао за начелника штаба 2. пролетерске дивизије, а за вршиоца дужности команданта бригаде постављен је дотадашњи начелник штаба Милош Манојловић.

Претходница дивизије кренула је одређеним правцем 28. јула 1944. године у 19.00 часова, а главнина колоне у 20.30 часова. Маршовало се целе ноћи уз велика успоравања услед тешког терена, кише и ноћи. Немачка легија „Кремплер“ и борбена група „Бендл“ у долини Лешнице ноћу између 28. и 29. јула предузеле су дејства за спречавање прелаза речице, али у томе

²¹ Архив ВИИ, кут. 392, бр. рег. 36/3.

²² Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2; кут. 732, бр. рег. 35—1/2; П. Вишњић, н.д., стр. 38.

²³ Ј. Вуковић, н. д., стр. 433; Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 2/2.

нису успеле. Дивизија је до 18.000 часова 29. јула 1944. године стигла на одређени простор. Трећа српска бригада посела је југоисточни део села Крушчице. Бригаде су се обезбеђивале борбеним и непосредним обезбеђењем, зависно од правца кретања.²⁴

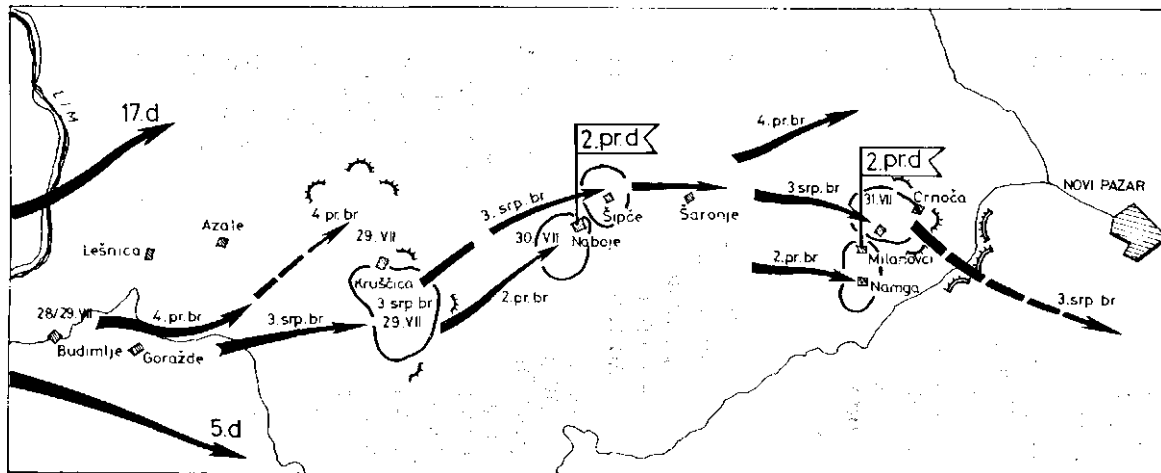
Услед борби у току марша, касијег стицања на маршевски циљ и замора јединица штаб Оперативне групе одложио је настављање марша од 29. јула у 20,00 часова за 30. јули у 04.00 часа за претходнице, а у 05.00 часова за главнине колона.

Тридесетог јула 1944. године настављен је покрет. Јединице 2. дивизије достигле су одређене маршевске циљеве према предвиђеном плану. Трећа српска бригада у улози претходнице дивизије кренула је у 04.00 часа правцем село Крушчица — село Горње и Доње Берекаре — село Шипче до простора село Раваница — село Набоје — Шипче. За њом је у 05.00 часова кренула и главнина дивизије — 2. и 4. пролетерска бригада. Након извршеног марша 3. српска бригада се разместила у рејону села Шипча. Штаб дивизије сместио се у село Набоје са 2. пролетерском бригадом. У ноћи штаб 2. дивизије је добио задатак да се дивизија са простора Шипче — Набоје премести на простор -села Милановића, Морана и Намге.

Пета крајишка дивизија, која је образовала десну колону Оперативне групе, извршила је покрет до простора села Долова, док је 17. источнбосанска дивизија, као лева колона стигла у рејон село Суви До — село Градац.

Штаб 2. пролетерске дивизије 30. јула издао је заповест којом је 3. српској бригади наредио да маршује правцем село Доње Шароње — село Ноћаје — Морани (к. 1011). У рејону села Морана бригада је требало да поседне погодне положаје за одбрану и да затвори правац од Новог Пазара и комуникацију Нови Пазар — Сјеница. Јако обезбеђење требало је истурити на положај Крш ради затварања правца који води од села Црнеча.

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

Марш јединица 2. пр. дивизије за упад у Србију (27. VII — 1. VIII 1944. год.).

Сутрадан, 31. јула 1944. годнне, покрет јединица 2. пролетерске дивизије извршен је онако како је то издатом заповешћу било предвиђено. Трећа српска бригада, наступајући за претходником коју је образовала 2. пролетерска бригада, достигла је и посела положаје у ширем рејону села Морана, обезбеђујући се од правца Нови Пазар — Тутин.²⁵ Лева побочница дивизије, коју су образовали делови 3. српске бригаде, кренула је из рејона Шипче правцем село Доње Шароње — Добри Дуб — село Ноћаје — село Морани и разместила се у засеоке према селу Бранишеву затварајући правац од Новог Пазара.

Десно од 2. дивизије наступала је 5. ударна дивизија до простора села Рућа — Црквине — Радуовца, а лево јединице 17. ударне дивизије које су се после завршетка марша разместили на простору село Чокоте — село Гурдијеље — село Мелоје.

Даље наступање према Ибру продужила је 2. пролетерска дивизија, са 4. пролетерском бригадом у претходници, која је кренула 1. августа у 04.00 часа правцем село Намга — Крушево — пут Нови Пазар — Тутин — село Отес до простора село Војковићи — село Сливље.

Главнина, дивизије, коју су сачињавале 3. српска и 2. пролетерска бригада, кренула је у 06.00 часова за претходником и на крају маршевог циља разместила се на простору села Отеса — 3. српска бригада и села Грубишића — 2. пролетерска бригада.

Првог августа десна колона (5. дивизија) требало је да буде на простору село Врановићи — село Бање — село Бубе, а 17. дивизија у рејону село Гошево — село Знуша — село Амзићи.

За следећи циљ марша 2. дивизије одређен је простор село Зминац — село Неготинац — село Бербериште. Испред 2. пролетерске дивизије требало је да наступа 17. дивизија и да се размести у селима Опави, Одојевићима и Рикову, а десно од 2. дивизије да наступа 5. дивизија и избије на простор села Кукавице, Брекиња и Рудина.

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

У складу са овим задатком штаб 2. пролетерске дивизије издао је 2. августа 1944. године у 06.30 часова заповест којом је 3. српској бригади одређено да као десна побочница дивизије маршује правцем село Војковиће — село Рајетиће — жандармеријска станица Рогозна — село Црнац — село Вуча Локва — Бербериште, да поседне за одбрану положаје северно од Берберишта и затвара правац из долине Ибра са тежиштем у захвату комуникације која води од правца Рашке.²⁶ Дивизија је 2. августа у 10.30 часова отпочела марш одређеним правцем. Претходница дивизије (2. пролетерска бригада) напала је батаљон немачког 5. СС полицијског пука и протерала га у правцу Новог Пазара. После марша, ради обезбеђења од напада непријатеља на правцу Нови Пазар — Косовска Митровица, 3. српска бригада је посела положаје код села Берберишта и затворила правац према долини Ибра и простору село Лешак — село Лепосавићи.

ПРЕЛАЗ ПРЕКО ИБРА

Након пристизања 2. пролетерске, 5. и 17. ударне дивизије на планину Рогозну, пре предузимања дејстава у ибарској долини, о непријатељу се располагало следећим подацима:

— непријатељ у ибарској долини од Рашке до Приштине није до тада имао веће снаге ни сталне гарнизоне, већ посаде у сталним фортификацијским објектима (бункерима), које је заштитио бодљикавом жицом;

— Немци су у последње време прикупљали јаче снаге у Приштини;

— дуж пута Приштина — Краљево кретале су се јаке моторизоване колоне са тенковима;

— на планини Рогозни налазио се четнички Стариколашински одред јачине око 300 четника, који се није хтео одазвати позиву четничког команданта Топличко-расинске групе корпуса потпуковника Драгутина Кесеровића да се ангажује у борби против јединица НОВЈ у јужној Србији.

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

Пред Оперативну групу дивизија (2, 5. и 17. дивизија) еада су постављена два основна задатка — прелаз преко Ибра и рушење комуникација и објеката у ибарској долини и садејство снагама Главног штаба НОВ и ПО Србије на простору Топлице и Јабланице. Извршењем ових задатака олакшао би се тежак положај јединица НОВЈ у јужној Србији. Морало се дејствовати брзо и одлучно да би се непријатељу одузела иницијатива и створили повољни услови за настављање продора Оперативне ударне групе и прелаз у офанзиву свих снага НОВЈ у Србији.

Према плану форсирања Ибра 2. пролетерска дивизија, у улози средње колоне, добила је задатак да избије на комуникацију Рашка — Косовска Митровица, поруши железничку пругу и друм, ликвидира сва непријатељева упоришта у зони 1 км јужно од железничке станице Лешак до железничке станице Лепосавићи. Десно од ње 5. дивизија је форсирала реку на одсеку село Рамна — село Лепосавићи, а лево 17. дивизија на одсеку село Лешак — село Рудница.²⁷

Наређено је да крилне колоне (5. и 17. дивизије) почну напад 3. августа у 21 час настојећи да што пре пресеку железничку пругу и друм, како би онемогућили непријатељу да довлачи ојачања, а да средња колона почне напад у 22 часа. Препоручено је да се за рушење железничке пруге, друма, мостова и тунела мобилише што више мештана с потребним алатом, те стручно железничко особље и радници на железничким станицама.

Поред овога, штаб Оперативне групе дивизија је 3. августа увече издао допунску заповест: да 5. августа до 05.00 часова 5. дивизија избије у рејон села Лозне, Граничана и Јелакца, 2. пролетерска дивизија на простор село Крушчица — село Родељ — село Стануловића и 17. дивизија од села Остраћа, Црнатова и Градишта, осигуравајући се од евентуалног напада непријатеља из правца Копаоника.²⁸

²⁷ П. Вишњић, н.д., стр. 42—43.

²⁸ Исто, стр. 43.

Одмах након пријема заповести штаба Оперативне групе штаб 2. пролегерске дивизије је издао своју борбену заповест којом је наредио 3. српској бригади, као левој дивизијској колони, да крене из рејона села Берберишта правцем село Крстац — Шанац — железничка станица Дрен, да једним батаљоном форсира Ибар код села Језерине и постави заседу код села Засоља, поруши железничку пругу и затвори правац од села Лешка, а главнина да форсира Ибар код села Доњег Крњина и, после преласка реке, уништи непријатељева упоришта на одсеку преласка, а затим поседне рејон села Мекинића. Подилажење је требало да почне у 17.00, а прелазак реке у 22.00 часа.²⁹ Десно од 3. спске бригаде требало је да дејствује 4. пролетерска бригада 2. дивизије, а лево јединице 17. дивизије.

У току подилажења ка Ибру извиђачки делови 3. српске бригаде сукобили су се с предњим деловима непријатеља. Непријатељ је из долине Ибра наступао у правцу села Крстаца. Међутим, предњи делови 3. бригаде, која је наступала правцем Крстац (к. 823) — Шанац (к. 713), присилили су непријатеља да се после краће борбе повуче. После краћег сређивања немачке снаге, освежене једном четом белогардијског Руског заштитног корпуса, покушале су да одбаце 3. српску бригаду и избију на Крстац. Ојачана деловима 2. пролетерске бригаде, 3. српска бригада је у одлучној борби разбила непријатеља и одбацила га на полазне положаје, наневши му губитке од 24 погинула и 13 заробљених. Затим су јединице 3. српске бригаде наставиле наступање ка Ибру. Наишле су на једну непријатељеву групу јачине око 200 људи (Немаца и белогардијаца), коју су разбиле из покрета, овладале положајима код Шанца и продужиле ка Ибру. Други батаљон се спуштао благом падином косе, а 1. је надирао јаругом лево од њега. Предвече је 2. батаљон наишао на Немце који су задржали положај недалеко од села Крстац; услед јаке ватре био је заустављен испред немачког положаја. Први батаљон је јаругом неопажено продужио покрет, зашао у позадину непријатеља, заробио му комору без борбе и продужио са обухватом

²⁹ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

непријатељевог положаја. Због јаког притиска 2. батаљона с фронта непријатељ није открио обухват 1. батаљона који је изненада упао у борбени поредак непријатеља, разбио његову одбрану и принудио га на извлачење ка реци.

Пред мрак 3. августа батаљони бригаде су по четама у мањим колонама почели прилазити реци, заустављали се на самој обали и притајили у борбеном распореду. После пада мрака на другој страни реке друмом је пролазила дужа непријатељева моторизована колона настављајући на север према одсеку где је 17. дивизија водила борбу.

Батаљони бригаде су, пошто је непријатељева колона прошла, помоћу добрих водича изабрали газове за прелаз реке. Први батаљон је на једном газу прешао реку без борбе, а затим образовао мостобран. За њим је кренуо 3. батаљон са неколико чамаца. Када су се први чамци отиснули од леве обале и коњи почели да пливају, на другој обали на друму, где се налазио 1. батаљон на мостобрану, појавила се друга немачка моторизована колона. Притајене чете 3. батаљона сачекале су да прође непријатељева моторизована колона, после чега су се под заштитом мрака прикупиле између насипа и реке, а затим се цео батаљон у трку пребацио прво преко пута, па преко пруге.

Док су се остале јединице 2. пролетерске дивизије у ноћи између 3. и 4. августа тукле са непријатељем, 3. српска бригада, са позадинским деловима дивизије, пребацила се преко Ибра и избила у село Мекиниће. На друму и прузи бригада је са два батаљона вршила запречавање (минирање и рушење), а била је спремна и за друга дејства. Четвртог августа бригада је наставила борбу за ликвидирање непријатељевог упоришта код железничке станице Дрен. Према процени штаба бригаде у овим борбама непријатељ је имао доста убијених и рањених војника и старешина.²⁵

Својом храброшћу, борбеношћу и пожртвовањем нарочито су се истакли борац Владимир Јерковић Баја Флота и поручник Кнежевић, који су у нападу на непријатељево упориште на железничкој станици Дрен тешко рањени, али су наставили борбу до униш-

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

тења овог упоришта. После борбе су на шаторским крилима пренети у батаљонско превијалиште, а касније су пребачени на лечење у дивизијску болницу.

Прелазе преко Ибра непријатељеве снаге су добро браниле. Оперативна група дивизија НОВЈ савладала их је жестоком борбом, вешто комбинујући ватру и иокрет.

Пре доласка Оперативне групе дивизија на Ибар непријатељ је на одсеку Косовска Митровица — Рашка прегруписао снаге и убрзано посео положаје с циљем да онемогући продор оперативне групе у Србију. У долини Ибра налазили су се: два батаљона 5. СС полицијског пука, 5. пук Руског заштитног корггуса, два батаљона Српског добровољачког корпуса, један ојачан батаљон бугарске 24. дивизије, један оклопни воз 5. пука за заштиту железница и муслиманска милиција. У долину Ибра пристигао је 14. брдски ловачки пук 7. СС дивизије „Принц Еуген“ и јединице немачке 1. брдске дивизије.³¹

Намера непријатеља да нападом с југа (из Косовске Митровице) и са севера (из Рашке и Новог Пазара) изврши обухват и одбацивање Оперативне групе дивизија на запад није успела. Штаб Оперативне групе дивизија предухитрио је непријатеља и са јединицама прешао Ибар. Пре непријатељевог општег напада Оперативна група је извршила форсирање Ибра и сломила отпор непријатеља на правцу покрега. На свим правцима непријатељева одбрана је била разбијена, а његове снаге претрпеле велике губитке. Железничка пруга и друм порушени су на више места. Порушено је више мостова, запаљене две железничке станице, преко 200 вагона и доста других возила. Заробљено је око 200 непријатељевих војника и старешина и заплењене велике количине оружја, муниције и друге опреме."

Борбе и маршеви Оперативне групе дивизија НОВЈ од 28. јула до 5. августа 1944. године представљају почетни период дејства у офанзиви за коначно ослобођење Србије.

³¹ *Ослободилачки рат*, књ. II, стр. 260.

³² Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 38/2.

ДЕЈСТВА НА ПОДРУЧЈУ КОПАОНИКА

Пошто је Оперативна група дивизија савладала непријатељеву одбрану на Ибру и упутила се уз огранке Копаоника, немачка команда за Балкан нашла се у дилеми: да ли да своју 1. брдску дивизију и 14. брдски ловачки пук 7. СС дивизије употреби против Оперативне групе дивизија на Копаонику или да их упути натраг у Црну Гору ка реци Лиму ради спречавања продора нових снага НОВЈ у Србију. Она се најзад одлучила за ово друго, а против Оперативне групе дивизија оријентисала је четничку 4. групу јуришних корпуса у јачини од око 10.000 људи, коју је из Топлице пребацила у александровачку Жупу. У тежњи да што пре овлада гребеном Копаоника (Суво рудиште — Леденица — Миланов врх) и спречи даљи продор Оперативне групе дивизија у Србију, четничка 4. група корпуса је избила на Копаоник на линију село Оглавље — село Градац — село Мрамор.³³

Петог августа Оперативна група дивизија, након извршеног задатка у долини Ибра, налазила се цела на његовој десној обали: десна колона — 5. ударна дивизија — на иростору село Лозна — село Граничани — село Јелакце; средња колона — 2. пролетерска дивизија — у селима Мекинићима, Крушици, Родељу и Стануловићима; лева колона — 17. ударна дивизија — у рејону село Миоковићи — село Планиница — село Бело Брдо.³⁴

Следећи је задатак Оперативне групе био: што пре избити на Копаоник и њиме овладати, одатле брзо продрети на простор Топлице и Јабланице и спојити се са српским јединицама НОВЈ, а потом овладати подручјем Жупе и Расине и избити на десну обалу Западне Мораве.³⁵

У таквој ситуацији штаб Оперативне групе дивизија је одлучио: енергично продужити наступање преко Копаоника и левом колоном (17. дивизијом) разби-

³³ П. Вишњић, н.д., стр. 50.

³⁴ Петар Вишњић, *Продор Оперативне групе дивизија у Србију (Разбијање четничких корпуса на Копаонику)*, Лесковачки зборник XV, Лесковац, 1975, стр. 19 (убудуће: П. Вишњић, н.ч.).

³⁵ П. Вишњић, н.д., стр. 51.

ти четничке енаге на њему, а десном колоном (2. пролетерском дивизијом) продрети у позадину четничких снага и продужити дејства ка Топлици и Јабланици ради спречавања придоласка нових непријатељевих снага од Куршумлије, Прокупља, Бруса и Александровца; са 5. крајишком дивизијом за извесно време затварати правце који из долине Ибра изводе на Копаоник ради спречавања евентуалног напада непријатеља са овог правца.³⁶

Петог августа 1944. године штаб 2. пролетерске дивизије је обавештен да непријатељ умерава јаке снаге ка Копаонику. С тим у вези је штаб дивизије одмах наредио да 3. српска бригада извиђа правце: село Доњи Левићи — Трећак и село Доњи Левићи — Дебела глава, односно долину реке Топлице.³⁷

Истог дана у 14.00 часова као средња нападна колоне Оперативне групе дивизија, 2. пролетерска дивизија је добила наређење да 6. августа 1944. године у 02.00 часа отпочне марш правцем село Стануловићи — Туртелово и да избије на простор село Чокотар — село Бело Поље — село Градац — село Беркаре. Након избијања на овај простор требало је посеети и држати јаке и важне положаје на Копаонику са јаким обезбеђењем од праваца који изводе са комуникације Рашка — Косовска Митровица и из долине Топлице, осујетити сваки маневар непријатеља и створити услове за дејство ка подручју Топлице и Јабланице.³⁸

Свим јединицама је скренута пажња да се што пре повежу са деловима Главног штаба НОВ и ПО Србије за које се претпостављало да се налазе на правцу дејства према Топлици, као и с позадинским радницима на терену и с њима прикупе податке о непријатељу. Истовремено је указано на потребу шире мобилизације људства у своје јединице, као и на правилан однос према становништву.

Штаб 2. пролетерске дивизије, одмах након пријема заповести од штаба Оперативне групе, у 16.10 часова је наредио 3. српској бригади да 6. августа у 03.00 часа, у улози леве побочнице, отпочне покрет из рејо-

³⁶ Исто.

³⁷ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 39/2.

³⁸ П. Вишњић, н. ч., стр. 19; Архив ВИИ, кут. 392, бр. рег. 42/3.

на села Мекинића, правцем Деличбара — Стануловићи — село Чокотар и распореди у рејону Чокотара и источном засеоку Берекара према Берекарској реци, те да се обезбеди од правца Доњих Левића и контролише долину Тоилице.

Друга пролетерска дивизија је 6. августа извршила планиране покрете. Трећа српска бригада је избила на положај у рејону Чокотара, где се задржала без ангажовања у борбама. Са овог положаја штаб 3. српске бригаде упутио је извиђачку групу у позадину непријатеља под командом Борћа Нешића, обавештајног официра бригаде. Група је уз помоћ народа открила покрете и груписање четничких јединица, што је користило штабовима бригаде и дивизије у дејствима на простору Копаоника.

Штаб 2. пролетерске дивизије преместио се у село Блажево у рејон 3. српске бригаде.²⁵

Шестог августа 1944. године откривено је да непријатељ креће јачим снагама из Топлице и Јабланице у правцу Копаоника према десном боку 2. пролетерске дивизије. У саставу ових снага налазиле су се елитне четничке јединице из западне Србије и Шумадије под командом мајора Драгутина Рачића. На 2. пролетерску дивизију били су упућени напади Подришког, Ваљевског и Равногорског корпуса, као и Космајске, Младеновачке и Гужанеке четничке бригаде.

У таквој ситуацији штаб Оперативне групе је одлучио да нападом 2. пролетерске и 17. дивизије читав исход борбе на Копаонику реши у своју корист, а да 5. дивизију задржи у другом ешелону с тим што би је привукао ближе борбеном поретку 2. и 17. дивизије, у рејон села Блажева, Чокотара и Берекапа. Шестог августа у 23.45 часова он је издао заповест и предвидео: да 2. пролетерска дивизија, као десна колона, напада на одсеку село Шошићи — Јастребац и после разбијања отпора на овом одсеку настави гоњење непријатеља у правцу Бруца, с тим да њене јединице дејствују у зони деено према ситуацији, а лево до Влајковачке реке; да левим крилом садејствују са 17. дивизијом у

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

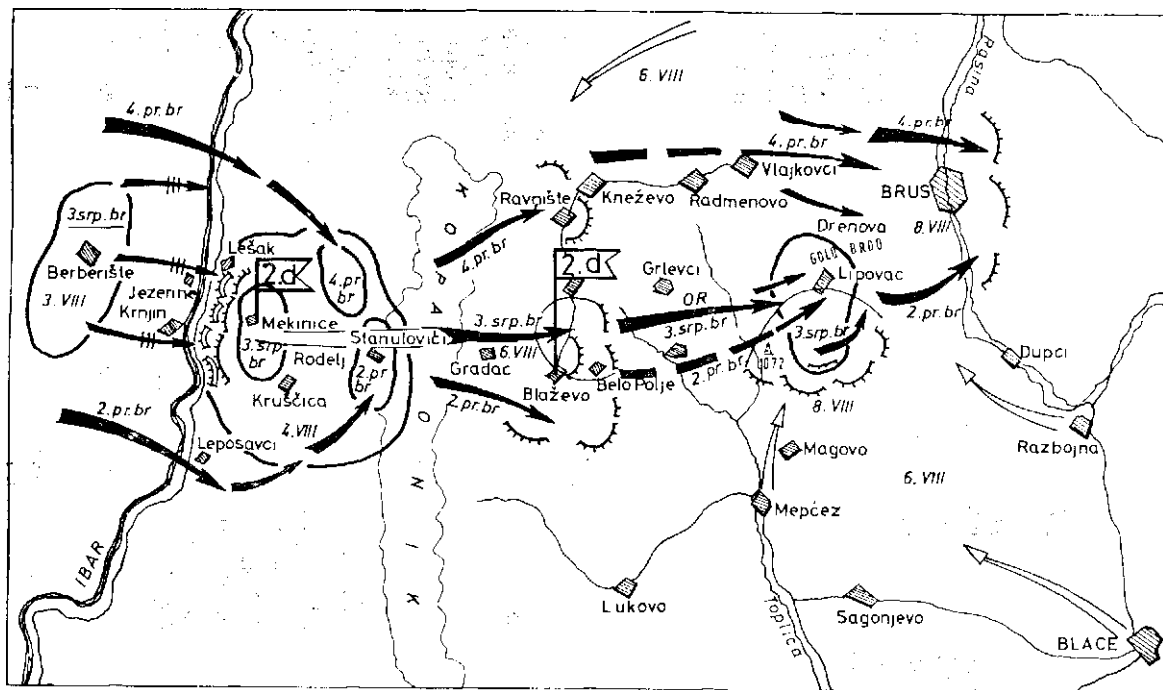
заузимању Бруса, а десним избије у рејон села Лепенаца код ушћа Струмичке реке у реку Расину, где да поруши друм Брус — село Разбојна и постави осигурање према Разбојни и селу Новацима (на друму Крушевац — Александровац); да се након извршеног задатка размести на простору село Липовац — село Брћани — Лепенац, затвори комуникацију од Разбојне и организује извићање у правцу Топлице. Лево је требало да напада 17. дивизија, преко села Угара и Милентије, у правцу Александровца.

Ради извршења постављених задатака штаб 2. пролетерске дивизије је замислио да напада у одређеној зони са две бригаде у првом и једном бригадом у другом ешелону. У духу те замисли 7. августа у 01,45 часова издао је борбену заповест и наредио 3. српској бригади да образује општу резерву дивизије, крећући се правцем село Градац — село Црквиште — село Голо Брдо — село Жиљци — Брус иза 2. пролетерске бригаде, спремну за увођење у борбу када то ситуација буде захтевала. Након извршеног задатка и заузимања Бруса требало је да се размести у рејону Липовца.⁴⁰

Друга пролетерска дивизија предузела је напад 7. августа 1944. године у 05.00 часова, протерала четничке снаге и у току дана ослободила Брус и избила на простор одређен за дневни циљ. Трећа српска бригада у улози опште резерве дивизије разместила се у рејону села Липовца. Држећи централни положај борбеног поретка дивизије, бригада је била у готовости за напад и одбрану у евим правцима по батаљонима или са бригадом у целини.

Осмог августа 2. пролетерска дивизија добила је задатак да се задржи на достигнутом простору, затвори правце од Блаца и Александровца, а делом снага да садејствује 5. и 17. дивизији у правцу Копаоника. За извршење овог задатка штаб 2. пролетерске дивизије издао је наређење 3. српској бригади да у улози опште резерве дивизије остане у ширем рејону села Липовца, спремна да активним дејствима затвори правце који воде од Куршумлије и Блаца. Затварање

⁴⁰ ТМ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 40/2; *Зборник*, том I, књ. 9, бр. док. 89; П. Вишњић, н.ч., стр. 26.

Форсирање Ибра, марш и борбе јединица 2. пр. дивизије за
Топлицу (3—8. VIII 1944. год.).

ових ираваца било је посебно важно, јер се њима шти-тило десно крило и бок Оперативне групе дивизија од евентуалног напада бугарских и четничких снага из Топлице. Бригада је, у ствари, представљала општу резерву целе Оперативне групе.

Пошто су 5. и 17. дивизија разбиле нову концен-трацију четника на гребену Копаоника и угрозиле његове бокове и позадину, четници су се нагло повук-ли, па је Оперативна група предузела енергично гоње-ње на свим правцима непријатељевог извлачења. Де-ветог августа 17. дивизија је ослободила село Миленти-ју, а 10. августа Александровац. Четници су се у не-реду повукли у долину Западне Мораве, према Трсте-нику и Крушевцу.

После дугог марша из Црне Горе до Расине и Жупе, великих борби и значајних успеха било је пот-ребно одморити јединице, припремити их за наредна дејства, направити један предах и извршити нов распо-ред. С тим циљем 2. пролетерска дивизија се размести-ла на простору Брус — Разбојна. Трећа српска брига-да се 10. августа 1944. године из рејона села Липовца преместила у рејон села Батота и затворила правце који изводе према Брусу од Куршумлије, села Мерфеца и Блага. У селима у која је ушла бригада је развила широку политичку активност и вршила припреме за предстојећа дејства.⁴¹

Резултати борби Оперативне групе дивизија у вре-мену од 5. до 10. августа 1944. године били су веома значајни. Четничка 4. група јуришних корпуса је поту-чена. Она је изгубила петину својих борбених ефек-тива. На четнике је нарочито деморализаторски дело-вало пуштање кућама заробљених, насилно мобилиса-них четника уз објашњење циљева нароАноослободи-лачке борбе, војнополитичке ситуације у свету и код нас, перспективе скорог ослобођења и кажњавања из-даје. После повратка својим кућама они су причали о моралу и јачини јединица НОВЈ и препричавали наро-ду оно што су чули и што су видели, готово увек објек-тивно. Ово је имало такав ефекат да су заведени се-љаци масовно напуштали четнике и ступали у једини-це НОВ Југославије.

⁴¹ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 42/2.

Енергичним и брзим продором преко Санцака и Ибра, разбијањем четничке 4. групе јуришних корпуса на Копаонику 6, 7. и 8. августа и њеним одбацивањем на леву обалу Западне Мораве ослобођено је подручје Копаоника, Жупе, Расине и читаве територије између река Западне Мораве и Топлице и тежиште операција НОВЈ фактички пренето на територију Србије⁴¹. На комуникације у долини Ибра, Западне и Јужне Мораве јединице НОВ вршиле су тако често прекиде у саобраћају и кретању да се може рећи да су имале сталну контролу. Тако су комуникације које воде из долине Западне Мораве на југ биле практично прекинуте за непријатеља. За сваки пролаз он је морао да ангажује јаке снаге за обезбеђење и да опет не буде сигуран да ће пролаз успети.

Дејствима Оперативне групе дивизија јединицама Главног штаба Србије пружена је правовремена помоћ у тешкој ситуацији. Непријатељу је после разбијања четничке 4. групе јуришних корпуса одузета иницијатива. Он је приморан да брзо врши нова прегруписавања снага, што није могао ефикасно извести. Успех Оперативне групе дивизија створио је могућност да све јединице НОВЈ у јужној и источној Србији пређу у противофанзиву, да поново ослободе територију коју је удружени непријатељ заузео у јулској офанзиви, а затим је још више прошире. Оне су само у августу 1944. године извршиле преко 60 већих напада на непријатељева упоришта и положаје, водиле преко 24 одбрамбене борбе и извеле преко 50 диверзантских акција на непријатељеве саобраћајнице и објекте на њима. Везујући за себе знатне окупаторско-квислиншке снаге, оне су олакшале дејства Оперативне групе дивизија, чији је успешан продор у јужну Србију снажно подстакао развитак ослободилачке борбе у овој области.⁴³

На ослобођеној територији је била развијена врло жива војно-политичка активност. Организовано је више команди места са одговарајућим војнотериторијалним јединицама — сеоским четама и стражама. Та-

⁴² П. Вишњић, н.д., стр. 62.

⁴³ Војноисторијски гласник, бр. 5, 1954, стр. 60; П. Вишњић, н.д., стр. 33.

коће се активно радило на организовању нових и учвршћивању постојећих органа народне власти и друштвено-политичких организација НОП-а преко којих се одвијао целокупан друштвено-политички живот на ослобођеној територији. Становништво на ослобођеној територији у огромној већини се било укључило у НОП и с оперативним и територијалним јединицама НОВЈ чинило нераздвојну целину. Обухваћено у организације јединственог народноослободилачког фронта и у сеоске чете и страже (милиција) оно је било ангажовано у бризи за исхрану, смештај и негу рањеника и бораца НОВЈ, затим у курирској и обавештајној служби, набавци и превозу материјала, копању ровова, митраљеских гнезда и других фортификацијских објеката, припремању путева за рушење итд. Поред тога, заједно са оперативним и територијалним јединицама народ је поседао положаје и бранио слободну територију.

У 2. пролетерекој дивизији 3. српска бригада је у овом периоду у највише случајева била у улози опште резерве. То је захтевало сталну пуну борбену готовост, брзе и изненадне покрете, маневре и дејства. У свим случајевима маршеви су били усиљени, а у борбу се уводило из покрета, што је захтевало велике напоре.

Подршка народа је обезбеђивала успешно извођење покрета и борбених дејстава не само бригади већ и осталим јединицама дивизије.

Извршење задатака 3. српске бригаде било је утолико значајније што је постојало више праваца вероватног непријатељевог напада и што је непријатељ располагао великим снагама способним за брз покрет, концентрацију и маневар. Обезбеђење слободе маневра осталим јединицама и брзо преношење тежишта борбе са једног правца и простора на други било је од пресудног значаја за 2. дивизију и Оперативну групу у целини. Вешти маневри и дејства јединица обезбедили су извршење основног задатка — разбијање непријатељеве офанзиве на Јастрепцу, Топлици и Јабланици и раепламсавање борбе и ослобођење Србије у време када она за Немце и њихове слуге, са једне, НОВЈ и Црвену армију, са друге стране, постаје

изузетно важна и значајна. У овим борбама непријатељу је одузета иницијатива, а НОВЈ прешла у против-офанзиву на целој територији Србије.

БОРБЕ ОКО КУРШУМЛИЈЕ

Десетог 11. августа 1944. године 3. српска бригада налазила се у рејону села Батота, затварајући правце од Куршумлије, села Мерџеза и Блага. Непријатељ је вршио насилна извиђања од правца Блага са две извиђачке групе. Једна је извиђала на правцу села Сибнице, а друга на правцу села Пребрезе. Прва извиђачка група задржала се изнад Сибнице, а друга (око 70 коњаника) вратила се у Благ. Дванаестог августа активност непријатеља испољена је само извиђањем са правца Блага при чему није дошло до сукоба.

У привременом затишју и припреми дејстава на подручју Куршумлије штаб 2. пролетерске дивизије добио је наређење да премести дивизију на простор село Сагоњево — село Вишесело — село Неваде — село Муљевиће ради груписања јединица за напад на Куршумлију.

У смислу овог задатка 3. српској бригади издато је наређење да 13. августа у 05.00 часова почне са премештањем у рејон Сагоњева, где након пристизања успоставља везу са 2. и 4. пролетерском бригадом и интензивно извиђа ради прикупљања података о непријатељу⁴⁴ у Куршумлији и припрема за напад на овај град.

Трећа српска бригада је 13. августа 1944. године достигла маршевици циљ — рејон Сагоњева, посела и организовала за одбрану положаја на линији село Ораовац — к. 1065 — Црна чука (триг. 1197). Одмах после њеног пристизања, 13. августа око 06.00 часова, 122. пешадијски иук бугарске 27. дивизије извршио је напад на положаје 3. бригаде. Циљ непријатеља је био да обезбеди леви бок бугарско-немачких снага које су нападале од Куршумлије преко Блага ка Разбојни и положајима 17. дивизије НОВЈ. Бригада је, и поред бројне надмоћности непријатеља, одбијала

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

његове нападе. Ускоро је 3. српској бригади пристигла у помоћ 4. пролетерска бригада. Њене јединице су из марша увођене у напад на Бугаре. Око 11.00 часова 3. српска бригада је прешла у општи противнапад заједно са 4. пролетерском бригадом. У исто време су пристигла и два батаљона 2. пролетерске бригаде и напала Бугаре у десни бок и позадину. Заједничким и енергичним дејствима свих ових снага 2. дивизије напад бугарског 122. пешадијског пука је одбијен. Разбијене у двочасовној борби, бугарске јединице су се у нeredу повукле прво у правцу села Селова и Жуча, а затим у Куршумлију. Том приликом непријатељ је имао 185 мртвих, много више рањених и 135 заробљених војника, подофицира и официра. Заплењено је: 3 брдска топа 75 мм, 4 минобацача, 8 митраљеза, 16 пушкомитраљеза, 12 аутомата, 250 пушака, 26.000 метака, 1 радио-станица и много друге ратне опреме. Губици непријатеља би били знатно већи да он за повлачење није искористио ноћ, шуму и необезбеђене међупросторе у распореду јединица 2. пролетерске дивизије.⁴⁵

У овој борби јуначки је погинуо народни херој Божидар Стојановић Дренички, командант 3. батаљона бригаде.⁴⁶ Он је био пре рата лугар у селу Медвећи. Неко време живео је у Дреници на Косову, те је отуда добио име Дренички. Међу првима је ступио у Јабланички партизански одред у којем је убрзо постао командир чете. У 1. јужноморавској бригади постао је командант батаљона. На том положају је остао и приликом формирања 3. српске бригаде.

После ових дејстава штаб 2. пролетерске дивизије примио је наређење да заједно са 21. српском дивизијом и деловима 5. крајишке дивизије нападне и заузме Куршумлију.

За напад на Куршумлију 3. српска бригада добила је задатак да са 1. батаљоном ојача 4. пролетерску бригаду, која је нападала источно од комуникације Куршумлија — Блаце, а да главнина бригаде у рејону села Сагоњева обезбеђује напад на Куршумлију на ли-

⁴⁵ П. Вишњић, н.д., стр. 67.

⁴⁶ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2,

нији Црна чука (к. 1063) — Равна глава — Пожар (триг. 1163) од евентуалног напада непријатеља с лећа из правца села Кукулића.

Подилажење непријатељевој одбрани Куршумлије отпочело је падом мрака 14. августа. Напад је трајао целе ноћи између 14. и 15. августа. Неке јединице на појединим правцима савладале су положаје на ивици града и упале у град, али због јаког отпора непријатеља напад на Куршумлију није успео. Четврта пролетерска бригада и 1. батаљон 3. српске бригаде 15. августа ујутру повукли су се из града на своје полазне положаје.⁴⁷

Петнаестог августа 1944. године од правца Блага и Крушевца непријатељ је надирео јачим снагама ка положајима 17. дивизије. Пошто је непријатељ настојао да заузме Брус и Александровац и да поново овлада слободном територијом у Жупи и Расини, штаб Оперативне групе је одустао од даљих напада на Куршумлију, која није представљала тако важан објект око којег би се морало одсудно ангажовати и који би требало пошто-пото освојити, и одлучио да ојача одбрану слободне територије у Жупи и Расини.⁴⁸ Он је истог дана штабу 2. пролетерске дивизије наредио да са једном до две бригаде пружи помоћ јединицама 17. дивизије. Ради садејства са 17. дивизијом одлучено је да се 2. пролетерска бригада одмах премести у шири рејон села Разбојне, 4. пролетерска бригада у рејону село Манастирци — село Црквина село Неваде. Трећа српска бригада остала је на дотадашњем простору ради извршавања раније добијеног задатка.⁴⁹

Шеснаестог августа 2. и 4. пролетерска бригада преместиле су се у одређене рејоне без борбеног контакта са непријатељем. Штаб дивизије био је у засеку Морачанима (Сагоњево). Непријатељева авијација у више наврата надлетала је и митраљирала рејоне размештаја бригаде, али без резултата.

Седмнаестог августа дивизија је остала на истом размештајном простору, без борби са непријатељем. Предвече је штаб дивизије обавестио бригаде да се јед-

⁴⁷ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 44/2.

⁴⁸ П. Вишњић, н.д., стр. 72—73.

⁴⁹ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 45/2.

на непријатељева колона јачине око 2.000 људи креће од Блага према Куршумлији.

Пошто се 4. бригада са тешким рањеницима из 2. дивизије премештала у рејон село Игриште — село Жеграва, штаб 2. пролетерске дивизије дао је задатак 3. српској бригади да 18. августа са једним батаљоном смени 4. пролетерску бригаду у селу Невадама. Прос-тор за контролу 3. српске бригаде овим је знатно про-ширен, те је обухватао рејон села Невада, Жуча и Сагоњева.

ДЕЈСТВА НА ПРОСТОРУ СОКОЛОВИЦА — ГАЈТАН — ГОРЊА ЈАБЛАНИЦА

После борби код Куршумлије и одбијања неприја-тељевог напада из Крушевца и Блага према Брусу и Александровцу 2. пролетерска дивизија је оријентиса-на на подручје Јабланице и Топлице. У овом крају до-шло је до наглог јачања народноослободилачког пок-рета. Требало је пружити помоћ младим српским дивизијама на том подручју. С тим циљем штаб 2. про-летерске дивизије је добио наређење да са дивизијом изврши марш и прехмести је на простор Соколовица — Пуста река — село Гајтан — Косаница — Горња Јаб-ланица.

Деветнаестог августа 1944. године у 09.30 часова штаб 2. пролетерске дивизије издао је заповест 3. срп-ској бригади да ноћу 20/21. августа изврши марш иравцем село Барбатовица — село Доњи Плочник — село Точарге — село Грабовица, пребаци се преко комуника-ције Куршумлија — Блага и Куршумлија — Прокуп-ље и избије у рејон село Бресник — село Трнов Лаз — село Пеетиш.

Истом заповешћу наређено је да 3. српска брига-да 22. августа у 05.00 часова продужи марш и пребаци се у рејон Арбанашка — Широке Њиве — село Стато-вац. Следећих дана бригада је наставила дејства у ре-јону село Житни Поток — село Злата — Пуста река — село Вујаново — село Магаш. Тежишни задатак бригаде био је да затвори правце од комуникације Куршумлија — Прокупље — Ниш.⁵⁰

⁵⁰ Архив ВИИ, 732, бр. рег. 47/2.

Од 20. до 22. августа све бригаде 2. иролетерске дивизије биле су у покрету према иаређењу штаба 2. пролетерске дивизије од 19. августа 1944. године.⁵¹

Марш 3. српске бригаде извршен је према следећем:

— 20. августа бригада се примакла комуникацији Куршумлија — Блаце. Ноћу између 20. и 21. пребацила се преко комуникације Куршумлија — Блаце и Куршумлија — Прокупље и избила на простор село Трнов Лаз — село Бресник — село Пестиш. На правцу покрета ликвидирани су непријатељеве заеде;

— 21. августа 3. српска бригада је остала у достигнутом рејону. Пошто је знатан део бораца 3. бригаде био из овог краја, њихов повратак обрадовао је мештане из ових села;

22. августа бригада се пребацила у рејон Арбанашка планина — Широке Њиве — Статовац и затворила правце од комуникације Куршумлија — Прокупље — Ниш.

У селима кроз која је бригада прошла одржавани су политички зборови са сељацима. Зборови су одржани у Житном Потоку, Злати, Вујанову и Магашу. Народ је био одушевљен доласком бригаде и ослобођењем. Давао је све што је имао и могао дати. Сељаци су често молили командире и комесаре да допусте борцима да уђу у виноград, да једу грожђа колико могу, да уберу и понесу. „Па то су наша деца“, говорили су. Своје ослободиоце су богато даривали и у бригаду послали велики број својих синова — добровољаца. На тај начин извршена је попуна и омогућено да се ускоро формира и 4. батаљон 3. бригаде.

Двадесет трећег августа 1944. године 3. српска бригада остала је у рејону Соколовица — Статовац одакле је извињала и прикупљала податке о непријатељу.⁵²

Према прикупљеним подацима 24. августа 1944. године 300 — 400 четника држало је положај на линији Краварски вис — Мачија стена — Вулино брдо и северно од Доброг дола (све источно од Подујева). За њихово разбијање одређена је 4. пролетерска бригада. Трећа српска бригада и овог дана је одржавала зборо-

⁵¹ Архив ВИИ, кут. 735, рег. бр. 2—1/2.

⁵² Архив ВИИ, кут. 735, рег. бр. 1/2.

ве по селима. Истог дана у селу Горњем Гајтану Главни штаб НОВ и ПО Србије са штабом 2. пролетерске дивизије донео је одлуку о даљем дејству ове дивизије у општој офанзиви против непријатеља на подручју јужне Србије.

Истог дана по подне у селу Доње Коњувце приређен је срдчан дочек штабу 2. пролетерске дивизије. Дочеку су присуствовали штабови бригада са по једним батаљоном из бригаде. Мноштво народа овог краја дочекало је и поздравило своје ослободиоце. У име НОВЈ народ је поздравио командант Главног штаба НОВ и ПО Србије гвнерал-лајтнант Коча Поповић. Стигла је и радосна вест да је Румунија капитулирала и да Црвена армија стиже на границу наше земље.

До пред крај августа 3. српска бригада је остала у рејону село Коњувце — село Брестовац, где се одмарала и затварала правце који изводе од комуникације Куршумлија — Прокупље — Ниш. У јединицама су одржавани састанци на којима је објашњавана ситуација на источном и западном фронту и изношени успеси НОВ и ПОЈ у ослобођеној земљи. Посебно је истичано да су у редовима савезника фашистичке Немачке (Бугарској, Румунији и Мађарској) настала озбиљна колебања, као и код његових слугу.

Одлуком Врховног штаба НОВЈ 2. пролетерска бригада је 26. августа 1944. године изашла из састава 2. пролетерске дивизије и ушла у састав 21. српске дивизије.

Пошто су бугарске јединице тих дана напустиле Куршумлију и Блаце, штаб 2. пролетерске дивизије је 27. августа издао наређење за прегруписавање јединица. Њиме је 3. српска бригада добила задатак да се размести у ширем рејону село Коњувце — село Брестовац — село Крушар и да затвори правце који изводе на њен простор од комуникације Прокупље — Ниш. Тога дана у Куршумлију је ушла 4, а у Блаце 6. српска ударна бригада.

Двадесет осмог августа 1944. године штаб 2. пролетерске дивизије добио је обавештење врховног команданта НОВ и ПОЈ маршала Тита да се ускоро може очекивати избијање Црвене армије на источну границу наше земље и да је у редовима четника и недиће-

ваца настала деморализација." У вези с тим наређе-
но је 1. пролетерском и 12. корпусу и Оперативној гру-
пи дивизија да овладају стратегијском гредом Рудник
— Сувобор — Соколска планина — Цер са циљем пот-
пуног разбијања четничко-недићевских снага, отвара-
ња пута ка Шумадији и Београду и стварању услова за
мобилизацију нових бораца. У духу ове директиве
Врховног команданта Главни штаб НОВ и ПО Србије
је издао директиву свим јединицама на територији
Србије да позову најближе бугарске окупаторске гар-
низоне на заједничку борбу и садејство са снагама
НОВЈ у борби против Немаца и ради уништења њихо-
вих гарнизона. Команде бугарских окупаторских једи-
ница биле су неодлучне и неприпремљене за напад на
своје савезнике. Многи официри, фашистички настро-
јени, нису прихватили позив на сарадњу, већ су дозво-
лили да их Немци разоружају и команду над поједи-
ним гарнизонима дају четницима. Скоро све стареши-
не и војници бугарских окупаторских јединица остали
су до краја верни фашистичкој Немачкој, а одбили су
сарадњу са НОВЈ када је било очигледно да је Хитле-
рова Немачка пропала. Директивом Главног штаба
НОВ и ПО Србије позивани су и четници да ступају
у редове НОВЈ, пошто је указом краља Петра била
распуштена „Врховна команда Југословенске војске у
отаџбини”.⁵⁴

Тих дана непријатељ је обновио напад из долине
Западне Мораве и рејона Крушевца према јединицама
Оперативне групе дивизија у Жупи и Расини. Да би се
пружила помоћ Оперативној групи и обезбедио њен
одлазак у Шумадију, наређено је 2. пролетерској диви-
зији да се пребаци из Топлице и Јабланице на правац
Крушевац — Брус.

У склопу овог померања 3. српска бригада је 29.
августа извршила покрет на проетор Соколовица —
село Товрљане. Истог дана је штаб 3. српске бригаде
добрио наређење⁵⁵ да се најхитније премести на прос-
тор село Ргаје — село Трнов Лаз — Товрљане и да

⁵³ *Хронологија ослободилачке борбе*, стр. 842.

⁵⁴ *Зборник*, том I, књ. 11, бр. док. 48.

⁵⁵ *Зборник*, том I, књ. 11, бр. док. 75.

дејствује између Прокупља и Куршумлије. Штаб дивизије се преместио у Куршумлију.

Ради прегруписавања јединица 2. дивизије за дејство према задатку Оперативне групе дивизије, штаб 2. пролетерске дивизије је бригадама издао допунско наређење којим је регулисано да 4. бригада дејствује у рејону села Разбојне и Златара, а 3. српска бригада да остане под командом Главног штаба НОВ и ПО Србије и дејствује у рејону Прокупља.⁵⁶

О стању бригаде и резултатима дејства штаб 3. српске ударне бригаде доставио је извештај 30. августа 1944. године⁵⁷ штабу 2. пролетерске дивизије и Главном штабу НОВ и ПО Србије из кога се види следеће:

1. — Бригада је након пребацивања из рејона села Товрљана заузела распоред: 1. батаљон у селима Горње и Доње Црнатово, 2. батаљон у рејону села Дебелог Луга, а 3. батаљон у рејону села Пасјаче.

2. — Истурени делови батаљона на правцу Лесковац — Прокупље ноћу су ступили у додир са предњим деловима бугароких јединица, који су били прилично уплашени и нису давали никакве одређене одговоре на позиве за заједничку борбу против Немаца, те им се није могло веровати да би сарађивали или се борили против Немаца.

3. — Према изјавама партизанских стража и мештана на комуникацији Леоковац — Прокупље налазе се јединице две бугарске дивизије, а комуникацијом и пругом патролира један оклопни воз и шест тенкова.

На крају извештаја штаб бригаде моли да се пошаље 250 пушака за новомобилисано људство, које је ненаоружано, а због удаљености да се успостави радио-веза, због чега доставља шифру.

Тридесет првог августа 3. српска бригада била је иа ранијим положајима у одбрани. Обезбеђења и заседе истурала је на пут Прокупље — Лесковац. Једна заседа је ухватила немачког потпуковника и два војника-пратиоца у аутомобилу који је спаљен.

⁵⁴ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2.

⁵⁷ Зборник, том I, књ. II, бр. док. 82.

Глава III

БОРБЕ ОКО КРУШЕВЦА

Почетком септембра 1944. године ситуација на Балканском полуострву, због незадрживог напредовања јединица НОВЈ и Дрвене армије, испадања Хортијеве Румуније из Тројног пакта и очекивања исте судбине царске Бугарске, била је за немачке и квислиншке снаге све критичнија.

Крајем августа почело је повлачење бугарског 1. окупационог корпуса из Србије чиме су окупаторске снаге знатно ослабљене. Немачке и квислиншко-четничке јединице нашле су се у тешкој ситуацији. Дража Михаиловић је за 1. септембар 1944. године наредио општу мобилизацију четника. Међутим, на његов проглас о мобилизацији одазвао се само један део уплашених сељака који се нису могли склонити испред Дражиних четника.

У то време је Врховни штаб НОВ и ПОЈ поделио територију Србије на оперативне секторе: 23. и 25. ударна дивизија добиле су задатак да дејствују на територији источне Србије; 22. ударна дивизија на територији између Јужне Мораве, Нишаве, југословенско-бугарске границе и Пчиње; 2. пролетерска и 24. ударна дивизија на простору између Ибра, Западне и Јужне Мораве; 12. ударни корпус на простору северно од линије река Јадар — горњи ток реке Колубаре, а 1. пролетерски корпус на суворорском сектору. Оперативна група дивизија (5, 17. и 21. дивизија), после по-

пуне људством у јужној Србији, требало је да избије на линију планина Рудник — планина Суворор — планина Маљен.

Почетком септембра врховни командант НОВ и ПОЈ маршал Тито донео је одлуку да 1. пролетерски и 12. ударни корпус из западне Србије и Оперативна група дивизија из јужне Србије постепено надиру ка Београду, а део јединица Главног штаба Србије у подунавски део источне Србије ради успостављања везе са трупима Црвене армије при њиховом форсирању Дунава, после чега је требало дејство ових снага усмерити ка Београду. Остале јединице НОВЈ у Србији требало је да дејствују у долини Јужне и Западне Мораве.

На основу одлуке Врховног командата Маршала Тита јединицама су постављени ови задаци:

— 12. корпусу: да овлада гребеном Повлена и Медведника, а затим преко планине Цера да продре у Мачву и Посавину;

— 1. пролетерском корпусу: да избије на Маљен и Суворор, а затим заузме Ваљево и Лајковац;

— Оперативној групи дивизија: да продре у Шумадију општим правцем Копаоник — планина Јелица — Чачак — Горњи Милановац •— Рудник.

Након пристизања 11. и 28. дивизије НОВЈ у западну Србију и Шумадију груписале би се јаке снаге НОВЈ и створили повољни оперативни услови за надирање ка Београду.

На основу исте одлуке Врховног команданта НОВЈ Главни штаб Србије је поставио задатке јединицама према следећем:

— 2. пролетерској дивизији: да садејствује Оперативној групи дивизија док она не оде са простора Жупе и Расине, а затим да дејствује на правцу Крушевац — Сталаћ — и у долини Западне и Јужне Мораве;

— 23. и 25. дивизија: да продру кроз источну Србију на Дунав и успоставе везу са јединицама 2. и 3. украјинског фронта Црвене армије, а затим да усмере дејства ка Великој Морави и Београду;

— 22. и 24. дивизији: да дејствују у долини Јужне Мораве ради коначног ослобођења овог подручја.¹

¹ *Ослободилачки рат*, књ. II, схр. 274—277.

Трећа српска бригада, мада је била у саставу 2. пролетерске дивизије, привремено је задржана под непосредном командом Главног штаба Србије.

Штаб 3. српске бригаде је 4. септембра 1944. године известио штаб 2. пролетерске дивизије да је њен 3. батаљон 2. септембра 1944. године око 15.00 часова ослободио Прокупље. Бугари су се пред батаљоном повукли палећи магацине оружја и опреме. Батаљон је запленио око 450 пушака и нешто аутоматског оружја, којим су наоружане јединице бригаде; око 50 кола муниције и друге опреме превезено је у команду места у Пасјачи. Трећег септембра око 21.00 час Немци су са 8 тенкова и око 60 моторних возила извршили напад на Прокупље. Пошто нису спроведене потребне мере за одбрану града, хитлеровци су, и поред жилавог отпора, поново ушли у град. У граду се непријатељ задржао до 09.00 часова 4. септембра када је нападом 3. бригаде приморан да напусти Прокупље чиме је оно дефинитивно ослобођено. Бригада је организовала гарнизонску службу по гарнизоним прописима. С тим циљем је њен распоред био следећи:

— 1. батаљон у рејону села Бариља са обезбеђењем на линији Марково гумно — Губа;

2. батаљон у рејону села Гарића са задатком да са 1. четом затвори правац од Добрича на линији село Појате — село Сланиште;

— 3. батаљон у рејону села Водице са задатком обезбеђења правца од села Стражаве изнад Черкеске мале;

— 4. батаљон у рејону села Дебели Луг и села Житороћа у резерви бригаде. Штаб са приштапским јединицама налазио се у селу Симоновцу.

У међувремену је 2. септембра формиран и 4. батаљон 3. српске бригаде од људства које је добровољно ступило у бригаду и попунило је. За команданта батаљона постављен је Тома Бреуљ, а за политкомесара Божа Жижић; за заменика команданта Сава Вуковић, а за помоћника политичког комесара Жарко Васиљевић.

Штаб 2. пролетерске дивизије налазио се у Блацу.² Оперативна група дивизија 3. и 4. септембра 1944. године напустила је простор Брус — Александровац са намером да пређе Ибар на одсеку Рашка — Краљево и настави покрет у правцу Горњег Милановца и Рудника. Једино је 4. пролетерска бригада остала на овом великом простору (Разбојна — Блаце — Куршумлија), те није била у могућности да га целог контролише. Трећа српска бригада добила је задатак од Главног штаба НОВ и ПО Србије да прошири рејон одбране и затвори правац село Дољевац — Прокупље, обезбеђује град и комуникацију село Житораћа — село Дреновац.

У ово време на свим фронтovima у Европи дешавали су се веома значајни догађаји. Јединице Црвене армије ушле су у Румунију (која је од 26. августа почела борбу против немачких јединица) и надиру ка нашој земљи. Бугарска је опоменута од СССР-а да напусти савез са фашистичком Немачком и уђе у рат против ње. Нота совјетске владе од 5. септембра 1944. године, упућена царској бугарској влади, завршава речима: „... у противном Совјетски савез од сада ће бити у рату са Бугарском“.³ Савезници на западном фронту надирали су у правцу централне Немачке. Финска је закључила примирје са СССР. Целокупном борачком саставу НОВ и ПОЈ стално је објашњавана ситуација на источном и западном фронту, покрети, успеси и дејства јединица НОВ и ПОЈ на целој територији наше земље. Вести о успесима на савезничким фронтovima и у нашој земљи подизале су борбени морал јединица и бодриле борце да истрају у борби до потпуног ослобођења.

Немачке окупаторске јединице предузимале су све мере да се што организованије извуку испред удара јединица НОВ Југославије, а четници Драже Михаиловића били су још у дилеми да ли да се повуку са Немцима или да организују герилско ратовање и даље уздајући се у интервенцију западних савезника. Штаб 2. пролетерске дивизије обавестио је бригаде да четници намеравају да заузму Копаоник и да тамо створе базу

² Зборник, том I, књ. 11, бр. док. 116.

³ *Историја великог отаџбинског рата Совјетског Савеза — 1941—1945. године, том 4, стр. 291.*

за герилско ратовање. Четницима би такво решење највише одговарало, јер би из такве базе могли да нападају позадину и јединице НОВЈ у леђа док оне буду прогониле окупатора према северу и северозападу.

Ради спречавања четника да на Копаонику створе своју базу за дејства против НОВЈ, штаб 2. пролетерске дивизије 5. септембра поставио је бригадама задатак да своја дејства усмере према Копаонику. Трећа српска бригада добила је задатак да са два батаљона поседне линију село Мешево — село Степош — село Трмчаре, а са осталим јединицама линију Модрица — Мали Шиљеговац — Каоник.⁴ Петог септембра бригада је заузела распоред према овом наређењу, а 6. септембра на том положају вршила пријем и распоред нових бораца. У току дана откривен је покрет једне немачке моторизоване колоне од Сталаћа ка Крушевцу.

Седмог септембра 1944. године штаб 2. пролетерске дивизије обавестио је штабове бригада да јаче немачке снаге пристижу у Подујево. Процењено је да ове снаге намеравају да се пробију правцем Куршумлија — Блаце — Развојна — Брус — Крушевац. Главни штаб НОВ и ПО Србије наредио је штабу 3. српске бригаде да људство бригада буде у пуној борбеној готовости јер се процењивало да непријатељ за правац покрета може покушати да искористи и комуникацију преко Прокупља, нарочито ако му остале комуникације буду пресечене.⁵

Главни штаб НОВ и ПО Србије 8. септембра 1944. године обавестио је штаб 3. српске бригаде⁶ да је 4. пролетерска бригада предузела покрет ка Крушевцу ради његовог заузимања. Трећој српској бригади (без једног батаљона) наређено је да крене у правцу Великог Шиљеговца са задатком да избије у рејон Велики Шиљеговац — Сталаћ, уништи четничке снаге на овом простору које се не одазову позиву да се ставе под команду НОВ Србије и тиме осталим јединицама олакша напад на Крушевац. Бригади је још наређено да што темељитије поруши пут и железничку пругу Ниш

⁴ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 55/2.

⁵ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 57/2.

⁶ Архив ВИИ, кут. 737, бр. рег. 9/4.

— Сталаћ. Један батаљон 3. српске бригаде требало је да се пребаци у рејон село Житковац — село Суповац ради дејства на комуникацијама у долини Јужне Мораве и ради разбијања мањих четничких група и онемогућавања четничке мобилизације.

Штаб 2. пролетерске дивизије од Главног штаба НОВ и ПО Србије добио је наређење⁷ да са 4. пролетерском бригадом изврши јак притисак на Крушевац. Истовремено је дивизија обавештена о задатку који је постављен пред 3. српску бригаду. Главни штаб Србије тражио је да се до максимума развије политичка делатност и пропаганда ради разбијања четничких јединица, а Врховни командант НОВЈ одредио је 15. септембар 1944. године за крајњи рок до када се квислиншки војници, а међу њима и четници и недићевци, морају предати и ставити под команду НОВ и ПО Југославије.

На основу наређења Главног штаба НОВ и ПО Србије штаб 2. пролетерске дивизије издао је наређење 4. пролетерској бригади да ноћу између 9. и 10. септембра ликвидира непријатељев гарнизон у Крушевцу и ослободи овај град. С тим у вези је 3. српској бригади наређено да исте ноћи и сутрадан напада непријатеља на комуникацији Бунис — Сталаћ — Крушевац, да затвара овај правац и осигурава напад 4. пролетерске бригаде на Крушевац од интервенције непријатеља са правца Сталаћа.

Напад на Крушевац и друга дејства према извештају штаба 3. српске бригаде оп. бр. сл. од 10. септембра 1944 године⁸ и Операцијском дневнику штаба 2. пролетерске дивизије⁹ развијао се према следећем:

— Ноћу између 9. и 10. септембра 1. батаљон 3. српске бригаде порушио је железничку пругу на одсеку село Суповац — село Житковац на пет места и мост на друму код села Белог Брега. Батаљон је извршио напад и на село Грејач, али није постигао већи успех.

— Ноћу између 9. и 10. септембра 3. батаљон 3. бригаде извршио је напад на посаду Немаца, четника

⁷ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 9/4.

⁸ *Зборник*, том. I, књ. 11, бр. док. 163,

⁹ Архив ВИИ, кут. 732-А-30/7 и кут. 733—9/9.

и Српске државне страже на железничкој станици Бунис. Међутим, пошто је непријатељ био утврђен у бетонским бункерима које батаљон није могао уништити расположивим наоружањем, посада није ликвидана.

— Исте ноћи 4. батаљон 3. бригаде је оштетио пругу на више места и протерао четнике из села Љубеша.

— Десетог септембра јединице 3. бригаде су извршиле више рушења на комуникацијама у долини Јужне Мораве, нарочито код Житковца. Ни у другом нападу 1. батаљона на села Грејач и Корман, а 2. баталљона на Житковац није постигнут запаженији успех због чврсте одбране и појачања непријатеља у тенковима.

Десетог септембра у 05.00 часова 4. пролетерска бригада извршила је напад на Крушевац у којем је било око 2.000 — 2.500 Немаца, четника и припадника Српског добровољачког корпуса, али град није ослобођен. Следеће ноћи напад је поновљен, али опет без резултата. Напад је настављен и 11. септембра. Непријатељ је све више појачавао одбрану Крушевца у ком циљу је привукао око 800 војника из села Пепељевца и Вучака.

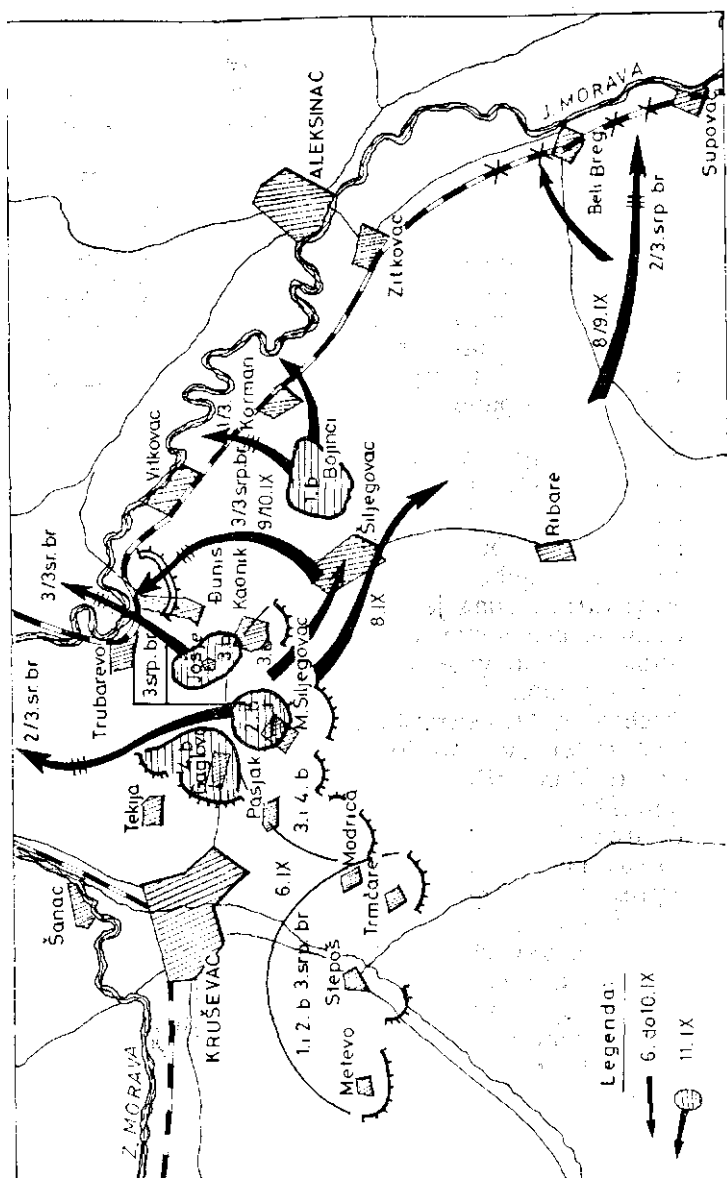
Десетог и 11. септембра 3. српска бригада налазила се на простору село Бојинци — село Каоник — село Велики и Мали Шиљеговац, а штаб дивизије у селу Буковици.¹⁰

Бригада је на овом простору вршила извиђање непријатеља, срећивала се и попуњавала јединице са 230 новопримљених бораца, тако да је сада бројала око 1150 бораца, али сви нису били наоружани. На сасанцима у батаљонима анализиране су борбе и постигнути резултати. Са новопримљеним борцима извођена је обука у руковању наоружањем и упознавање са војнополитичком ситуацијом код нас и у свету.

Штаб 3. српске ударне бригаде известио је штаб 2. пролетерске дивизије да је 11. септембра 1944. године бригада била у следећем распореду:

— 1. батаљон у рејону села Бојинаца са задатком дејства на делу комуникације Житковац — Корман;

⁴¹ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 42/2.

Дејства 3. српске бригаде на подручју Крушевца
(6—11. IX 1944. год.).

2. батаљон у рејону Шиљегарника (к. 501) и Дренове главе (к. 489) са задатком дејства на комуникацији Крушевац — Сталаћ;

— 3. батаљон у рејону села Каоника и Јошја са задатком дејства на комуникацији између села Церове и Буниса;

— 4. батаљон у рејону Шиљеговца и села Гаглова ради затварања иравца Крушевац — Каоник и садејства 4. пролетерској бригади код Крушевца;

— штаб бригаде са приштабним јединицама налазио се у Малом Шиљеговцу.¹¹

Ноћу између 11. и 12. септембра 3. батаљон 3. српске бригаде извршио је напад на групу четника код моста на реци Расини, код завода „Обилићево“ и протерао их. Други батаљон је на два места уништио железничку пругу између Сталаћа и Крушевца и Сталаћа и Трубарева. Четврти батаљон је исте ноћи протерао око 100 четника са Буниског виса.¹²

Дванаестог септембра штаб 2. пролетерске дивизије обавестио је бригаде да Немци из Ужица, Чачка и Краљева концентришу јаке снаге у Крушевцу, те да се за извесно време одложи ликвидирање тог непријатељског гарнизона. Због тога је извршено извесно померање јединица дивизије.

У вези са овим 3. српска бригада је добила задатак да помери један батаљон на линији Лепо брдо — Чукар и са ње одржава тактичку везу са 4. пролетерском бригадом у рејону села Горњег Степоша и напада на комуникацију Сталаћ — Крушевац и сам Крушевац. Главнина бригаде требало је да поседне линију село Гаглово — село Каоник — село Велики Шиљеговац и да активно дејствује на комуникацији између Сталаћа и Житковца и Сталаћа и Крушевца. Истовремено у бригаду је упућен 181 новодошли борац за попуну и распоред.¹³

Тринаестог септембра 1944. године четничка 1. и 2. расинока бригада, јачине око 300 — 400 људи, из Крушевца су предузеле напад на положаје 3. српске бригаде на линији село Пасјак — село Гаглово — село

" *Зборник*, том I, књ. 12, бр. док. 31

¹² Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2.

¹³ Архив VII, кут. 733, бр. рег. 9/13.

Текија. Баталјон који је бранио централни рејон зауставио је напад четника, а потом противнападом са две чете из резерве приморао га на повлачење у правцу Крушевца. У исто време од села Трубарева око 150 Немаца извршило је напад на положај Шиљегарник (к. 501), који је бранила једна чета бригаде. У току дана непријатељ је задржан испред предњег краја одбране, а у ноћи између 13. и 14. септембра противнападом је принуђен на повлачење ка Трубареву у свој полазни рејон, где је посео положај и бункере раније организоване за одбрану. Том приликом непријатељ је имао губитке од 70 погинулих и рањених, а заробљена су 4 четника и 1 белогардијац, док је 3. бригада имала 1 погинулог и 4 рањена.¹⁴ У ноћи између 13. и 14. септембра делови 3. српске бригаде извршили су демонстративан напад на Крушевац ради изнуравања непријатеља и завааравања о даљим дејствима бригаде.

Четранестог септембра 3. чета 3. батаљона бригаде протерала је четничке делове из рејона села Гаглова и Капиције ка реци Расини, нанела им губитке од 4 погинула и више рањених. Том приликом погинуо је заменик командира 3. чете 3. батаљона Војислав Манојловић, касније проглашен за народног хероја. Истог дана добијена су обавештења да немачке снаге у Крушевцу припремају одлазак и да власт предају четницима. У бригаду је стигла вест да су се јединице 14. корпуса НОВЈ сусреле са трупима Црвене армије, које су још 6. септембра предњим деловима избиле на југословенску границу и да заједно воде борбу против Немаца у североисточној Србији, што је у бригаду унело велику радост и подигло борбени морал.

Црвена армија је била на источним границама Југославије и у току своје велике офанзиве први пут се срела са армијом-савезницом која је једина створена у срцу окупиране Европе и која се борила за исте циљеве. То није било савезништво изнуђено избијањем Црвене армије на наше границе, какав је био случај са Румунијом или Бугарском, већ савезништво две братске армије из најтежих дана 1941. године и даље, када су нас раздвајале хиљаде километара и из времена

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

када смо заједно гинули и умирали против заједничког непријатеља, фашистичке Немачке.

Међу борцима 3. српске бригаде одавно се причало о сусрету с црвеноармејцима. О томе су уморни и промрзли борци сањарили када им је било најтеже, када су нападали и када су извлачили из непријатељевих обруча, на дугим маршевима и док су им авиони сејали смрт над главама. Црвена армија је била и угеха, и нада, и залога да њихова борба неће бити узалудна. Сазнање да је с њима совјетски народ увек је бодрило и подстицало. „Доћи ће Црвена армија“, говорили су у најтежим данима.

Свим штабовима и командама је наређено да се организују манифестације у част састанка НОВЈ с Црвеном армијом. Упоредо с манифестацијама строго је забрањена пуцњава на зборовима и митинзима. Према радиограмском наређењу врховног команданта маршала Тита у свим јединицама НОВ и ПОЈ требало је максимално развијати иницијативу и офанзивни дух, уништавати комуникације и важне саобраћајне чворове и уништавати непријатељеве посаде у градовима и другим упориштима. Маршал је нарочито нагласио да се Немцима не сме дозволити да се организовано повлаче и да изнесу оружје из Југославије.

Петнаестог и 16. септембра 1944. године на одсеку 3. српске бригаде није било значајнијих промена. Претходне ноћи извршен је демонстративни напад на Крушевац и код железничке станице Буниса митраљирани воз са немачким војницима. Обе акције су имале локални значај, а циљ им је био изнуравање непријатеља и прикривање припрема за форсирање Западне Мораве.

ДЕЈСТВА СЕВЕРНО ОД КОМУНИКАЦИЈЕ КРУШЕВАЦ — ТРСТЕНИК

После постигнутог совјетско-југословенског споразума (крајем септембра 1944. године у Москви)¹⁵ о ири-временом дејству јединица 2. и 3. украјинског фронта

¹⁵ Маршал Тито је са Виса кренуо за Москву 19. децембра, а ТАСС је објавио текст споразума 28. септембра 1944. године.

Црвене армије на североисточном делу територије Југославије, потврдио се веома важан стратегијски значај Србије. На њеној територији је требало да 3. украјински фронт (делови снага) и снаге НОВЈ спрече извлачење немачке Групе армија „Е“ из Грчке и Македоније. Зато, када је Црвена армија избила на источну југословенску границу, немачка команда за Југоситок добила је задатак да по сваку цену брани Србију и држи комуникацију Солун — Ниш — Београд и Скопље — Косово — Краљево — Београд. Пошто су јединице НОВ и Црвене армије савладале отпор непријатељеве групе „Србија“, дејства су померена према Београду долином Западне Мораве.

У вези са иокушајем Немаца да брзо извуку јединице испред удара снага НОВ Југославије и Црвене армије требало је још бржим противдејствима предухитрити њихове намере. Штаб 2. пролетерске дивизије извршио је потребно померање јединица. Трећа српска бригада добила је задатак да један свој батаљон 18. септембра ујутру привуче у непосредну близину села Текије, испита места прелаза на Западној Морави на одсеку Сталаћ — Крушевац и открије положаје непријатељеве одбране на левој обали реке. Остале батаљоне штаб 3. српске бригаде усмерио је према Крушевцу са тежиштем дејства на комуникацију Крушевац — Сталаћ, а помоћним дејством на комуникацију Сталаћ — село Житковац.¹⁶

Седамнаестог септембра јединице 3. српске бригаде оборице су један непријатељев авион типа „рода“ при покушају да извића и митраљира делове бригаде на путу Крушевац — Сталаћ.

Истог дана у селу Купцима (код Крушевца) формирана је 6. српска бригада (око 750 бораца), која је ушла у састав 2. пролетерске дивизије."

Штаб 2. пролетерске дивизије заповешћу од 18. септембра обавестио је бригаде да је око 3.000 наоружаних (и толико ненаоружаних) четника посело положаје на левој обали Западне Мораве од Трстеника до Сталаћа, а да се у Крушевцу налази један батаљон, Немаца, 250 белогардијаца, три четничке бригаде, око

¹⁶ Архив ВИИ, кут. 732-А, бр. рег. 7/3.

¹⁷ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2.

100 недићеваца и око 10 тенкова. Штаб четничке Расинско-топличке групе корпуса налазио се у селу Белим Водама, а Главни четнички штаб за Србију у селу Риљцу. Иако ојачан минобацачима и митраљезима, непријатељ је био морално слабији.

Ради разбијања ове четничке групације одлучено је да 4. пролетерска бригада, ојачана 2. батаљоном 3. српске бригаде, форсира Западну Мораву и нападне четнике на левој обали реке на линији село Гавез — село Јасика — село Кукљин — село Беле Воде.

Западна Морава се могла прећи преко мостова у Трстенику и селу Јасики и на ограниченом броју скелских прелаза, али се у ово доба године могла и прегазити на више места.

Да би извршио постављени задатак, штаб 2. дивизије је наредио:

— да један батаљон 3. српске бригаде, као десна колона, 18. септембра око 22 часа форсира Западну Мораву на одсеку Сталаћ — Крушевац и да, после обухвата четничког десног крила, изврши напад из позадине правцем Бара (к. 313) — село Падеж — село Сејевац (к. 310) — Стара њива (к. 360) и не дозволи непријатељу да се извуче у правцу Варварина;

— да главнина 3. српске бригаде глосне рејоне села Кобиља, Степоша и Мешева и мањим деловима дејствује ка Крушевцу.

Четврта пролетерска бригада, као лева колона, дошла је задатак да ноћу 18. септембра форсира Мораву на одсеку Трстеник — село Медвеће, а потом обухватом из позадине нападне и уништи непријатеља, упућујући мањи део снага ка Трстенику.

Шеста српска бригада требало је да поседне линију село Жабари — село Голубовац и затвори правац Крушевац — Краљево, како би обезбедила форсирање и спречила извлачење четника на десну обалу Западне Мораве.

У вези са овим штаб 3. српске бригаде издао је заповест 2. батаљону да 18. септембра у 23,00 часа пређе Западну Мораву на одсеку између Сталаћа и Крушевца на месту прелаза у рејону села Мрезнице, а затим да преко триг. 313 и обухватом здесна продре у распоред четника и дејством с лећа из рејона села Врагара и Падежа садејствује нападу 4. пролетерске бригаде,

спречавајући извлачење четника у правцу Варварина.

Према заповести штаба 2. пролетерске дивизије¹⁸ од 18. септембра јединице дивизије су пре форсирања реке извршиле прегруписавање снага и кратке припреме. Трећа српска бригада имала је следећи распоред:

— 2. батаљон садејствовао је 4. пролетерској бригади и кретао се према селу Макршану да на погодном месту пређе комуникацију Крушевац — Сталаћ, а затим Западну Мораву и настави дејство правцем Бара (к. 313) — село Падеж — Селековац (к. 310) — Стара њива (к. 360);

— 4. батаљон у рејону село Бован — село Кобиље — село Модрица са задатком обезбеђења од Крушевца и Каоника;

— 3. батаљон у рејону села Трмчара са задатком обезбеђења од Крушевца и једном четом у селу Шаврану на обезбеђењу позадине бригаде;

— 1. батаљон у селу Доњем Степошу (једном четом у селу Метову) са задатком затварања комуникације Крушевац — село Степош;

— штаб бригаде са приштапским јединицама налазио се у селу Трмчару.

Ноћу између 18. и 19. септембра једна чета 4. батаљона и једна чета 3. батаљона извршиле су демонстративан напад на Крушевац.

Према заповести штаба 2. пролетерске дивизије бр. 160 и допуне заговести од 20. септембра 1944. године, јединице дивизије извршиле су напад на четнике на левој обали Западне Мораве према следећем:

Ноћу 18/19. септембра јединице 4. пролетерске бригаде ојачане 2. батаљоном 3. српске бригаде извршиле су форсирање Западне Мораве на одсеку Крушевац — Сталаћ на планираним местима прелаза. На одсеку фороирања 2. батаљона 3. бригаде реку је бранила група четника и белоградијаца, која је разбијена из покрета. Када је батаљон почео газом да прелази реку, непријатељ је отворио јаку ватру и открио свој положај. Командир челне чете упутио је по једну групу бомбаша низводно и узводно. Обе групе прешле су реку неопажено и препадом с лећа заробиле ову непријатељску групу, а да није непотребно испален ни

¹⁸ **Зборник**, том I, књ. 12, бр. док. 69.

један метак. Други батаљон ирелази реку и 19. септембра наступа правцем село Бошњане — село Вратаре. У Вратарима батаљон је заробио око 900 новомобилисаних и ненаоружаних четника и запленио четничке магацине муниције, хране и друге опреме. Батаљон је храну поделио народу, а 12 кола муниције и друге опреме отпремио у бригадну базу пошто је претходно попунио своје потребе. Из Вратара батаљон је продужио наступање правцем село Падеж — село Глобаре — Стара њива, где се зауставио и успоставио везу са 4. пролетерском бригадом која се тада иналазила у рејону село Велика Дренова — село Милатовац. Око 13,00 часова 19. септембра 2. батаљон је нападнут од делова Расинско-топличке групе корпуса које је предводио командант Драгутин Кесеровић. После жестоке борбе у трајању од један и по час батаљон се повукао под борбом пред много надмоћнијим непријатељем правцем село Чаћавац — село Коњух — село Церјак. При томе батаљон је отпустио све заробљене ненаоружане четнике и уништио сав заплењени материјал и опрему коју није могао да евакуише. Мали број четника добровољно се јавио и остао у батаљону. У повлачењу батаљон је наишао на четнички батаљон постављен према боку 4. пролетерске бригаде на положају између Западне Мораве и села Церјака и разбио га у покрету. Други батаљон је затим ушао у село Велику Дренову где је успоставио везу са 4. пролетерском бригадом.

Двадесетог септембра 1944. године, према наређењу штаба 4. пролетерске бригаде, 2. батаљон 3. српске бригаде је у наступању правцем село Велика Дренова — село Коњуси — село Љубава, очистио терен од четника и посео за одбрану рејон Јовишњак (287) — Љубава — к. 298 одржавајући чврсту тактичку везу са 4. пролетерском бригадом. Начелник штаба бригаде издао је команданту батаљона задатак да истог дана у 20,00 часова нападне непријатељеве снаге пред собом и протера их до Старих њива (к. 360), што је батаљон и извршио. Двадесет првог септембра услед напада надмоћнијих снага непријатеља 2. батаљон се повукао правцем село Комаране — село Љубава — село Чаћавац и на положају Чаћавац поново ухватио везу са 4. бригадом и посео положај за одбрану.

О уотешном форсирању Западне Мораве и разбијању четника на левој обали реке штаб 2. пролетерске дивизије обавестио је све јединице. Истовремено су обавештене јединице да је непријатељ на брзу руку успоставио нову линију одбране на линији село Парцане — село Љубава — село Срње. За разбијање ове групе четника наређено је 3. српској бригади да са једним батаљоном погодним маневром и нападом у бок и позадину четничких положаја у рејону село Парцане — село Срње олакша напад 4. пролетерске бригаде, а једним батаљоном да врши притисак на Крушевац.

За обухватни напад на четничке положаје упућен је 4. батаљон 3. српске бригаде правцем село Модрица — село Кобиље — село Пасјак — село Гаглово — село Текија — село Макршане — село Мрзеница, где је прешао Западну Мораву. На левој обали реке батаљон је уништио једну заседу, а затим продужио покрет преко села Бошњана, Вратара и Падежа одакле је једна чета упућена ка селу Срњу са задатком да организује обезбеђење на линији к. 288 — Латина бара (к. 403). Под заштитом овог бочног обезбеђења батаљон је продужио дејство правцем село Глобаре — село Селековац (к. 310), где је стигао у 07,00 часова 21. септембра 1944. године. Пошто су четници посели положаје изнад Глобара на линији к. 320 — к. 280 — к. 329, то је додир са непријатељем одмах успостављен. Батаљон је једноремено извршио напад на све три коте и гштиснуо непријатеља. Пошто су му пристигле нове снаге, непријатељ је извршио противнапад којим је део батаљона принудио на повлачење правцем к. 427 — село Шашиловац — к. 295 — к. 329. Делови батаљона, који су се извукли заједно са снагама које су се налазиле у Селековцу, посели су положај и организовали одбрану на брзу руку. Надмоћнији непријатељ (око 400 Немаца и белогардијаца са 4 тенка) са положаја Падеж — Глобара, космајски четници са положаја Копчезине (к. 252) и један немачки батаљон са око 200 војника из села Бивоља и са 3 тенка из села Вратара једновременим нападом су угрозили положај и опстанак 4. батаљона. Зато је батаљон почео извлачење правцем Падеж — село Залоговац и у ноћи се повукао између села Маскара и Бошњана на Западну Мо-

раву, где су га дочекале заседе недићеваца и белогардијаца, које је у покрегу разбио и пребацио се на десну обалу реке између Крушевца и Сталаћа.

Овим дејствима 4. батаљон 3. српске бригаде привукао је на себе велике снаге непријатеља, а и истовремени демонстративни напади 3. бригаде на Крушевац омогућили су 4. пролетерској бригади да успешно изврши свој задатак. Први батаљон 3. српске бригаде држањем положаја на линији Мешево — Степош у улози резерве бригаде био је спреман да помогне према развоју ситуације, а на то је рачунао и штаб дивизије.¹⁹

Ова дејства 3. српске бригаде помогла су 4. пролетерској бригади да 21. септембра води жестоку одбрамбену борбу за мостобран на левој обали Западне Мораве против много јачих снага непријатеља који је нападао уз снажну подршку артиљерије и тенкова. Четврта пролетерска бригада, подржана деловима 3. српске бригаде, 21. септембра око 12,00 часова почела је извлачење пред надмоћнијим снагама непријатеља и у ноћи између 21. и 22. септембра поседа је погодније положаје за одбрану с предњим крајем одбране на 4.ИИИИ село Медвећа — село Сугубина.

Штаб 2. пролетерске дивизије 21. септембра обавестио је потчињене јединице о дејствима 4. пролетерске и 3. српске бригаде констатујући да су ова дејства унела дезорганизацију у редове четника. У тим борбама заробљено је преко 1.000 четника и заплењено много материјала и опреме. То је доказ деморалисаности четника и опште неспремности мобилисаних сељака да се боре против НОВЈ.

Двадесет првог септембра наређено је штабу 3. српске бригаде да након пристизања њених батаљона (који су још дејствовали на левој обали Западне Мораве) размести бригаду на простору села Трмчара, Гаглова, Каоника и Великог Шиљеговца, формира и упути што више диверзантских група у акције на комуникацији Крушевац — Сталаћ и Сталаћ — Житковац ради онеспособљавања ових комуникација за покрет непријатеља и његов транспорт.²⁰

¹⁹ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 9/25.

²⁰ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 9/33.

Двадесет првог септембра 1944. године извршене су неке измене у штабу бригаде. За команданта бригаде је постављен мајор Михајло Гавриловић, а за политичког комесара мајор Живојин Јеремић.

На дан 22. септембра штаб 3. српске бригаде доставио је штабу 2. пролетерске дивизије извештај о борбама 2. и 4. батаљона бригаде од 20. до 22. септембра против четника у Бошњану и Падежу. Посебно је указано на маневар и дејство 4. батаљона 3. бригаде који је фороирао Мораву код Текије и у прелазу — гажењем, имао 4 погинула и 6 несталих бораца. Међу погинулим су били командир и политички комесар 3. чете, који су јуначки изгинули при јуришу на челу чете. Непријатељ је имао 22 погинула и 26 заробљених.²¹

Двадесет трећег септембра на сектору дивизије није било значајнијих промена. Примљено је око 200 нових бораца за попуну јединица.

Штаб 2. пролетерске дивизије известио је Главни штаб НОВ и ПО Србије да су јединице дивизије извршиле постављени задатак на левој обали Западне Мораве. У редове четника унет је немир, те је настало нагло дезертирање новомобилисаног људства.

У извештају се наводи да су у борбама последњих дана погинула 122 неиријатељева војника међу којима командант чете четничке „летеће“ бригаде. Заробљено је преко 1.000 четника, већином ненаоружаних, новомобилисаних. Заплењено је 70 пушака, четворо кола муниције, 30 пољских телефона, 1 телефонска централа, 1 радио-станица и два радио-апарата.

Губици 2. дивизије износили су 14 погинулих и 30 рањених.²²

ДЕЈСТВА НА КОМУНИКАЦИЈИ КРУШЕВАЦ — СТАЛАБ И НА ПОДРУЧЈУ ЖУПЕ

Штаб 2. пролетерске дивизије 24. септембра 1944. године обавестио је бригаде да непријатељ у извлачењу снага из Грчке користи комуникацију Сталаћ — Крушевац — Трстеник — Краљево.

²¹ Архив ВИИ, кут. 733, бр.рег.9/25; М. Мадих, н.д., стр. 125.

²² Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 9/26.

Да би се ослободила долина Западне Мораве и ликвидирали непријатељеви гарнизони у Крушевцу, Трстенику и Врњачкој Бањи, било је потребно онемогућити непријатељу коришћење комуникација у долини Западне Мораве. С тим циљем је штаб 2. пролетерске дивизије 24. септембра издао наређење 3. српској бригади да (без једног батаљона) ноћу између 24. и 25. септембра поруши и за дуже време онеспособи железничку пругу и друм Крушевац — Сталаћ, а с једном четом да врши демонстративан напад на непријатељев гарнизон у Крушевцу. Бригади је наређено да рушење на путу и на железничкој прузи почне када падне мрак и да их руши преко целе ноћи обезбеђујући се од могуће интервенције непријатеља.²³

Дејства су се развијала према следећем:

— у ноћи између 23. и 24. септембра две чете 1. батаљона 3. српске бригаде извршиле су напад на Немце и белогардијце, утврђене у бункерима на железничкој станици Бунис на прузи Сталаћ — Ниш. Напад није успео услед недовољног сксплозива, као и због тога што су Немци и белогардијци, ојачани тенковима и оклопним возом, контролисали железнички саобраћај и онемогућили прилаз и организован напад на пругу;

— у ноћи између 24. и 25. септембра 1. и 2. батаљон 3. бригаде извели су акцију на комуникацији Крушевац — Сталаћ и порушили мост и пругу, а 1. чета 4. батаљона је демонстративно нападала на Крушевац и протерала делове непријатеља до реке Расине, а у зору се повукла на свој полазни положај.²⁴

У међувремену је око 3.000 четника напало новоформирану 6. српску бригаду. Четници су успели да је иотисну на положај Мурина — к. 344 — к. 274 — к. 261 — к. 322. Пошто су заузели Александровац четници су намеравали да овладају грebenом Копаоника да би тамо створили базу за напад на слободну територију Жупе и Расине.²⁵

Да би зауставио, разбио и уништио непријатеља на подручју Александровца, штаб 2. дивизије је у про-

²³ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 9/33.

²⁴ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2.

²⁵ Ј. Вукотић, н.д., стр. 459.

тивнапад увео 6. српску и 4. пролетерску бригаду, док је 3. српску бригаду (без јединог батаљона који је ојачао 4. пролетерску бригаду) аигажовао у рејону села Доњег и Горњег Степоша, Трмчара, Малог Шиљеговца и Каоника да држањем положаја ових села затвара правце који воде од Крушевца.

Противнапад је успео. Јединице 4. пролетерске и 6. српске бригаде су повратиле Александровац одбацивши четнике на линију Парлог — Кључ и у правцу села Витановаца. Штаб 2. пролетерске дивизије је 26. септембра 1944. године наредио 3. српској бригади да нападне непријатеља на положају Косапинац (к. 253) — Церова — Старо Лојзе — Слатина, а један батаљон да постави на линији село Трмчаре — село Ломница ради обесбјеђења од Крушевца.²⁶ Према овом задатку 2. и 4. батаљон су извршили напад ноћу између 26. и 27. септембра. Оштре борбе су водили у селу Церовцу, Гарима и Мешеву, одакле су успели да потисну непријатеља наневши му губитке од 23 мртва и већи број рањених, а сами су имали 4 погинула и 17 рањених бораца. За то време остали делови бригаде су се налазили у рејону села Доњег Степоша и Трмчара у приправности за дејство.

Штаб 2. дивизије је очекивао да ће четници покушати продор и на десну обалу Расине, према Јастрепцу, па је одлучио да их предухитри. Ради тога је наредио да 27. септембра у 20,00 часова 3. српска бригада главним снагама напада четнике правцем село Мешево — село Дољани — село Себечевац, на положајима Горњи и Доњи Степош — Шаврани, а помоћним снагама с правца село Жабари — село Парлог и да спречава продор непријатеља у правцу Јастрепца.²⁷

Бригада је у ноћи између 27. и 28. септембра предузела напад који се продужио и 28. септембра. Без јачег отпора непријатељ је одбачен у правцу Крушевца на линију село Гари — село Вучак. Том приликом заробљено је 20 четника и заплењено 6 кола разне муниције. Бригада је имала два погинула борца. После ових борби 28. септембра бригада је остала на положајима код села Жабара, Мешева и Горњег Степоша.²⁸

²⁶ Архив ВИИ, кут. 732-А, бр. рег. 13/3.

²⁷ Архив ВИИ, кут. 732-А, бр. 14/3.

Двадесет деветог септембра штаб 2. пролетерске дивизије је обавестио штаб 3. српске бригаде да су 4. пролетерска и 6. српска бригада у тродневним борбама против четничких јединина на сектору Крушевац — Александровац постигле значајне резултате и нанеле непријатељу осетне губитке. Ради потпуног разбијања непријатеља и чишћења подручја Жупе од четника наредног дана је планирано да јединице дивизије изврше енергичан удар и протерају непријатеља са ове територије.

С тим у вези је наређено да 4. пролетерска бригада напада четнике на подручју Александровац — Жупа и да широким фронтом избије на комуникацију Трстеник — село Стопања; да 6. српска бригада с простора Жабари — Себечевац — Доњи Ступањ — Павлово брдо напада четнике и садејствује 4. пролетерској бригади, а да 3. српска бригада, после поласка 6. бригаде на одређено подручје, са два батаљона поседне рејон село Мешево — село Горњи Степош, а осталим јединицама рејон село Аомница — село Трмчаре — село Модрица. Њен је задатак био да спречи дејство и покрет непријатељевих снага преко овог простора и да извиђа и обавештава о кретању непријатеља, нарочито од Крушевца према Сталаћу и селу Каонику.²⁹

Сутрадан, 30. септембра, 3. српска бригада је добила задатак да спречи пребацивање непријатељевих снага на десну обалу реке Расине и да уиути једну чету у село Витановац да прими од 6. бригаде тешке рањенике, припремљене за евакуацију. Међутим, истог су дана четници, подржани са 4 немачка тенка, напали положаје 3. српске бригаде на линији Мешево — Дољане — Себечевац. Под притиском јачих непријатељевих снага 3. бригада се повукла на десну обалу Расине, где је посела нов положај на линији село Витановац — село Буковица.

Првог октобра, приликом пребацивања на леву обалу Расине ради повезивања са 6. српском бригадом батаљони 3. српске бригаде налетали су на непријатељеве заседе. Изненађени, они су одступили на десну обалу Расине, на полазни положај Ломница — Трм-

²⁸ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2.

²⁹ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 9/35.

чаре — Наупаре — Буковица. У току дана и непријатељеви делови су се повукли са леве обале Расине на положај село Гари — село Вучак.

Већ сутрадан, 2. октобра, из долине Западне Мораве око 5.000 четника и припадника Српске државне страже, које је подржавало 15 немачких тенкова, извршило је напад на положаје 3. и 6. српске бригаде. Непријатељ је нападао из два правца: од села Мешева преко Дољана и Себечевца и од села Голубовца преко Парлога и Жабара. Са положаја на линији Парлог — Себешевац 3. и 6. бригада одбиле су напад непријатеља. При том је 3. бригада нанела непријатељу губитке од 6 погинулих, 10 рањених, а уништила је и два тенка. Међутим, напад на положај Горњи Степош — Мешево изведен је много јачим снагама и уз помоћ већег броја тенкова који су пристигли из Крушевца. Противтенковски вод бригаде, под командом заменика командира Пратеће чете Живка Томића, сачекао је да непријатељеви тенкови приђу на 200 метара. У почетку су прецизном ватром два тенка онеспособљена. Непријатељ је поновио напад тенковима. Малобројна оруђа противтенковског вода нису могла потпуно зауставити тенкове. Зато су два батаљона, која су бранила ове положаје, приморана да се повуку према положајима 6. бригаде. У овој борби бригада је имала једног рањеног борца.¹⁰

После ових борби 3. српека бригада је организовала одбрану на линији село Трмчаре — село Наупаре — село Буковица са основним задатком да затвара правац од Крушевца.

О последњим борбама је штаб 3. српске бригаде 4. октобра доставио извештај штабу 2. пролетерске дивизије у коме, поред осталог, пише: „Наша два батаљона, који су били на положају с. Г. Степош — с. Мешево, нису могли да се одрже због тога што је непријатељ био јак и што је имао тенкове... Молимо, ако имате нагазне mine, да нам пошаљете бар неколико комада да минирамо друм...”.

На крају извештаја дат је распоред јединица бригаде према следећем: 1. батаљон брани рејон у захвату села Ломнице, 2. батаљон рејон код села Буковице,

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

а 4. батаљон рејон код села Трмчара. Трећи батаљон се налазио у заштити тешких рањеника, припремљених за транспорт у савезничке болнице.

Дан касније минерско одељење бригаде је поставило мања минска поља код села Степоша и Липовца."

БОРБЕ У ДОЛИНИ МОРАВЕ

Да би ситуација и ток борби које су вођене у долини Јужне и Велике Мораве у првој половини октобра 1944. године били јаснији, изнећемо сажето услове у којима су ове борбе вођене.

Док су јединице Оперативне групе дивизија, 1. пролетереког и 12. ударног корпуса НОВЈ водиле борбе за линију Суворов — Рудник — Венчац — Букуља — Космај, на истоку Србије, између Велике Мораве и Тимока и на ширем подручју Ниша, јединице 13. и 14. корпуса НОВЈ водиле су тешке и врло успешне борбе против немачких трупа које су улагале крајње напоре да задрже ова значајна подручја ради извлачења своје Групе армија „Е" из Грчке и Македоније.

После споразума између владе СССР-а и Националног комитета ослобођења Југославије јединице 2. и 3. украјинског фронта Црвене армије и јединице НОВЈ почеле су заједничке операције за ослобођење источних дела Србије да би касније продужиле дејства и ка Београду.

Покушај немачке Врховне команде на Балкану да задржи снаге Црвене армије и НОВЈ у долини Тимока и спречи њихово продирање у долину Велике Мораве није успео. Нису успела ни настојања Немаца да спрече продор дивизија 1. армијске групе НОВЈ са запада и југа ка Београду. Зато су сву пажњу усмерили да задрже долину Велике и Западне Мораве и комуникације у њима.

Првих дана октобра 1944. долина Велике Мораве иостаје најважнији простор балканског ратишта. Према њој су са истока и запада наступале јединице НОВЈ Југославије и Црвене армије. Основна замисао дејства НОВЈ и Црвене армије била је да се што пре из-

³¹ *Зборник*, том I, књ. 12, бр. док. 202.

бије у долини Велике Мораве, прекину трансконтиненталне комуникације и пресече одступница немачкој Групи армија „Е“ из Грчке и Македоније на простор северно од Саве.

Десетог октобра 1944. године врховни командант НОВЈ маршал Тито издао је наређење 1. армијској групи НОВЈ, а Команда 3. украјинског фронта Црвене армије Команди 4. гардијског механизованог корпуса да своја дејства усмере на ослобођење Београда. Истог дана увече предњи делови 68. стрељачког корпуса Црвене армије и 14. корпуса НОВЈ избили су са истока на Велику Мораву. Ноћу између 9. и 10. октобра 5. и 21. ударна дивизија НОВЈ кренуле су са запада, из рејона Аранђеловца и Тополе ка Великој Морави. Сутрадан, 10. октобра 1944. године, у рејону Смедеревске Паланке, Велике Плане и Нагалинаца састали су се делови 1. армијске групе НОВЈ и 3. украјинског фронта Црвене армије.

Избијањем јединица НОВЈ и Црвене армије у долину Велике Мораве онемогућено је повлачење немачких снага са југа ка Београду. У овако критичној ситуацији за непријатеља настало је нагло осипање у редовима квислинга, нарочито четника. Ослобођење највећег дела Србије створило је велико расположење народа и учвршћена је вера у победу која се манифестовала великом спремношћу целог народа да се до краја жртвује и да што већи прилог коначном ослобођењу земље.

Уочавајући опасност од дејства Групе армија „Е“ с југа Балканског полуострва долином Јужне Мораве ка Београду и Подунављу, Врховни командант НОВ и ПОЈ је наредио 6. октобра команданту Главног штаба НОВ и ПО Србије да 13. корпус ослободи Ниш како би тај важан комуникацијски чвор у долини Јужне Мораве што пре био у рукама НОВЈ. Са делегацијом иове отечествено-фронтоске бугарске владе је на њену молбу постигнут споразум и утврђен план садејства јединица бугарске 2. армије и НОВЈ у операцијама на нишком правцу. Планом за извођење нишке операције предвиђено је да се пресецањем јужноморавског правца изолује немачка групација на простору Лесковац — Ниш, заим дејством јединица НОВЈ са југа, запада и севера, совјетских јединица са севе-

ра и бугарске 2. армије са истока униште непријатељеве снаге у рејону Ниша.³²

Ради садејства главним снагама НОВЈ на нишком иравцу 2. пролетерска дивизија је добила задатак да затвори правац Ниш — Сталаћ и напада на комуникације у долини Јужне Мораве, а 24. дивизија да дејствује на простору село Мрамор — село Дољевац — село Југобогдановац и затвори правце Ниш — Мрамор — Прокупље и Ниш — Дољевац — Прокупље. Због пребацивања 24. дивизије у зону Ниша извршено је померање 2. пролетерске дивизије. С тим у вези је заповешћу штаба дивизије³³ наређено 3. српској бригади да се постави у рејон село Доњи Ступањ — село Парлог — село Голубовац и да затвори правац и комуникацију Крушевац — село Стопања, а у случају потребе да садејствује у нападу јединицама 24. дивизије. Шестог и 7. октобра 1944. године 3. српска бригада се налазила у наведеном рејону, где се срећивала и припремала за предстојећа дејства.

Осмог октобра 3. бригада је посела и рејон села Себечевца и Дољана.³⁴ Истог дана око 11,00 часова четници су, уз подршку 8 немачких тенкова, предузели напад из Крушевца ка Разбојни на положаје 3. и 6. српске бригаде, али су одбијени. У краткој али жестокој борби четници су изгубили око 50 људи; уништен је и један немачки тенк. Губици 3. српске бригаде су износили 6 погинулих.

После ове борбе 3. бригада је заузела следећи распоред: штаб бригаде са приштапским деловима, позадином и 3. батаљоном у селу Себечевцу; 1. батаљон у селу Дољану; 2. и 4. батаљон у селу Ступњу.

У вези с нападом 13. и делова 14. корпуса НОВЈ, совјетског 1. утврђеног рејона и бугарске 2. армије на Ниш 2. пролетерска дивизија је добила задатак да ноћу између 10. и 11. октобра с положаја Великог Јасрепца активно дејствује против непријатељевих снага у долини Јужне Мораве, затвори правац Сталаћ — Ниш и спречи интервенцију Немаца из долине обе Мораве у правцу овога града. Ради тога је штаб 2. про-

³² *Ослободилачки рат*, књ. II, стр. 303 и 304.

³³ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 10/7.

³⁴ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 10/8.

летерске дивизије 10. октобра оријентисао 3. српску бригаду на долину Јужне Мораве.³⁵ Њен задатак је био: да изврши потребна запречавања, рушења и минирања, да ликвидира постојећа упоришта непријатеља, да поседне погодне положаје на одсеку село Бунис — село Трањане и да спречи интервенцију непријатеља из Сталаћа ка Нишу. Овај задатак бригада је извршавала без једног батаљона који је дејствовао на комуникацији Крушевац — Сталаћ ради затварања овог правца и спречавања непријатељеве интервенције од Крушевца.³⁶

У ноћи између 10. и 11. октобра 4. батаљон је оштетио железнички мост у Бунису и порушио око 70 м пруге — непријатељ у свом упоришту у Бунису није уништен, јер је имао јаке снаге добро утврђене. Трећи батаљон је срушио један већи пропуст и разорио пругу у дужини од око 30 метара, ликвидирао непријатељево упориште у Доњем Љубешу и протерао око 150 белогардијаца. Истовремено је 2. батаљон код села Кормана порушио пругу у дужини од 75 м, а 1. батаљон је оштетио комуникацију између села Каггиције и села Гаглова. После ових акција 3. бригада се извукла на своје полазне положаје: 1. батаљон у рејон села Лешчанице и Трњана; 2. батаљон у рејон села Малог Шиљеовца и Гаглова; 3. батаљон у рејон села Пањковца и Буниса; 4. батаљон и штаб бригаде са приштапским јединицама у рејон села Великог Шиљеовца.³⁷

Једанаестог октобра 1944. године штаб 2. пролетерске дивизије обавестио је јединице да је операција за ослобођење Ниша успорена, јер се закаснило са концентрацијом снага за непосредан напад.³⁸ То је била последица неизвршења задатака бугарске 2. армије. Због тога је штаб 3. украјинског фронта Црвене армије интервенисао код бугарске 2. армије. У овој ситуацији штаб 3. српске бригаде затражио је одобрење од штаба 2. пролетерске дивизије да се бригада не повлачи са комуникације Сталаћ — Житковац, јер се

³⁵ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 10/9.

³⁶ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 10/11.

³⁷ Архив ВИИ, кут. 737, бр. рег. 35/3.

³⁸ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 10/14.

рушење и мииирање комуникациЈе ирема њиховоЈ иро-
цени могло обавити и по дану.

У ноћи између 11. и 12. октобра 1. батаљон је порушио пругу код Трњана у дужини од 50 м, а код Кормана у дужини од 15. м. Рушење је извршено дизањем пруге и уређаја на њој. Трећи батаљон Је ликвидирао непријатељева упоришта у Трубареву и Бунису. Непријатељ је из својих утврђења пружио жилав отпор, али је разбијен. Том приликом је имао 15 погинулих и 40 рањених војника; заплењено је 90 сандука експлозива, 1 радио-апарат, 100 топовских граната, много пушчане муниције и друге опреме. Прекинуте су и телефонско-телеграфске везе између Сталаћа и Ниша.³⁹

Дванаестог октобра је 2. батаљон 3. српске бригаде напао непријатеља из рејона Крушевца, али није имао успеха, док је 1. батаљон напао упориште непријатеља у железничкој станици Корман; непријатељ је успео да се извуче пошто је претходно запалио станицу. Трећи батаљон је ликвидирао непријатељево упориште у Церову. Том приликом је око 60 војника избачено из строја, а уништен један тенк и заплењено око 1800 кг експлозива. Затим је ослободио село Браљину; непријатељ се повукао у Сталаћ. Одмах затим 1. батаљон је из рејона Љубеша први пут ухватио везу са 32. стрељачким пуком совјетске 223. стрељачке дивизије на простору село Ресник — Сокобања.

Истог дана пред мрак штаб 2. пролетерске дивизије је наредио 3. српској бригади да ноћу између 12. и 13. октобра пребаци јединице на комуникацију Крушевац — Сталаћ. Затварање ове комуникације требало је постићи поседањем и држањем појединих погодних положаја у њеном захвату, а рушењем и запречавањем потпуно је онеспособити за употребу. Овим је бригада требало да штити десни бок јединица 14. корпуса НОВЈ и Црвене армије које су чистиле долину Велике Мораве од непријатеља.⁴⁰

Тринаестог октобра је штаб бригаде обавештен да ће у њен рејон стићи једна бригада 24. дивизије НОВЈ. Ради тога је наређено да се 3. српска бригада пребаци у рејон села Ломнице и села Буковице. Бригади је

³⁹ Архив ВИИ, кут. 737, бр. рег. 41/3.

⁴⁰ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 10/20.

наређено да у овом рејону ухвати тактичку везу са јединицама Црвене армије које су се налазиле на положајима село Витановац — село Јабланица.⁴¹

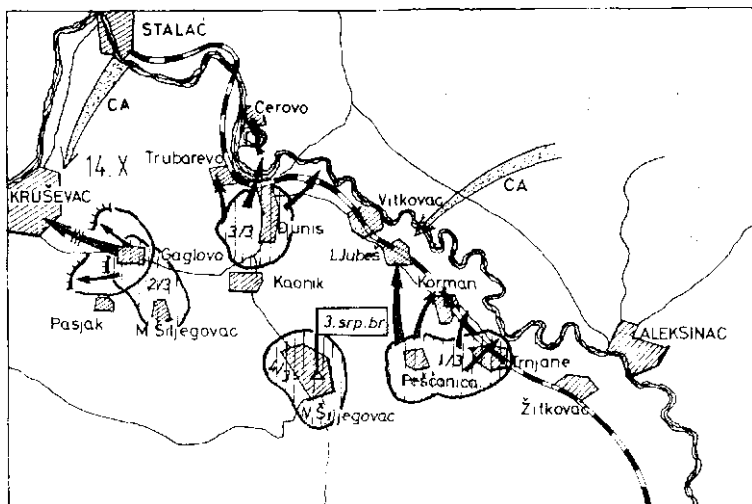
У ноћи између 13. и 14. октобра 3. српска бригада је извршила премештање јединица и 14. октобра заузела простор село Мали Шиљеговац — село Ковиље — село Пасјак — Сталаћ — село Текија. Тада су добијени подаци да се у ширем рејону Крушевца налази око 5.000 немачких војника, четника Расинско-топличке групе корпуса и припадника Српске државне страже и белогардијског Руског заштитног корпуса. Поред немачке посаде, белогардијаца и недићеваца у Крушевцу и четничке спољне одбране на линији село Липовац — село Врбница — село Тулеж, три четничка корпуса била су оријентисана на правац Врњачка Бања — Трстеник ради бочног обезбеђења саобраћајнице Крушевац — Краљево. Немачке снаге у Крушевцу располагале су јаком артиљеријом за подршку и једном четом тенкова, коју су користили за маневар по граду и непосредној околини. Ненријатељ је био забринут за своју судбину, а међу припадницима разних војски дошло је и до међусобног неповерења и трвења. Истовремено су добијени подаци да јединице Црвене армије воде борбе у Поморављу, да су већ прешле Велику Мораву и да продиру у правцу Крагујевца и Крушевца.

У таквој ситуацији је штаб 2. пролетерске дивизије хитно наредио 3. српској бригади да утврди тачно стање код непријатеља у Крушевцу и да у случају брзог продора јединица Црвене армије у Крушевац упуту један батаљон да успостави и одржава ред у граду, а остале јединице да размести у рејону села Пепељевца, села Мачковца и села Глободера.

Четрнаестог октобра 1944. године око подне, док је четнички командант Топличко-расинске групе корпуса говорио насилно прикупљеном становништву у граду, јединице 64. стрељачког корпуса Црвене армије и 2. батаљон 3. српске бригаде НОВЈ у незадрживом јуришу ушли су у Крушевац. Кратак и слаб отпор непријатеља брзо је разбијен. Том приликом су погинула два борца 3. бригаде. Увиђајући да не могу одбранити Крушевац, Немци су се повукли у правцу Краље-

²⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2 и 2/2.

ва, док су се четници, спасавајући главе паничним бекством, истовремено повукли левом и десном обалом Западне Мораве у правцу села Брезовице. Трећи батаљон је известио штаб бригаде да су Немци при поплачењу срушили мост на Морави код Сталаћа.

Затварање комуникације: Крушевац — Сталаћ — Житковац (11—14. X 1944. год.).

У ноћи између 14. и 15. октобра утврђено је да се немачке јединице новлаче долином Западне Мораве прашцем Трстеник — Краљево, а четничке снаге правцем Глободер — Бучје — Брезовица.

После ослобођења Крушевца 3. српска бригада је, заједно са осталим јединицама 2. пролетерске дивизије, оријентисана долином Западне Мораве са задатком да у садејству са 64. стрељачким корпусом Црвене армије ослободи Краљско. Већ 16. октобра 1944. године јединице 2. пролетерске дивизије наступајући у више колона обема обалама Западне Мораве заједно са јединицама 64. стрељачког корпуса Црвене армије ослободиле су Трстеник. Немачке и четничке снаге су

се повукле ка Врњачкој Бањи и Краљеву. Трећа српска бригада је тога дана разоружала око 120 четника и запленила 7 пушкомитраљеза, 80 пушака и 17 кола разног ратног материјала.⁴²

БОРБЕ НА ПРАВЦУ КРАГУЈЕВАЦ — КРАЉЕВО

Када су ослобођени Ниш и долина Велике Мораве и пресечене трансконтиненталне комуникације у њој, немачка Група армија „Е“, која је у то време имала више од 300 хиљада војника, била је одсечена у Грчкој и Македонији, те није ни покушавала да се даље пробија долином Мораве. Своје извлачење наставила је преко Косова и по тешко проходним путевима југозападне Србије и Санџака ка долини Дрине и Сарајеву.

За извлачење соиствених снага ибарском и западноморавском долином на запад немачки 34. армијски корпус образовао је обезбећехве у виду ширег мостобрана на линији Чачак — Краљево — Крагујевац.

За што јачу одбрану Краљева непријатељ је привукао немачки 14. брдски ловачки пук 7. СС дивизије „Принц Еуген“, 749. пешадијски пук 117. ловачке дивизије, делове 1. брдске и 104. ловачке дивизије и велики број других самосталних својих и квислиншких јединица. Због значаја Краљева као саобраћајног чвора, јер се ту стичу везе од Крушевца, Крагујевца и Косовске Митровице, Немци су га упорно бранили и предужимали све мере да га још више утврде и ојачају. За његову одбрану располагали су и јаком артиљеријом, минобацачима и делом оклопних јединица. Западно од Трстеника Немци су посели положај са предњим крајем на линији село Врњци — село Брезовица са борбеном групом „Биргемајстер“ јачине једног пука и једног дивизиона. Пошто је правац Косовска Митровица — Рашка — Краљево добио оперативни значај, Немци су у рејон Краљева прикупљали и друге јаке снаге да би одбрану тог рејона што боље организовали и бранили по цену највећих жртава све док се и последњи делови Групе армија „Е“ не повуку долином Западне Мораве на северозапад.

⁴² *Хронологија ослободилачке борбе*, стр. 982.

За разбијање мостобрана у рејону Краљево и напад на правцу Краљево — Чачак упућене су 2. пролетерска дивизија НОБЈ и 223. стрељачка дивизија Црвене армије. Њихов је задатак био да штите са југа јединице које су водиле борбе за ослобођење Београда и Крагујевца и да пресеку правац одступања немачке Групе армија „Е“, која је настојала да се извуче долином Ибра и Западне Мораве према Дрини.

Штаб 2. дивизије је са командом 223. стрељачке дивизије Црвене армије 16. октобра 1944. године израдио план дејства на правцу Трстеник — Краљево. Планирано је да 113. пешадијски пук 223. дивизије 64. корпуса Црвене армије, којег су подржавали неколико артиљеријских, минобацачких, противтенковских, самоходних и тенковских јединица, „каћуше“ и авијација, буде на главном правцу удара у захвату комуникације и железничке пруге Трстеник — Краљево, а да јединице 2. пролетерске дивизије нападају дуж леве и деене обале Западне Мораве и обезбеде бокове совјетској 223. дивизији. Такође је требало да се убацују у позадину непријатељевог распореда.⁴³

С тим у вези 3. српска бригада је добила наређење да 17. октобра после пола ноћи поће левом обалом Западне Мораве према Краљеву, избије на линију село Чукојевац — село Раваница и терен кроз који прође очисти од четничких остатака и других квислинга. Преко Гледићких планина, као своју десну побочницу, требало је да упути један батаљон, који би што дубље упадао у распоред непријатеља и обухватао његово лево крило и бок.

Седамнаестог октобра око 04.00 часа 3. српска бригада извршила је марш у три колоне: 3. батаљон, као десна маршевска колона, маршовао је правцем село Велика Крушевица — село Шашиловац — село Мала Дренова; 1. и 2. батаљон, у улози средње маршевске колоне, правцем село Јасика — село Урошевица — село Трагаре — село Мијајловац; 4. батаљон, као лева маршевска колона, правцем село Јасика — село Беле Воде — село Богдање.

Колоне су чистећи терен заробиле око 140 четника и заплениле 90 пушака, 7 пушкомитраљеа, 27 кола

⁴³ Зборник, том I, књ. 18, бр. док. 112. л, Ц'и"

муниције и други материјал. Након достизања маршевског циља бригада је делом снага затворила правце који воде од Краљева према селу Сирчи и селу Оплањићима.⁴⁴

Осамнаестог октобра 3. српска бригада је продужила дејства на левој обали Западне Мораве. Штаб 3. српске бригаде известио је штаб 2. пролетерске дивизије да је на линији село Чукојевац — село Годачица лева колона бригаде наишла на око 150 Немаца из борбене групе „Биргемајстер“, који су покушали да заузму положаје Јеринин град — село Грабовац и бочном ватром туку јединице које продиру десном обалом Западне Мораве. Истовремено са Немцима на ове положаје избио је 2. батаљон 3. бригаде са друге стране, те се развила жестока борба у сусрету. Командант 2. батаљона уочио је да је онај ко први заузме Ћурик Јеринин град добио битку и јуришао је на њега. Али, то су уочили и Немци, па су јуришали са друге стране. Најетала је трка ко ће пре. Стигао је и 4. батаљон, који се кретао лево од 2. батаљона. Заједничким напорима оба батаљона слоњен је отпор немачких војника. После оштре борбе Немци су протерани у правцу реке. На Јеринином граду је остао 2. батаљон, а 4. батаљон је продужио наступање у правцу села Чукојевца, где је наишао на слабије немачке јединице и протерао их ка Краљеву. Одушевљена дејством 4. батаљона група совјетских бораца чамцем је прешла Западну Мораву и грлећи борце батаљона одала им признање за постигнути успех.

У овим борбама Немци су имали велике губитке у погинулим и заробљеним а бригада 1 погинулог и 1 теже рањеног борца. Заплењено је 100 пушака, 8 пушкомитраљеза, 2 противтенковска топа, 3 минобацача, 1 камион муниције и друга опрема.

За то време је 3. батаљон, као десна колона потпуно изненадио четнике у селу Риљцу, растерао их и запленио 4 камиона, 1 путнички аутомобил, 18 резервних цеви за пушкомитраљез, 110 пушака и архиву четничког команданта Србије генерала Трифуновића

⁴⁴ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 10/27.

Истог дана увече јединице 3. бригаде су избиле на линију село Угљарево — село Чукојевац — село Годачица.⁴⁵

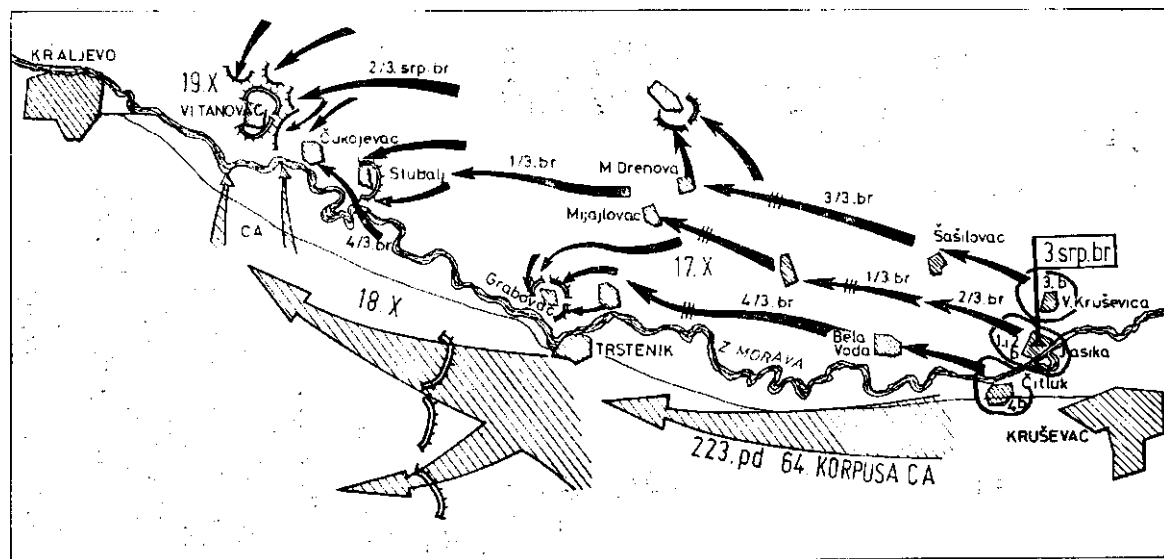
Сутрадан, 19. октобра, наступајући преко Гледићке планине, бригада је избила на леву обалу Груже и наставила да води борбе против непријатеља. Први батаљон је стигао у село Стубал и у покрету заробио два немачка војника; 2. и 3. батаљон нису успели у нападу на Витановац и к. 251 јер су их Немци дочекали врло енергично. Непријатељ је имао 21 погинулог војника, а 2. батаљон 6 погинулих и 4 рањена борца. Истовремено је 4. батаљон уз садејство једне чете црвеноармејаца и једне чете 2. батаљона 3. бригаде одбијао нападе Немаца на триг. 297 и чукојевачко гробље. Непријатељ је са око 700 војника снажно нанашао уз подршку артиљерије и минобацача. Сви напади су одбијени упорном одбраном 4. батаљона и бочним дејством суседних чета. Друга чета 2. батаљона прецизним бочним дејством по непријатељу омогућила је противнапад 4. батаљона. Обострани губици су били осетни. Само је десетар 2. чете 2. батаљона Миодраг Лејавец избацио из строја 12 немачких војника. Непријатељ је имао укупно око 50 погинулих и више рањених војника, а 4. батаљон 5 погинулих и 21 рањеног борца.⁴⁶

Авадесетог октобра 1. и 2. батаљон са једном четом 4. батаљона поново су извршили напад на утврђене положаје непријатеља у рејону села Витановца. Циљ напада је био да се заузме железничка станица у Витановцу и прекине веза између Краљева и Кнића. Међутим, ни овај напад није успео због јаког дејства непријатељеве артиљерије, жилавог отпора са добро утврђених положаја и недостатака тешких оружја за подршку. Том приликом је 3. бригада имала 6 рањених бораца.

Сутрадан, 21. октобра око 05,00 часова, 3. батаљон је обновио напад на железничку станицу Витановац. Јачина непријатеља у рејону Витановца процењена је на око 1.000 војника 7. СС дивизије „Принц Еуген“. Немци су село и засеке организовали за одбрану тако што су уредили зграде као ватрене тачке

⁴⁵ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 10/28.

⁴⁶ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 47/4.

Ајство 3. бригае са јединицама 223. дивизије Црвене армије
(17—20. X 1944. год.).

и изградили велики број бункера и препрека, које су заштитили жичаном оградом. Батаљон је у првом налету овладао станицом, али ју је непријатељ противнаиадом повратио. Две чете батаљона повукле су се преко реке Груже, а једна чета северно од Витановца. Ту је батаљон прешао у одбрану. У овом нападу непријатељ је имао 5 погинулих и више рањених војника, док је батаљон прошао без губитака.⁴⁷

Истог дана 4. батаљон је са свог положаја одбио један напад непријатеља. Том приликом су Немци имали 2 погинула војника, а 4 су заробљена; заплењен јо један пушкомитраљез и нешто ратне опреме.

Двадесет другог октобра делови 3. српске бригаде су, уз садејство једног батаљона 223. стрељачке дивизије Дрвене армије, поново напали непријатеља у рејону Витановца, али ни овај напад није дао очекиване резултате због све живљег отпора Немаца у селу и на околним утврђеним положајима. У исто време њен 3. батаљон је нападао непријатеља у селу Милачићима. Губици непријатеља у току ових напада процењени су на 3 погинула, 16 рањених и 14 заробљених.⁴⁸

Двадесет трећег октобра настављене су борбе. У 10,00 часова је командант совјетског јуришног батаљона обавестио штаб 3. бригаде да ће њихова артиљерија извршити припрему напада по непријатељевим положајима у рејону Чукојевца. Истовремено је замолио да 3. бригада напада ове положаје и освоји железничку станицу Витановац, како би олакшала напад јединица 223. стрељачке дивизије Црвене армије.

Командант совјетске 223. стрељачке дивизије је одложио напад за два часа по подне. Не знајући за одлагање напада, три батаљона 3. српске бригаде и две совјетске чете, које су садејствовале бригади, подишли су непријатељевом положају, како је то било планирано. Борбени поредак је чекао артиљеријску припрему напада да би у одређеном часу прешао у напад. У 14,00 часова командант 223. дивизије Црвене армије обавестио је команданта јуришног батаљона и штаб 3. бригаде да Немци беже из Витановца и да треба што пре прећи у напад. Када је бригада крену-

⁴⁷ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 10/30.

⁴⁸ Архив ВИИ, кут. 732-А, бр. рег. 47/4.

ла у напад, испоставило се да се Немци налазе у селу и упорно бране утврђене положаје, те је напад одбијен. Очигледно је било да се утврђени положаји не могу освојити без подршке артиљерије и тенкова. Штаб 3. српске бригаде предложио је команданту совјетског јуришног батаљона да од свог команданта дивизије затражи раније планирану артиљеријску подршку напада, што је он и учинио. Међутим, командант 223. совјетске дивизије одустао је од напада и наредио да се јединице ове дивизије повуку на полазне положаје. Обавестио је да ће се напад на Краљево извршити десном обалом Западне Мораве. За овај случај тражио је да 3. српска бригада мањим деловима напада непријатеља у рејону Витановца и веже за себе што веће непријатељеве снаге, што би олакшало напад совјетске 223. дивизије. Нови напад су извршили делови 1. и 2. батаљона 3. српске бригаде; при томе су имали три погинула и 16 рањених бораца. Непријатељеви губици оцењени су као већи.⁴⁹

И 24. октобра није дошло до значајнијих промена на положајима обеју страна. Трећа српска бригада се налазила на истим положајима. У току дана је мањим деловима повремено нападала и везивала непријатеља за себе. Сутрадан 25. октобра обновила је напад на непријатеља између Витановца и Чукојевца, после којег су се јединице 3. бригаде повукле на полазне положаје. Бригада је и.мала 2 погинула и 8 рањених бораца.

Штаб 2. пролетерске дивизије 25. октобра је обавестио штаб 3. српске бригаде да непријатељ упорно брани добро утврђене положаје са предњим крајем одбране на линији село Врба — село Ратина — село Кованлук — село Витановац — Велика Борча са циљем затварања комуникације Врба — Краљево, упорне одбране краљева и обезбеђења одступнице својим јединицама које су се овим правцем повлачиле из Грчке и Македоније.

Пошто су Немци ојачали одбрану Краљева на десној обали Западне Мораве, тежиште напада 2. пролетерске дивизије и совјетских снага пренето је на њену леву обалу, на правац село Чукојевац — село Витановац, ради заузимања Шумарица и пресецања правца

⁴⁴ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 10/27.

Краљево — Чачак. Према постигнутом споразуму совјетска 223. стрељачка дивизија требало је да 26. октобра у 05,00 часова изврши напад правцем Чукојевац — Витановац, овлада овим положајима и избије на Шумарице. У вези са овим 3. српској бригади је наређено да садејствује нападу совјетске 223. дивизије дејством на правцу Витановац — Шумарица — Велика и Мала Борча. После извршеног напада требало је да поседне положаје на линији село Сирча — село Поповићи — село Милочај, одакле би одржавала чврсту везу са деловима Црвене армије и дејствовала на комуникацији у долини Западне Мораве (Краљево — село Мрчајевци), пружајући помоћ партизанском одреду „Јово Курсула“ на подручју Бапекког Поља.⁵⁰

Двадесет седмог октобра, после артиљеријске припреме, јединице 3. бригаде су прешле у напад на одређеном правцу (Витановци — Шумарица — Борча). До почетак јуриша борбени поредак бригаде је пришао непријатељевом предгђем крају одбране на око 300 м: 2. батаљон са леве обале Груза; 4. батаљон пред линију Шумарица — к. 260; 1. батаљон пред к. 474 и к. 487; 3. батаљон пред положај Мала Борча — к. 508.

У нападу непријатељ је протеран из Мале Борче али је Велика Борча остала у његовим рукама. Непријатељ се повукао и са Шумарице. Ипак је противнападом повратио овај положај. То је постигао највише због небудности и неорганизованости јединица 3. бригаде. Наиме, 4. батаљон после избијања на Шумарице није наставио са гоњењем, већ се забавио бригом око плена, што је непријатељ искористио да изврши противнапад и поврати раније положаје. У селу Витановцу непријатељ је и даље пружао веома јак отпор, те ово непријатељево упориште није ликвидирано.

У ноћи између 27. и 28. октобра напад на Витановац је поновљен са два батаљона 3. српске бригаде, али опет без успеха. Том приликом је, према процени штаба 3. бригаде, непријатељ имао 16 погинулих војника, а заплењен је 1 пушкомитраљез и 20 пушака.

У извештају штаба бригаде о овим борбама истакнуто је да јединице још увек немају потребна ис-

⁵⁰ Архив ВИИ, кут. 732-А, бр. рег. 76/3; *Зборник*, том I, књ. 14, Оп. док. 119

куства у подилажењу непријатељевом положају под заштитом и уз подршку артиљерије. Посебно је указао на слабости у коришћењу артиљеријске припреме за пребацивање јединица до јуришног положаја и приликом извршења јуриша.⁵¹

Двадесет осмог и 29. октобра на фронту код 3. српске бригаде и даље су вођене борбе локалног значаја. Обе стране су настојале да мањим нападима побољшају свој положај и да при том нанесу што веће губитке другој страни. Губици непријатеља у току ова два дана износили су око 40 погинулих, док је 3. бригада имала 2 погинула и 25 рањених бораца."

Штаб 2. дивизије је 30. октобра обавестио штабове бригаде да је примио обавештење совјетског генерала Миљајева да ће јединице Црвене армије према заповести њихове више команде бити повучене и да ће наставити дејства према северу. С тим у вези је 3. српској бригади наређено да делом снага смени совјетске јединице на одсеку Чемерница — Шумарице и да ове положаје организује за упорну одбрану. Главне снаге бригаде требало је и даље држати на положајима на одсеку од села Сирче до села Милавчића. Код Витановца совјетске јединице остале су на својим положајима.

Сумирајући дејства 3. српске бригаде од 16. до 30. октобра 1944. године од Крушевца до Витановца, видимо да је бригада водила готово непрекидне фронталне борбе уз подршку артиљерије и садејство пешадијских јединица Црвене армије. При томе је бригада стекла знатна искуства у вођењу напада уз подршку артиљерије и тенкова, а посебно фронталним нападима на јако утврђена упоришта и одсудно брањене положаје. Ово је било носебно важно, јер је бригада све чешће наилазила на јако утврђена упоришта и положаје, које су браниле добро наоружане и искусне немачке јединице. Одбрана непријатеља и на фронту и у дубини била је жилава. Уз масовну подршку артиљерије, минобацача и тенкова немачка пешадија је редовно и на свим правцима изводила противнападе. За одбрану својих положаја непријатељ је употре-

⁵¹ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 10/32.

⁵² Архив ВИИ, кут. 732-а, бр. рег. 47/4.

био све снаге и средства којима је у том тренутку располагао. Бранио је свако насељено место, сваки положај. И што су дубље иродирале, снаге 3. српске бригаде наилазиле су на све жилавији отпор. У овим борбама бригада је нанела непријатељу осетне губитке, али су и њене јединице претрпеле знатне губитке: погинуло је и рањено око 200 бораца.⁵³

Ове борбе на левој обали Занадне Мораве имале су посебан значај за 2. пролетерску и 17. источнобосанску дивизију НОВЈ јер је 3. бригада обезбеђивала њихова борбена дејства, затварала правце који су изводили на њихова крила и бокове и садејствовала нападну њихових главних снага на правцу Крушевац — Трстеник — Краљево и Крагујевац — село Мрчајевци — Чачак.

Значај задатка, борбени успеси и заједничке борбе са јединицама Црвене армије још више су подигли морал борачког састава 3. српске бригаде.

ДЕЈСТВА У ПРВОЈ ПОЛОВИНИ НОВЕМБРА 1944. ГОДИНЕ

Штаб 2. пролетерске дивизије својим наређењем од 31. октобра 1944. године⁵⁴ упознао је јединице са ситуацијом и задатком дивизије: да до пристизања нових снага сама затвара правце од Краљева према Крушевцу и Крагујевцу. У вези с тим 3. српска бригада је добила задатак да организује одбрану на линији Чемерница — Шумарице — Витановац и десио према Великој и Малој Борчи и да затвара правац Краљево — Крагујевац.

Непријатељ је испред Краљева од делова три немачке дивизије, артиљерије и тенкова створио јаку одбрану чији се предњи крај протезао линијом Шумари — Брђанија — Заклопача — село Врба — село Витановац — Шумарице — Чемерница (к. 487) — село Велика Борча (к. 498). Испред предњег краја одбране била су постављена минска поља и жичане препреке. Посеђнуте положаје Немци су били утврдили и организовали не само за одбрану већ и за напад.

⁵³ *Зборник*, том I, књ. 14, бр. док. 150.

⁵⁴ *Зборник*, том I, књ. 14, бр. док. 119.

Целокупном одбраном Краљева руководио је негачки генерал Артур Милер. Њему су, поред раније напоменутих јединица, стајали иа располагању један батаљон 22. пешадијске дивизије и стрелачки батаљон „Родос“ (пребачени из Солуна ваздушним путем) и железницом пристизале јединице 297. и 181. пешадијске дивизије. Поред ових немачких снага на положајима код Краљева стално су се смењивале и њихове друге јединице — једне су одлазиле, а друге пристизале. Њихово се бројно стање неирекидно мењало, а у свом саставу имале су приличан број тенкова, оклопних аутомобила и доста артиљерије. Дејствима на мостобран непријатељ је желео да на сваки начин спречи и нашим и совјетским јединицама да заузму Краљево све док из Ибарске клисуре не извуче све своје снаге. Да би у томе што боље успели, Немци су врло често прелазили у противнапад.

Према немачким снагама у Краљеву, јединице 2. пролетерске дивизије НОВЈ и Црвене армије заузима-ле су следећи распоред:

— совјетске артиљеријске и минобацачке јединице и неколико батаљона пешадије у рејону села Врбе и села Чукојевца;

— 3. српска бригада на линији Витановац — Шумарице (к. 314) — к. 474 — Савина стопа (к.527) — Мала Борча (к. 508);

— 4. пролетерска бригада на линији село Врба — к. 210 — к. 227;

— 6. српска бригада на линији к. 242 — к. 309 — Кава (триг. 550); њен 2. и 3. батаљон на правцу Крушевац — Трстеник — Врњачка Бања.

Штаб 2. пролетерске дивизије са приштапским јединицама налазио се у Врњачкој Бањи.

Краљевачки партизански одред „Јован Курсула“ одржавао је везу са деловима 3. српске бригаде на сектору Мала Борча — Милавчић — Витановац.⁵⁵

Првих десетак дана новембра вођене су свакодневне борбе локалног карактера уз артиљеријске двобоје, али оне нису довеле до промена ни на фронту напада, ни у систему одбране, јер су Немци испољавали највећи степен упорности. С друге стране, 3. српска брига-

⁴⁴ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 10/27.

да, као и остале јединице 2. дивизије, привремено је била у одбрани, изложена сталним ударима непријатељеве артиљерије и минобацача, на шта њен борачки састав није био навикао. Њему је, напротив, више одговарала примена слободнијег маневровања. Тако упорна одбрана Краљева може се објаснити његовим значајем у погледу извлачења Немаца са југа.

Првог новембра Немци су са једном четом пешадије и уз подршку артиљерије и минобацача предузели насилно извићање у правцу положаја Витановац — Шумарица (к. 314). У првом налету непријатељ је потиснуо једну чету 3. српске бригаде са положаја, али је она, подржана ватром суседа противнападом, повратила свој положај. Мада је борба трајала релативно кратко време, била је врло жестока и водила се прса у прса, те су и обострани губици били велики. Непријатељеви губици су процењени на 15 погинулих и 25 рањених, а чета 3. бригаде је имала 3 погинула и 7 рањених.⁵⁶

И сутрадан је непријатељ извео неколико мањих напада у правцу положаја 3. српске бригаде, који су одбитени.

Трећег новембра штаб 2. дивизије известио је Главни штаб НОВ и ПО Србије⁵⁷ да је фронт код Краљева последњих дана постао статичан и претворио се у одбрану достигнутих положаја. Трећа српска бригада и даље је држала положај Мала Борча — Чемерница — Шумарице — Витановац — Чукојевац. Четвртог новембра непријатељ је предузео два мања напада: један у 07,00 а други у 18,00 часова. Оба напада су одбијена. Немци су враћени на полазне положаје уз губитке од 20 погинулих и рањених, док је 3. бригада имала три погинула и четири рањена.⁵⁸

Петог новембра је 3. бригада организовала одбрану положаја на линији ушће реке Груже — лева обала Груже — Витановац — Милавчићи — Мала Борча (к. 508), а 6. новембра је штаб 3. српске бригаде известио штаб 2. дивизије о распореду својих јединица, који је био према следећем:

⁵⁶ Архив ВИИ, кут. 732-А, бр. рег. 47/4.

⁵⁷ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 11/3.

⁵⁸ Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 47/2.

— 1. и 2. батаљони у Битановцу, а по дубини на левој обали Груже;

— 4. батаљон на другом положају у рејону села Милавчића;

— 3. батаљон у ранијем рејону одбране.⁵⁹

Седмог новембра непријатељ је предузео напад са групом од око 200 војника на рејон одбране 4. батаљона. После једночасовне борбе напад је и овог пута одбијен, а непријатељ је на положају оставио 12 погинулих, а одвезао је око 20 рањених. Губици 4. батаљона износили су 3 погинула и 7 рањених бораца.

Сутрадан 8. новембра непријатељ је извршио напад на рејон одбране 2. батаљона са око 200 војника уз подршку 4 тенка. У првом налету Немци су успели да овладају положајима једне чете 2. батаљона, али су убрзо енергичним противнападом одбачени на полазне положаје уз губитке од 4 погинула и 10 рањених војника. У батаљону је рањен један војник. Истог дана бројно стање 3. српске бригаде износило је око 1800 војника.⁶⁰

Деветог новембра штаб 2. дивизије је обавестио 3. српску бригаду да ће је према одлуци штаба 14. корпуса НОВЈ сменити 18. српска бригада 25. ударне дивизије. Након извршене смене требало је да се 3. српска бригада пребаци на простор село Оцаци — село Штулац — село Дубље ради краћег одмора и сређивања.⁶¹

Од 9. до 13. новембра 3. српска бригада је остала на одређеном одсеку одбране очекујући да је смени 18. српска бригада 25. дивизије НОВЈ, чије су јединице 12. новембра почеле пристизати у рејон Краљево са задатком да са две бригаде поседну положаје у рејону села Врбе (на правцу Краљево — Трстеник), а да са једном бригадом затворе комуникацију Краљево — Крагујевац. За то време јединице 3. бригаде су водиле само локалне борбе за спречавање насилног извиђања, које је непријатељ предузимао.

⁵⁹ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 11/11.

⁶⁰ *Зборник*, том I, књ. 14, бр. док. 186.

⁶¹ Архив ВИИ, кут. 737, бр. рег. 7/2.

Пошто је 18. српска бригада 25. дивизије пристигла у рејон одбране, 13. новембра је извршена организација а у ноћи 13/14. новембра и смена 3. српске бригаде. Након извршене смене 3. српска бригада се пребацила на простор села Оцака, Штулца и Дубља ради сређивања, попуње, одмора и припреме за нова дејства.⁶² На том простору је остала до 21. новембра 1944. године. За то време, поред одмора, попуње и сређивања, поједине јединице су свакодневно чистиле терен од четничких остатака и убачених непријатељских делова нарочито у околини Трстеника. По батаљонима је извођена јединична и четна обука, а остало време је било испуњено политичком и културно-забавном активношћу. Дивизијска и бригадна екипа за културно-забавни живот давале су успеле забавне програме за јединице и месно становништво.

Тих дана су по батаљонима формиране чете пратених (тешких) оруђа, чиме је осетно порасла њихова ватрена моћ. Бригада је попуњена новим наоружањем, средствима везе, комплетима за минирање и разминирање, лаким средствима за савладавање водених препрека и другим материјалом који је стизао из СССР-а. При штабовима батаљона и бригаде изводила се обука људства у руковању и употреби тих средстава.

Док је 3. српска бригада била на овом простору штаб 14. корпуса НОВЈ, који је у међувремену преузео команду над свим снагама НОВЈ ангажованим у борбама на простору Краљева, од 2. пролетерске и 25. дивизије је формирао ударну групу, која је требало да са деловима 223. стрељачке дивизије Црвене армије офанзивно дејствује према Краљеву.⁶³

Двадесет другог новембра јединице НОВЈ и бугарске 2. армије заузеле су Косовску Митровицу. Непријатељ је ужурбано извлачио снаге са Косова долином Ибра према Рашкој и даље у правцу Сјенице и Краљева. Тај правац је непријатељ обезбеђивао јачим снагама, које су чврсто, активно и уиорно држале поседнуте положаје и паралисале дејства јединица 2. проле-

⁶² Архив ВИИ, кут. 732-а, бр. рег. 74/4.

⁶³ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 11/25.

терске дивизије, совјетске 223. стрељачке дивизије и осталих наших снага. Требало је што више омегати извлачење непријатеља овим правцем. Зато је штаб 2. пролетерске дивизије 22. новембра издао наређење 3. српској бригади да изврши марш правцем Ново Село — село Драгосињци — село Церовак — село Готовац — село Матаруге, форсира реку Ибар на одсеку између села Канарева и села Замчана и да на одсеку село Маглић — Церје пресече комуникацију Косовска Митровица — Краљево.⁶⁴

На основу добијеног задатка штаб 3. српске бригаде је издао претходно наређење штабовима батаљона да своје батаљоне у току дана примакну комуникацији и припреме за предстојећи марш и дејства. Падом мрака предузет је наступни марш по батаљонима — у самосталним колонама. Марш је трајао целе ноћи између 22. и 23. новембра, а поподне 23. новембра батаљони су из покрета форсирали реку. У току марша бригаде њена претходница се на косама изнад села Матаруге сукобила с једним истуреним непријатељевим одредом који је протерала изузев једне групе Немца која је успела да се задржи у селу Жичи. Одлучено је да прелаз преко Ибра изврше 2. и 3. батаљон. За заштиту њиховог пребацивања преко реке штаб бригаде је са осталим јединицама оетао на положајима изнад Матарушке Бање и руководио одбраном од напада немачких снага са тог правца.

Друга батаљон је из покрета прешао Ибар и на левој обали реке у висини села Богutowца образовао ужи мостобран са којег је обезбеђивао прелазак својих јединица и 3. батаљона. Од средстава за форсирање реке бригада је имала само један гумени чамца. Због краткоће времена штаб бригаде је одлучио да 2. и 3. батаљон пређу реку на правцу покрета. Прво су се пребациле пливањем јуришне групе, које су преко реке затегле ужад помоћу којих су се пребацили делови 2. батаљона, и то под ватром непријатеља.

Двадесет четвртог новембра бригада је завршила са пребацивањем и 3. батаљона преко Ибра. Други и 3. батаљон продужили су са пробијањем у правцу село Ро-

⁶⁴ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 10/27.

чевићи — село Каона, Овим батаљонима командовао је начелник штаба бригаде Богосав Митровић Шумар.

Ноћу између 24. и 25. новембра 2. батаљон је извршио напад на четничке снаге у селу Дебевцима; четници су усиели да се извуку ире окружења. Затим је батаљон извршио притисак на немачке делове који су се налазили на Вериговој бари (15 км западно од Краљева), али није успео да овај важан положај заузме јер га је непријатељ упорно бранио.⁶³

Исте ноћи на комуникацију Рашка — Краљево избила је и 6. српска бригада 2. пролетерске дивизије, чиме је чвршће пресечена веза Косовске Митровице с Краљевом, али су немачке оклопне јединице с правца Рашке успеле да се исте ноћи споје са својим снагама у Краљеву.

Двадесет петог новембра штаб 2. пролетерске дивизије је обавестио штаб 25. дивизије НОВЈ која је и оперативно била потчињена штабу 2. пролетерске дивизије, да је 3. српска бригада са два батаљона форсирала Ибар јужно од Матарушке Бање и да се ови батаљони налазе на положајима село Прогорелица — Главица (к. 529). Остатак бригаде задржан је на положајима од реке Рибнице, преко села Крушевице, па укључно са селом Замачањем. Да би ојачао положај својих снага на левој обали Ибра, штаб 2. дивизије је наредио штабу 25. дивизије да са 16. срзском бригадом на простору село Крушевица — село Замачање смени заостале делове 3. српске бригаде, како би и они могли да пређу Ибар, да се врате у састав бригаде и наставе дејства са 2. и 3. батаљоном на левој обали реке, а затим да се и сама припреми за прелазак на леву обалу Ибра.

Истовремено је од штаба 25. дивизије затражено да 16. и 18. бригада садејствују у општем нападу на Краљево и у даљем гоњењу непријатеља. На основу планова 14. корпуса НОВЈ и 68. корпуса Црвене армије одлучено је да се на фронту према Краљеву изврши делимично прегруписавање снага и да се на простор јужно од Краљева пребаци 25. српска дивизија. Штаб 2. дивизије разрадио је план напада, што бржег заузимања Краљева и пресецања одступнице непријатељу

⁴⁴ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 10/27.

у правцу Чгчка и Ужица. Свим јединицама је иаредио да одржавају сталаи контакт са непријатељем и да му не дозволе да се некажњено извуче.

Ноћу између 25. и 26. новембра 2. и 3. батаљон 3. српске бригаде напали су непријатеља на простору село Прогорелица — село Богutowaц — Дебело брдо. И поред упорне одбране непријатељ је протеран са својих положаја. Задржао се једино у бункерима и на железничкој станици Лопатница. За ово упориште борба је вођена целе ноћи, а продужена је и сутрадан. У овим борбама 2. батаљон је одбио и неколико противнапада непријатеља који је имао велики број погинулих и рањених, а пет немачких војника је заробљено. Батаљон је имао 1 погинулог и 13 рањених бораца. И 3. батаљон је одбио неколико немачких противнапада. Према извештају штаба овог батаљона, непријатељ је оставио на попришту борбе око 60 мртвих и рањених. На страни 3. батаљона 1 борац је пошнуо, а 8 је рањено.⁶⁶

Ноћу између 26. и 27. новембра 2. и 3. батаљон 3. српске бригаде нападали су на непријатеља који је упорно бранио железничку пругу од Богutowaца до Прогорелице. После оштре борбе непријатељ је протеран са првих положаја који су се налазили непосредно иопред пруте. Међутим, пошто се непријатељ успео одржати на положајима дуж друма, где се добро утврдио, оба батаљона су се повукла на полазне положаје западно од линије Богutowaц — Прошрелица.

У извештају штаба 3. српске бригаде штабу дивизије од 27. новембра наведено је да су се тога дана моторизоване и пешадијске колоне непријатеља кретале друмом од Рашке ка Краљеву. Други и 3. батаљон са својих положаја ватром су из тешког наоружања дејствовали по овим колонама и наносили им губитке и успоравали кретање. Том приликом су батаљони имали 3 погинула и 7 рањених бораца.⁶⁷ Истог дана ујутру 2. чета 3. батаљона и 2. чета 2. батаљона предузеле су окружавање немачких делова на положају Врдила (триг. 324) јачине 51 војник. Окружење ове групе потпуно је извршено тек када је пристигла 1.

⁶⁶ Архив ВИИ, **кут.** 733, бр. рег. 11/36.

⁶⁷ Архив ВИИ, **кут.** 733, бр. рег. 11/35.

чета 1. батаљона под командом Милована Вучетића. Чета је изненадила непријатеља који је био ангажован у борби против чета 2. и 3. батаљона. Једини излаз из обруча који је непријатељ могао користити затворила је десетина 1. чете 1. батаљона под командом Бошка Алексића. После окружења уследило је уништење ове групе Немаца којом приликом је убијено 47 хитлероваца, а 4 је заробљено. У окршају на Врдилама храбро је погинуо десетар Алексић, а поред њега политички комесар 2. чете 3. батаљона Драго Вучинић и два борца (један је Љубиша Костић из Топлице), а рањено је 8 бораца.

Док се водила борба на Врдилама 1. батаљон је прешао Ибар и ликвидирао непријатељску посаду на железничкој станици Лопатници. Уништењем непријатеља на Врдилама (триг. 324) и железничкој станици Лопатница потпуно је пресечена комуникација Краљево — Рашка, што је онемогућило непријатеља да на овом одсеку предузме брзе акције.⁶⁸

Према извештају штаба 3. српске бригаде у борбама приликом форсирања Ибра, закључно са 28. новембром 1944. године, заплењено је: 7 топова, 20 вагона муниције, 1 вагон радио-станичних уређаја, 115 пушака, 11 пушкомитраљеза, око 130 пари војничких униформи, један санитетски вагон за превоз рањеника и друга ратна опрема. Поред овога, на железничкој станици Лопатница заплењено је 3 вагона артиљеријске муниције, 70 празних вагона и друге разне опреме. Сопствени губици износили су 9 погинулих и 37 рањених бораца.

Ове борбе 3. српске бригаде и постигнути резултати при форсирању Ибра створили су повољније услове за напад на Краљево и његово ослобођење.

За то време Ибар је прешла и 25. српска дивизија а 2. пролетерска и совјетска 223. стрељачка дивизија су кренуле у напад општим правцем Трстеник — Краљево и у борбама вођеним 25, 26. и 27. новембра нанеле непријатељу осетне губитке у мртвим и рањеним.

" Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 11/36.

Заштитница немачке Групе армија „Е" напустила је краљевачки мостобран у ноћи између 27. и 28. новембра. За одбрану Краљево и заштиту извлачења према Чачку остављене су снаге 7. СС дивизије „Припц Еуген", а за Мрчајевце, Мојсиње и Чачак снаге 104. ловачке дивизије. При повлачењу са краљевачког мостобрана немачке заштитне јединице порушиле су мост на Ибру, а путеве и прилазе граду минирале.

Пошто су све јединице 3. српске бригаде прешле преко Ибра, бригада је привремено стављена под команду 25. дивизије, која је добила задатак да делом снага прекине комуникације Рашка — Краљево и Краљево — Чачак, а осталим снагама да садејствује 2. дивизији у нападу на Краљево. За подршку 3. српској бригади додељена је једна батерија из састава совјетске 223. стрељачке дивизије.

Напад на Краљево је отпочео ноћу између 27. и 28. новембра и трајао је до сванућа 28. новембра када је град дефинитивно ослобођен. Напад бригада 2. пролетерске дивизије се изводио на следећи начин:

— 4. пролетерска бригада је нападала на Краљево правцем јужно од комуникације село Врба — Краљево. Она је, потискујући немачке заштитничке делове, форсирала Ибар из покрета — гажењем реке на одсеку село Ковалник — село Ковачи и ноћу ушла у град, добила одбрану непријатеља и гонила га у борбеном поретку;

6. српска бригада је такође у ноћи на одсеку Жичка река — село Чибуковац извршила форсирање реке и прешла V/ напад те заједно са 4. пролетерском бригадом нападала на град с југа;

— 3. српска бригада је са полазног положаја код села Прогорелица прешла у напад и прво ликвидирала врло јако упориште непријатеља у рејону железничке станице Матаруге, а затим наставила наступање у захвату пруге и пута према Краљеву, те штитећи лево крило и бок обезбеђивала напад 6. српске и 4. пролетерске бригаде. V Краљево је са овим бригадама ушао и 1. батаљон 3. српске бригаде. Јединицама 2. пролетерске дивизије у ослобођењу Краљево садејствовали су 25. дивизија НОВЈ и делови 223. стрељачке дивизије.

зије Црвене армије, који су наступали десно од 4. пролетерске бригаде, са полазног положаја село Ратина — Западна Морава.

У борбама тога дана непријатељ је имао преко 200 погинулих и више рањених војника, подофицира и официра, уништено је око 200 вагона и 250 разних возила, а заплењено је 11 топова (од којих су 4 уништена), 15 пушкомитраљеза, 200 пушака и велике количине другог материјала и опреме. Јединице 2. пролетерске дивизије су имале 3 погинула и 15 рањених.⁶⁹

После ослобођења Краљева прекинута је веза између Рашке и Краљева, а ослобођене су знатне снаге за даље операције у правцу Чачка и Ужица. С тим циљем је 25. дивизија упућена у наступање правцем Краљево — село Каона — Гуча и према Ивањици како би спречила извлачење Немаца правцем Чачак — Пожега, док је 2. пролетерска дивизија, без 4. пролетерске бригаде (која је остала као посадна јединица у Краљеву), требало да гони непријатеља правцем Краљево — Чачак. Јединице Црвене армије одмарширале су на север према Београду.

Према расположивим и непотпуним подацима у овим борбама око Краљева од краја октобра до краја новембра 1944. године из 3. сриске бригаде су погинули: Божидар Ј. Алексић Глуви из села Касабаца, срез лесковачки, Рака Благојевић из села Видоваче, срез добрички, Никола Банчић, рођен 5. јуна 1927. године у Нишу, Радомир Вељковић, Радивоје Вучетић из Балчака, срез добрички, Миодраг Вучетић, из Радеваца, срез моравски, Сава Домановић из Нове Тополе, срез јабланички, Жарко Дамјановић, Илија Бурановић, из Родеваца, срез моравски, Драгољуб С. Илић, рођен 13. априла 1907. у Бујмиру, срез алексиначки, Саво Кијац, рођен на Косову, Миле Аевајац из Мрчајеваца код Чачка, Добривоје Милићевић, Борисав Кнежевић из Горњег Ступња код Александровца, Видан Микаћ из Болиновца, срез добрички, Велимир Р. Прокић из Горње Пешчанице, срез моравски, Владислав Панић из Каоника код Крушевца, Братиша Петровић, Миодраг Ракић из Марковца, срез космај-

⁶⁹ " Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2; *Зборник*, том I, књ. 15, бр. док. 204; Ј. Вукотић, н.д., стр. 474.

ски, Глигорије Соколић, рођен 10. маја 1925. у Касабацу, срез лесковачки, Л>убивоје М. Стефановић, рођен 1927. у Радојевићима, срез рачански, Борђе Стаменковић, Божидар Станковић, Велимир Страхињић из Брестовца, Срез јабланички, Војислав Стојановић, рођен 7. новембра 1927. у Прокупљу, Миодраг Спасић, рођен 15. јуна 1926. у Паруновцу, срез расински, Александар Тадић из Балчака, срез добрички, Стојан Томашевић и Божо Шалабалић из Београда.

Јединице 3. српске бригаде 29. новембра ујутру налазиле су се у следећем распореду: 2. батаљон у рејону села Мусине Реке, на комуникацији Краљево — Чачак, где је нападао непријатеља који је одступао према Чачку; 3. батаљон на простору села Самаиле; 4. батаљон у селу Дракчићима; 1. батаљон са једном четом у Краљеву, а осталим деловима на простору села Чибуковца.

Према наређењу штаба дивизије 3. и 6. српска бригада ххредузеле су одмах наступање у правцу Чачка, и то: 3. српска бригада дуж комуникације Краљево — Чачак, а лево од ње 6. српска бригада која је одржавала везу са 25. дивизијом. Да би успорили наступање 2. пролетерске дивизије и обезбедили повлачење главних снага свог 34. армијског корпуса, Немци су бранили сваки значајнији положај дуж комуникација да би добили у времену, али при томе нису успевали да пруже дужи отпор по дубини. Они су поклањали посебну пажњу заштитницама, које су састављали од више родова војске, да би их оспособили за самосталне борбе. Непријатељ је, на пример, јаком заштитницом организовао на брзу руку одбрану линије село Заблаће — село Жежевица — село Виљуша. На овим положајима заштитницу су образовале немачке снаге, а десно од њих четници. Тиме је непријатељ желео да што дуже задржи наступање јединица НОВЈ и онемогући им ослобођење Чачка.

Да би осујетио дејство заштитнице непријатеља, штаб 2. пролетерске дивизије је издао наређење бригаама да у ноћи између 29. и 30. новембра продуже наступање одређеним правцима и сломе отпор непријатеља на положају Жежевица — Виљуша. Поред тога, штаб дивизије је потчињеним јединицама и ојачањима наредио да сталним иритиском с фронта, бокова и

из позадине уносе што већу пометњу у редове непријатеља.

Трећа српска бригада наступала је правцем за Чачак у захвату друма у следећем! распореду: 3. батаљон у претходници, 1. и 4. батаљон у главнини колоне, а 2. батаљон у захвату железничке пруге, у виоини 3. батаљона.

Трећи батаљон је остварио контакт са непријатељем после прелаза Жежевичке реке у селу Жежевици, који је био утврђен на косама изнад села. И поред упорног напада 3. батаљон није савладао отпор непријатеља. Основни узрок је био неусаглашено садејство са јединицама 6. српске бригаде.

Други батаљон се у ноћи између 29. и 30. новембра сукобио са непријатељем код железничке станице Заблаће и протерао га. Немци су одступили уз десну обалу Западне Мораве на нову линију, коју су организовали на брзу руку, како би задржали или бар успорили наступање јединица 3. бригаде у правцу Чачка. Са положаја код села Вапе и села Станчића јаче непријатељске снаге зауставиле су даље напредовање 2. батаљона.

Првог децембра 1944. године непријатељ је држао положаје десном обалом Западне Мораве и левом обалом Жежевичке реке на линији к. 290 — к. 409 — Чукара (триг. 418) — к. 383, а у дубини триг. 433. Непријатељеве снаге у Чачку сачињавале су јединице 104. ловачке дивизије. Спољну одбрану града на линији село Станчићи — Жежевичка река — село Жежевица организовала је пуковска група „Биргемајстер“. Циљ непријатеља био је да онемогући даље напредовање јединица НОВЈ и не дозволи им брзо заузимање Чачка. Аа би прикрили даље повлачење у правцу Ужица, Немци су са ових положаја повремено вршили испад демонстративног карактера.

Истог дана јединице 2. пролетерске дивизије налазиле су се у следећем распореду: 3. српска бригада је држала положаје на десној обали Жежевичке реке од десне обале Западне Мораве, где су се настављали положаји 6. српске бригаде. Први батаљон је био упућен у Крагујевац ради заштите Главног штаба НОВ и ПО Србије, а у састав бригаде је привремено ушао 2. батаљон 11. српске бригаде. Првог децембра бригада је

примила 39 нових бораца за попуну. Лево од 3. бригаде држала је положаје 6. српска бригада, а 4. пролетерска бригада била је размештена у рејону Краљева.

У току дана јединице 2. дивизије су водиле жестоке борбе и одбиле јаке нападе непријатеља, које је предузимао ради консолидовања своје одбране. У тим борбама укупно губици јединица 2. дивизије су били 4 погинула и 24 рањена бораца, док су процењени губици непријатеља били знатно већи.⁷⁰

Јужније од пута Краљево — Чачак наступала је 25. дивизија правцем Каона — Гуча, уништавајући непријатеља и обезбеђујући леви бок 2. дивизије, како би што пре пресекла комуникацију Чачак — Пожега и спречила извлачење Немаца у правцу Пожеге и Ужича. У борби код Гуче она је 1. децембра четницима нанела велике губитке.⁷¹

Истог дана око 20,00 часова непријатељ је испред 3. српске бригаде отпочео пагло одсупање према Чачку. Јединице 3. бригаде су из контакта са непријатељем одмах то откриле и предузеле потискивање непријатељевих заштитних делова све до иредграћа Чачка, тј. до спољне одбране града, где су заустављене новим жилавим отпором Немаца. Предњи крај непријатељеве нове одбрамбене линије која је штитила Чачак пружао се од ушћа Атеничке реке у Западну Мораву, па дуж леве обале ове реке (к. 296 — к. 383) до јужних падина Чукаре (триг. 418). У захвату друма и железничке пруге непријатељ је изградио и посео бункере. Трећа српска бригада засута је јаком ватром непријатеља са косе на десној обали Атеничке реке због чега је привремено прешла у одбрану.

У ноћи је донета одлука за напад према којој два батаљона изводе фронтални напад у захвату пруге и друма, један батаљон врши обухват десног крила непријатеља и убацује се у правцу чачанске болнице, а један батаљон продире левом обалом Мораве у рејон моста код Љубића.

Непосредне борбе за ослобођење Чачка су почеле 2. децембра ујутру. Трећа српска бригада је нападала у следећем борбеном распореду: 2. батаљон с обе стра-

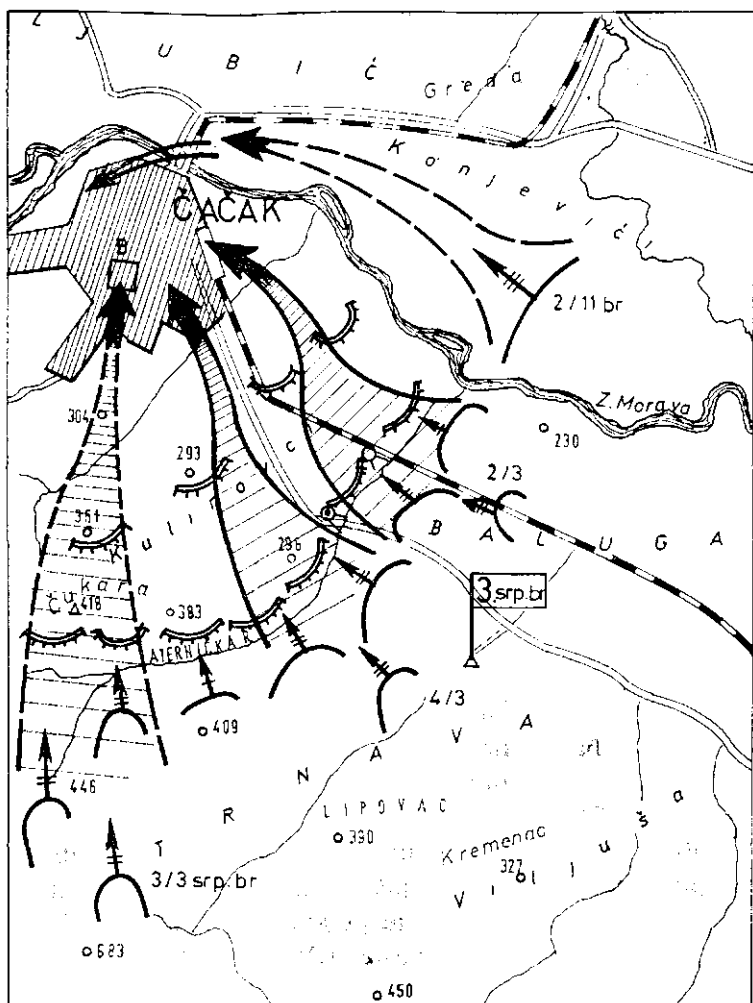
⁷⁰ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 2/2.

⁷¹ Ј. Вукотић, н.д., стр. 476.

не железничке пруге е циљем да ослободи источни део града; 4. батаљон у захвату друма ради ослобођења централног дела града; 3. батаљон је вршио леви обухват и пробијао се правцем преко Чукаре (триг. 418), к. 361 и к. 304 ради упада у непријатељев распоред и напада с леђа и 2. батаљон 11. српске бригаде левом обалом Западне Мораве са задатком да избије у рејон мостова северно од Чачка и садејствује 2. батаљону 3. бригаде ради спречавања одступања непријатеља преко ових мостова.

Продор у непријатељеву одбрану је текао споро, јер су јединице немачке 104. ловачке дивизије давале жилав отпор. Трећа и 6. бригада најпре су морале да савладају спољну одбрану града на левој обали Атеничке реке у којем је рејон к. 296 био најјачи део непријатељевог положаја. До мрака је 3. бригада савладала одбрану непријатеља и избила на линију оштра окука Западне Мораве — к. 293 — к. 361, где је заустављена снажном ватром непријатељеве одбране са непосредне ивице града.

После пада мрака 3. и 6. српска бригада наставиле су продор у одбрану непријатеља источно и јужно од града. У ноћи између 2. и 3. децембра 3. батаљон 3. српске бригаде успешно је извео планирани маневар. Пробијајући се у непријатељев распоред, извршио је напад с леђа на најјаче упориште одбране непријатеља к. 304 — болница и тиме омогућио осталим снагама 3. и 6. бригади да савладају отпор непријатеља и ослободе Чачак. Нашавши се у критичној ситуацији, непријатељ је предузео брзо извлачење снага у правцу Пожеге. При повлачењу је рушио све објекте који су могли користити јединицама НОВЈ и стварао препреке са циљем да заустави њихов брзи продор. Тако је порушио већи број мостова и пропусти, па и мост на Западној Морави између Чачка и Љубића, али му није пошло за руком да поруши електричну централу. У борбама овог дана непријатељ је имао око 83 погинула и већи број рањених војника; заплена су два тешка минобацача с муницијом, два митраљеза, 10 пушкомитраљеза, 200 пушака и много другог материјала и

Напад на Чачак (2. и 3. XII 1944. год.).

разне онреме. И губици 3. бригаде су били осетни: 9 иоинулих и 33 рањена борца.⁷²

У борбама за Чачак, 2. децембра 1944. године, команда 14. корпуса НОВЈ издала је 2. пролетерској и 25.

⁷² Архив ВИИ, кут. 732, бр. рег. 1/2.

српској дивизији наређење за гоњење непријатеља према Дрини, па су обе дивизије наставиле наступање ка западу: 2. дивизија правцем Пожега — Ужице, а лево од ње 25. дивизија правцем село Годовик — село Граница — Ужице.

Ноћу уочи 3. децембра и 23. српска дивизија достигла је ллнију село Љубић — село Табановић, наступајући десно од 2. пролетерске дивизије.

Трећег децембра немачка 104. ловачка дивизија под притиском снага НОВЈ наставила је повлачење у иравцу Пожеге. Заштитницу је и даље образовала пуковска група „Биргемајстер“.

После ослобођења Чачка 3. српска бригада је задржана у рејону Чачка у следећем распореду: 2. батаљон на затварању пута Чачак — Ужичка Пожега; 3. батаљон на затварању пута Чачак — Гуча; 4. батаљон са 2. батаљоном 11. српске бригаде у граду ради одржавања реда, помоћи партијско-политичким радницима при оснивању народне власти и сређивању прилика у граду и околини.⁷⁵

ЧИШБЕЊЕ ПОДРУЧЈА ЧАЧКА ОД ЧЕТНИКА

Од 4. до 15. децембра 1944. године 3. српска бригада се налазила на простору Чачка и у његовој непосредној околини са циљем да успостави и одржава ред, обавља гарнизону службу и чисти терен од скривених непријатељевих војника и убачених диверзантских група.

Одмах након ослобођења града отворене су све радње и продавнице. Јединице бригаде су према потреби упућиване ради уништења нехмачких и четничких остатака и група. Време је још коришћено за обуку, политички и партијски рад.

На народном збору у Чачку подељена су прва одликовања припадницима 3. српске бригаде. Окупљеном народу и постројеним јединицама говорио је помоћник политкомесара бригаде Урош Бајић, а одликовања је поделио командант 2. пролетерске дивизије Средоје Урошевић.

⁷⁵ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 12/4.

Четрнаестог децембра 3. српска бригада је према наређењу штаба 2. пролетерске дивизије извршила извесно померање источно од Чачка, те се разместила на ширем простору: село Мрчајевци — село Горијевница — село Балуге — село Виљуша — Умка — Црна стена — Кукићи.

Док се 3. српска бригада задржавала у рејону Чачка, остале јединице 2. пролетерске дивизије потискивале су непријатеља према Дрини. Шеста српска бригада је 4. децембра достигла линију село Страњани — село Бераћи — село Удовичићи са које је ноћу између 4. и 5. децембра извршила напад на Пожегу, али је одбијена. Једанаестог децембра 4. пролетерска и 6. српска бригада извршиле су други напад на Пожегу и дефинитивно је ослободиле 12. децембра поподне. Непријатељ се повукао у правцу Ужица.

Тринаестог децембра 6. српска бригада је овладава положајима на линији село Тврдићи — Марково брдо, а 4. пролетерска бригада рејоном Мале Метелке.

Непосредан напад на Ужице отпочеле су обе бригаде ноћу уочи 16. децембра. Десно је нападао Ужички партизански одред, а лево јединице 25. српске дивизије. Четврта пролетерска и 6. српска бригада брзим и вештим забацивањем својих јединица на бокове и у позадину одсекле су делове непријатељевих снага, продрле у Ужице и 16. децембра потпуно ослободиле град. После ослобођења Ужица делови ових бригада задржани су за чишћење града од непријатељевих остатака, док су главне снаге предузеле гоњење непријатеља на запад ка Дрини.

За време ових борби на правцу Чачак — Ужице јединице 2. пролетерске дивизије су приморале Немце и четнике да под борбом одступају од линије до линије и примењују задржавајућу одбрану комбиновану са системом рушења и запречавања. Док су немачке заштитнице водиле борбу за добитак у времену на једној линији, други ешелон непријатеља је на брзину утврђивао следећу линију одбране ради узаустопног прихвата својих снага.

После заузимања Ужица на правцу дејства 2. пролетерске дивизије непријатељ се и даље журно повлачио главним снагама комуникацијом према Вишегра-

ду, а помоћним према Љубовији. "У то време знатно су биле активиране поједине четничке групе на слободној територији. Због ангажовања снага НОВЈ на фронту против Немаца ове издајничке групе су готово неометано изводиле диверзантске акције у позадини, на ослобођеној територији. Њихове јаче снаге прикупљале су се на подручју жичког среза, на планини Чемерну. Зато је Главни штаб НОВ и ПО Србије наредио 2. пролетерској дивизији да једном бригадом, ојачаном Ужичким партизанским одредом, хитно затвори правац према Вишеграду, Чајетини и Бајиној Башти, како би онемогућила повлачење четника у тим правцима, једном бригадом да уништи четничке групације на простору планине Чемерно и Голије, а једном бригадом да смени 15. српску бригаду у околини Крагујевца.

С тим у вези штаб 2. дивизије је наредио 3. српској бригади да се на простору Чачка припреми за марш, после извршене смене од 4. пролетерске бригаде да изврши марш за Крагујевац, где ће смени 15. српску бригаду. Н-ен је задатак био да у околини Крагујевца хвата и уништава поједине четничке групе и чисти терен од остатака непријатеља.

Том приликом штаб 2. дивизије је скренуо пажњу штабу 3. бригаде да организује и појача извиђачку и обавештајну службу на свом подручју и ступи у контакт с позадинским радницима ради што ефикасније борбе против остатака четника у позадини фронта.⁷⁴

Међутим, до упућивања 3. српске бригаде у Крагујевац није дошло. Наиме, ускоро се дошло до закључка да замена јединица 2. дивизије са другим јединицама није оправдана пошто је 2. дивизија, дужим бораваком и дејством на овом подручју, потпуно упознала месне прилике и могла је најуспешније да чисти овај терен од остатака четничких јединица које су овука вршљале.

Из тих разлога наређење о упућивању 3. српске бригаде у рејон Крагујевца повучено је, а бригада је и даље остала на ширем подручју Чачка. Како је убацивање јачих четничких група на овај терен било поја-

⁷⁴ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2; *Зборник*, том I, књ. 15, бр. док. 190.

чано, то је бригада имала прикуиљеније јединице да би могле дејствовати као целине. Намера четника била је да створе немир у народу, компромитују нашу снагу и власт.

Време од 22. до 30. децембра 1944. године јединице 3. српске бригаде, као и остале јединице 2. пролетерске дивизије, провеле су без веће ангажованости. Једино су извршена незнатна померања у оквиру мањих јединица, а према тренутној ситуацији појединих дана. Шеста српска бригада је ангажована на фронту према Вишеграду, а 4. пролетерска бригада у акцијама против четника на Равној гори и Маљену. Трећа српска бригада је главним онагама груписана у Чачку, увек спремна за брзу интервенцију против четника. Тако је 23. децембра ангажовала по један батаљон за чишћење герена од четника око села Аисе и села Доњег Дуица, а 26. децембра један батаљон за постављање заседа на Морави, хватање и уништавање четничких делова који су се појавили на овом простору и оеле разбијања на Равној гори и Маљену.

У састав дивизије је 28. децембра поново ушла 2. пролетерска бригада, која је четири месеца дејствовала под командом штаба 21. дивизије. Њене јединице размештене су у рејону Крагујевца и примиле задатке који су раније били намењени 3. српској бригади.

После завршених операција на правцу Краљево — Чачак — Ужице — Вишеград и чишћења овог подручја од јачих четничких снага, Главни штаб НОВ и ПО Србије, у сагласности са Врховним штабом НОВ и ПОЈ, одлучио је да се 2. пролетерска дивизија пребаци у Београд. Истовремено, 2. пролетерска дивизија је стављена у резерву Врховног штаба, која се, с обзиром на велику повезаност Београда са унутрашњом земљом, могла врло брзо да ангажује тамо где се за то укаже потреба.

Двадесет деветог децембра у штаб 2. пролетерске дивизије стигло је наређење Главног штаба за Србију, којим је дивизији постављен задатак да са 6. српском бригадом и Ужичким партизанским одредом настави чишћење простора Чачак — Ивањица — Ужице — Ваљево од остатака четника, а са остале три бригаде и другим деловима дивизије да пређе за Београд, где ће од Врховног штаба НОВ и ПОЈ добити

ново наређење за даља дејства. Дивизији је додељен потребан возни парк на релацији Чачак — Београд и Крагујевац — Београд, а у Београд су благовремено упућени коначари да обезбеде њен смештај.

Штаб 2. пролетерске дивизије наређењем бр. 318 од 30. децембра 1944. године⁴³ наредио је да штабови 2. и 4. пролетерске и 3. српске бригаде изврше потребне припреме. Штабу 3. српске бригаде је наређено да батаљоне прикупи у рејону Ивањице а затим да изврши нокрет до железничке станице Лџубић, где је требало да се укрца и возом пребаци у Београд. У случају да се иревожење железницом не може извршити из било којих разлога, предвиђено је да бригада изврши покрет из Љубића до Београда пешке, с тим да дневни марш не прелази 25—30 км.

*

Дејства јединица 2. пролетерске дивизије, а посебно борбе 3. српске бригаде у њеном саставу, од почетка октобра до краја 1944. године могу се оперативно, временски и по методима извршења задатака поделити у три периода, и то:

— дејства на подручју Жупе, за ослобођење Крушевца и у ширем захвату комуникације Сталаћ — Крушевац — Трстеник;

— борбе за ослобођење Краљева и Чачка;

— акције 3. српске бригаде на чишћењу ширег подручја Чачка од четника и других непријатељевих елемената.

Први период дејства 3. српске бригаде обухвата борбе на подручју Жупе против четника и других непријатељевих елемената, који су хтели да Копаоник претворе у своју базу. Бригада је касније учествовала у ослобођењу Крушевца. До краја октобра садејствовала је 223. стрељачкој дивизији 64. корпуса Црвене армије при продирању долином Западне Мораве.

Други период дејства за 3. српску бригаду значајан је због тога што је бригада учествовала у нападу за ослобођење Краљева и Чачка. У првој половини новембра бригада је стекла довољно искуства у организацији напада и извођењу одбрамбених борби на ут-

⁴⁴ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 10/27.

врћеним иоложајима. Најзад, бригада је учествовала у ослобођењу Краљева и Чачка, а стекла је искуства у извођењу нанада уз подршку артиљерије и у нападу на већа насељена места.

И, најзад, у *трећем периоду* бригада је успоставила и одржавала ред и очистила шире подручје Чачка од заосталих четничких елемената и убачених диверзантских група — првенствено четничких.

Све ове задатке 3. српека бригада је извршавала успешно као јединица са великим борбеним искуством.

Глава IV

БОРАВАК У БЕОГРАДУ И ПРЕБАЦИВАЊЕ НА СРЕМСКИ ФРОНТ

Рат се ближио крају. Народноослободилачка војска је крајем 1944. године дефинитивно ослободила Београд и велики део Југославије (Србију, Македонију, Далмацију, Црну Гору, већи део Босне и Херцеговине), чиме је отворена стратегијска позадина која је битно изменила услове даљег вођења рата. У ослобођеном делу земље организована је и учвршћивана народна власт, обнављана привреда, поправљане су и отворане фабрике, рудници, школе, болнице, оправљени путеви и железничке пруге. Радило се младалачки, полетно. Антифашистичке организације: Народни фронт, Антифашистички фронт жена, Савез комунистичке омладине Југославије, организације народне омладине окупљале су и мобилисале народ за обнову земље, изградњу и учвршћивање нове народне државе.

Пред НОВ Југославије, која је порасла на 800.000 војника, реорганизована у Југословенску армију, а Врховни штаб преименован у Генералштаб ЈНА, стајао је задатак да се припреми за пролећну офанзиву и коначно ослобођење целе земље. Требало је јединице попунити новим људством и опремити савременим наоружањем, тј. извршити реорганизацију јединица и спремити их за последњи удар.

Немци су истрошили стратегијске резерве у последњим противофанзивама (крајем 1944. године у Арденима, у почетку 1945. године код Будимпеште у Мађарској), те су тежили да недостатак снага надокнаде

скраћивањем фронта Групом армија „ЈУГ“. Зато је одбрана у Југославији организована на знатно краћој линији: Мостар — Вишеград — Дрина — Илок — Драва. Овим је настао и сремски фронт у почетку на линији: Илок — село Ердевик — село Мартинци, а нешто касније на раније утврђеној линији село Сотин — село Оролик — село Комлетинци.

У ситуацији привремене стабилизације фронтова и реорганизације југословенских оружаних снага формиране су три армије. Прва армија (1. и 6. пролетерска дивизија, 5, 11. и 21. дивизија и 1. коњичка бригада) планирана је за дејства на сремском фронту, односно на линији село Берак — село Оролик — село Оток — Босутске шуме — река Сава. Касније је у састав Прве армије укључен и 15. македонски корпус НОВЈ. Друга пролетерска дивизија након пристизања у Београд задржана је у стратегијској резерви.¹

Пошто су сазревали услови за коначно уништење и заробљавање немачких и издајничких снага и потпуно ослобођење целе земље, Генералштаб ЈА је према замисли Врховног команданта израдио план пробоја сремског фронта, продора јединица ЈА до северозападних граница и затварања обруча око непријатељевих снага.

О задатку пребацивања јединица у Београд штаб 2. пролетерске дивизије је 1. јануара 1945. године обавестио штабове бригаде да ће дивизија након доласка у Београд сменити 6. личку пролетерску дивизију и обављати гарнизонску службу у Београду.²

Наређењем је планиран размештај 3. српске бригаде према следећем распореду: један батаљон требало је да се смести у згради Гимназије на Топчидерском брду; један батаљон у школи и фабрици шећера у Радничкој улици на Чукарици; један батаљон у згради бр. 29 у Симиној улици; један батаљон у бившој касарни Гарде у Топчидеру.

Сваки батаљон је требало да врши сопствено обезбеђење, а батаљон у Симиној улици да обезбеђује у граду: Штампарију, Радио-станицу, Народно позориште, Калемегдан, палату Албанију и друге објекте.

¹ *Ослободилачки рат*, кн>. 2, стр. 497—501.

² Архив ВИИ, кут. 737, бр. рег. 1/7.

Штаб бригаде је требало да буде смештен у хотелу „Праг“, а штаб 2. дивизије у Александровој улици бр. 12 (данас Булевар револуције).

У току 1. и 2. јануара 1945. године све јединице 2. дивизије су превожене и пристизале су у Београд по ешелонима. Трећег јануара цела дивизија, осим 6. српске бригаде која је задржана у југозападној Србији, стигла је у Београд. Са железничке станице јединице су упућене у одређене рејоне и објекте: 2. пролетерска бригада у центар града; 3. српска бригада на Топчидерско брдо и Чукарицу; 4. пролетерска бригада у источни део града и у Земун, док су приштапске јединице размештене у непосредној близини штаба дивизије, како би се, у случају потребе, могле брзо прикупити и дејствовати где се укаже потреба.

Четвртог јануара јединице дивизије преузеле су одређене гарнизоне службе. Првих дана боравка у Београду ови штабови и команде 3. српске бригаде предузели су мере да се јединице колико-толико одморе и среде, очисте наоружање и реше материјално-кадровска питања, како би се неометано извршавао план обуке. Поклоњена је посебна пажња извођењу војно-политичке наставе и навикавању бригадног састава на гарнизони живот и службу. При томе је бригада одржавала и пуну борбену готовост, јер је постојала могућност да се ангажује на правцу Београд — Загреб или на реци Дрини. Команде и штабови јединица израдили су планове обуке са тежиштем на обуци јединица у нападу са подршком артиљерије и тенкова. При штабу дивизије стално је радио официрски курс, који су посећивали и припадници 3. српске бригаде.

Од 5. до 16. јануара 1945. године, поред одмора, попуње и сређивања јединица, 3. бригада је обављала и следеће послове: одржавала је ред у граду и успостављала непосредан контакт са становништвом (око 300 бораца са екипом за културно-забавни програм 3. српске бригаде било је на приредби у Фабрици мотора у Раковици); обезбеђивала је важне објекте и установе у граду и регулисала стално снабдевање; изводила обуку појединаца и јединица према израђеном плану обуке ради припрема за наредна дејства.

Бригада је живела колико-толико мирнодопским животом. Около свако вече јединице бригаде ишле су наизменично у биоскоп Југословенске армије (данас биоскоп „Београд“). Пронађене су и проучаване књиге о раду органа власти, Другом заседању АВНОЈ-а, Титово дело „Борба народа поробљене Југославије“, Ленинова дела и друге књиге и брошуре које су на састанцима не само читане и објашњаване већ и изучаване. Београђани су свакодневно долазили и одводили по двојицу-тројицу бораца у своје домове.

У јединицама 3. бригаде посебна пажња поевећена је личној и колективној хигијени, чишћењу, купању и пресвлачењу људства, одржавању наоружања и опреме, редовној и доброј исхрани. Све је учињено да се јединице 3. српске бригаде што боље освеже, одморе и припреме за блиске и тешке борбе у пробоју сремског фронта и завршним операцијама за коначно ослобођење земље.

Упућивање 2. пролетерске дивизије на сремски фронт уследило је после непријатељеве противофанзиве. Да би скратио и стабилизовао фронт у Срему, непријатељ је 17. јануара 1945. године својом 117. ловачком, 41. пешадијском и 7. СС дивизијом „Принц Еуген“ и другим деловима извршио изненадни напад правцима: Старо Село — Спајинске њиве и село Оролик — село Остојић, до 19. јануара овладао Товарником, Шидом, Моховом, Ловасом, Бапском-Новак и Илинцима и подишао Шаренграду. Јединице 1. армије су приморане на повлачење у дубину.

Суочен с таквом ситуацијом, штаб 1. армије је морао тражити појачање. Да би се ојачала одбрана јединица Прве армије на одсеку село Шаренград — село Бапска-Новак, где су избили пукови немачке 117. ловачке дивизије, хитно је издато наређење 2. пролетерској дивизији за њено пребацивање на сремски фронт, с тим да се један део дивизијског састава, поред железнице, транспортује камионима. На основу усменог наређења начелника Врховног штаба од 17. јануара 1945. године штаб дивизије је одмах издао бригадама припремна наређења за покрет јединица. Пребацивање 3. српске бригаде на сремски фронт планирано је правцем Земун — Сремска Митровица — Илок, с тим што би до Сремске Митровице користила железницу.

Дивизији је наређено посудање и уређење за одбрану положаја западно од Илока са циљем да се продор непријатеља заустави и обезбеди стабилност одбране на овом делу фронта.

Све јединице дивизије биле су врло брзо спремне за покрет и извршење борбеног задатка. Трећа српска бригада је по ешелонима — батаљонима извела покрет до железничке станице у Земуну где се већ 17. јануара 1945. године у 15,00 часова укрчала у припремљену композицију воза. Превожење бригаде је отпочело одмах. На железничкој станици у Сремској Мигровици бригада је искрцана из воза и одмах из вагона отпочела марш у правцу Илока.³ Осамнаестог јануара до 21,00 часе 3. српска бригада је стигла на маршевски циљ, у рејон Илок — село Шаренград. До извесног заостајања мањих делова на маршу дошло је услед немања довољно средстава бригадног транспорта за превоз опреме и позадинских органа бригаде. Из правца фронта у сусрет бригади наилазиле су колоне народа — избеглице. Народ се осећао несигурним, па је из оближњих села напуштао своје домове, узимао најнужнију опрему и повлачио се у позадину. Када се сазнало да долазе нове јединице НОВЈ, међу њима и 2. пролетерска дивизија, стекао је сигурност и многи су се вратили својим кућама. Овако поверење народа у нашу војску позитивно је утицало на све војнике и старешине, на њихов морал и одлучност да одбију сваки напад, заштите свој народ, униште непријатеља, протерају га и ослободе земљу.

БОРБЕ НА СРЕМСКОМ ФРОНТУ КОД БАПСКЕ-НОВАК

Одмах након доласка на фронт јединице 2. пролетерске дивизије на простору Илок — Шаренград — заселак Каменица отпочеле су да утврђују други армијски одбрамбени појас чији се предњи крај протежао испред Шаренграда и засеока Кахменице. Утврђивање и посудање рејона и зоне одбране јединице су изводиле ван додира са непријатељем. Испред 2. пролетерске дивизије на првом армијском појасу у непо-

⁴⁴ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 1027.

средном додиру са непријатељем налазиле су се јединице 5. крајишке дивизије Прве армије НОВЈ.

На другом армијском појасу одбране 3. српска бригада је остала до 22. јануара. За то време бригада је солидно утврдила свој рејон одбране по батаљонским рејонима и чворовима одбране са потребним заклонима за дејство. У саставу утврђених рејона одбране израђено је више склоништа, саобраћајница и препрека.

У међувремену су јединице 1. армије НОВЈ противнападом повратиле села: Бапску-Новак, Беркасово, гада је солидно утврдила свој рејон одбране по батаљонским рејонима и чворовима одбране са потребним заклонима за дејство. У саставу утврђених рејона одбране израђено је више склоништа, саобраћајница и препрека.

Тога дана је штаб армије издао заповест дивизијама да нападну и на ту линију. С тим циљем увео је у борбу и 2. пролетерску дивизију. Њен задатак је био: чим заузме полазни положај на линији Бабин дол — Средњи Потез, да главним снагама, у садејству са деловима 5. крајишке дивизије, обухватом са северопада разбије непријатеља и ослободи село Ловас, а затим да наступа правцем село Томпојевци — село Миклушевци и избије на положаје десно од 21. ударне дивизије, а лево на деоницу железничке пруге Негославци — Чаковци, с тим што ће јој се, после заузимања Ловаса, потчинити артиљерија 5. дивизије.

Десно је требало да наиада 21. ударна дивизија са задатком да заузме положај на линији Мохово — Сотин, а лево 5. ударна дивизија на положај Ловац — Товарник.⁴

У духу тог наређења, а пошто је из прикупљених података утврдио да око два батаљона немачке 117. пешадијске дивизије, уз подршку дела артиљерије 7. СС дивизије „Принц Еуген“, бране положај Бабин Дол — Зобиште — Средњи Потез — к. 141, штаб 2. пролетерске дивизије је 22. јануара издао заповест за напад општим правцем Бапска-Новак — Ловац — Миклушевци. За извршење напада дивизија је борбени иоредок поставила у два ешелона. Друга и 4. пролетерска бршада биле су у ирвом, а 3. српска бригада у другом

⁴ Зборник, том I, књ. 18, бр. док. 29, 31, 58.

борбеном ешелону. Трећа бригада је образовала дивизијску резерву с тим да се из рејона Бапска-Новак ангажује на правцу напада 4. пролетерске бригаде.

Папад дивизије почео је 22. јануара у 18,00 часова. Врло оштра борба трајала је целе ноћи између 22. и 23. јануара. Непријатељ се упорно бранио са јаким и утвр-Бепих положаја, те први ешелон дивизије није потпуно извршио ближи задатак. Он је овладао само неким рејонима на предњем крају непријатељеве одбране, а месгимично и на дубини првог положаја одбране. Далељи напад 2. пролетерске дивизије био је заустављен, јер су бригаде биле изложене убитачној ватри артиљерије и великог броја аутоматских оруђа, распоређених по дубини одбране. Други ешелон, тј. 3. српска бригада још је ни употребљен.

Управо због своје упорности непријатељ је углавном задржао дотадашње положаје са предњим крајем одбране на линији Трунићев салаш — Бановина (к. 141) — Средњи потез — Кнеблов салаш. Јачина непријатељевих снага на овом положају процењена је на око 1.500 војника немачке 117. ловачке дивизије. Откривене су две батерије тешких минобацача на првом непријатељевом иоложају, а у Ловасу две батерије топова — једна 75 мм, а друга 105 мм. На предњем крају непријатељеве одбране откривена су и два тенка који су употребљени као укопане ватрене тачке у систему његове одбране. Према овим непријатељевим снагама прикључен ешелон 2. пролетерске дивизије (2. и 4. бригада) успоставио је 23. јануара нови предњи крај одбране на линији к. 141 (на ивици шуме јужно од Бановине) — источне падине к. 141 — Средњи потез — Зобиште источно од к. 136. Трећа српска бригада као други ешелон дивизије налазила се на положајима у рејону Бапска-Новак. Штаб 2. пролетерске дивизије био је смештен у селу Бапска-Новак.⁵

Пошто су јединице наишле на јак отпор, штаб 1. армије је 24. јануара обуставио напад на линију Мохово — Товарник — Илинци и наредио дивизијама да се повуку на повољније иоложаје, да се утврде и организују за одбрану и напад и поставе минско-експлозивне препреке на правцима с којих би непријатељ могао

⁴⁴ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 1027.

наласти. Друга пролетерска дивизија добила је задатак да иоседне иоложаје и организује их за упорну одбрану на линији к. 98 (искљ.) — к. 134 — к. 139 — закл>. пут Трунићев салаш — Бапска-Новак и да затвори правац који води од Ловаса, с тим да на предстражном положају постави истурене осматрачнице, а међупросторе осматра и обезбеди одговарајућим распоредом резерви.⁶

На основу ове зановести истог дана је штаб 2. пролетерске дивизије донео одлуку да у првом ешелону дивизије ангажује 3. српску и 4. пролетерску бригаду. С тим циљем је наредио 3. српској бригади да смени 2. пролетерску бригаду и ојача положај изградњом ровова по дубини, одржавајући везу десно са 21. ударном дивизијом, а лево са 4. пролетерском бригадом. Поред тога, наређено јој је да на споју са 4. бригадом држи један батаљон у резерви, а са по једном четом на сваком батаљонском рејону да редовно врши ватрене ирепаде и испаде и да 24. јануара у 22.00 часа с једним Сатаљоном нападне неиријатеља на положајима испред себе.

Трећа српска бригада је у ноћи између 24. и 25. јануара сменила 2. пролетерску бригаду, која је прешла у други ешелон дивизије и посела и организовала за одбрану линију к. 98 — 200 м јужно од пута који води од к. 134 ка селу Ловасу.

Сутрадан је продужено утврђивање положаја и ннје било значајнијих промена код обе стране, осим што је у току дана непријатељ тукао положаје 3. бригаде артиљеријском ватром, која је брзо неутралисана.

Двадесет шестог јануара око 14.00 часова добијено је наређење штаба Прве армије да 2. пролетерска дивизија организује и изводи насилна извићања која имају за циљ: разбијање и уништење мањих непријатељевих снага, заробљавање непријатељевих војника и старешина, узнемиравање и држање непријатеља у некзвесности, упознавање распореда непријатеља по фронту и дубини и утврђивање његове јачине. Посебно је наглашено да јединице које иду у насилно извићање морају добити конкретне задатке, а њихове ста-

⁶ Зборник, том I, књ. 18, бр. док. 35, 58; Ј. Вукотић, н.д., стр. 488—489; Б. Јанковић, н.д., стр. 487.

решине обавити потребну припрему. Поред тога, наређено је да штабови контролишу уређење појаса одбране, који се мора стално допуњавати.

Штаб 2. пролетерске дивизије доставио је план насилног извиђања штабовима 3. српске и 4. пролетерске бригаде које су одредиле јединице, организовале артиљеријску и одршку и решиле остале проблеме око правилног извршења овог задатка. У току дана непријатељ је вршио испаде мањим јединицама, али није имао успеха. Наша авијација повремено је извиђала непријатељеве положаје, док је непријатељева авијација била неактивна.

Иоћу између 26. и 27. јануара јединице 3. бригаде су извршиле мање препаде и насилна извиђања непријатеља. Двадесет седмог јануара ситуација код непријатеља је била непромењена, док су јединице 3. бригаде наставиле извиђање његових рејона одбране.

Двадесет осмог јануара 2. батаљон 3. српске бригаде предузео је ново насилно извиђање у правцу к. 136. Напад је био енергичан, али нису постигнути жељени резултати, јер чете нису дејствовале јеАновремено. Непријатељ је пружио јак отпор организованом ватром из иешадијског наоружања и уз подршку артиљерије и минобацача. У првом налету чете су упале у предњи крај непријатељеве одбране само на неким тачкама. Услед јаке ватре непријатеља 2. батаљон се повукао на свој полазни положај.

Губици непријатеља су оцењени на око 18 погинулих и већи број рањених, док је 2. батаљон имао 5 мртвих и 14 рањених бораца.⁷

Ноћу између 29. и 30. јануара 3. бригада је поновила насилно извиђање непријатеља, али мањим јединицама него претходних дана. Извиђање је вршено борбеним групама на целом одсеку фронта бригаде. Напади борбених група били су дрски и изненадни. Оно је дало веће резултате, јер је испред бригаде откривен систем непријатељеве ватре и одбране у целини на првом положају. Истовремено дејство борбених група изазвало је непријатеља да дејствује артиљеријом и минобацачима из дубине одбране, да брани све препреке

⁷ Архив ВИИ, куг. 735, бр. рег. 1/2.

и да покрене евоје резерве, јер је стекао утисак да су јединице 3. бригаде прешле у општи напад.

У овим извиђачким акцијама непријатељеви губици су оцењени на око 32 војника избачена из строја, док су губици 3. бригаде били 1 мртав и 10 рањених бораца.⁸

Исти метод насилног извиђања примениле су снаге 3. бригаде и ноћу уочи 1. фебруара 1945. године, Извиђање борбеним групама је појачано и дејством једне чете 3. српске бригаде уз јаку артиљеријску подршку, које је вршено на одсеку између села Црепаје и Кнеблогов салаша. Међутим, непријатељ, поучен искуством од претходних насилних извиђања, није отварао ватру на целом фронту одбране, већ местимично, а своје предње делове повукао је у дубину одбране и заседама еачекивао извиђачке групе и чету 3. бригаде.

У току те ноћи откривени су покрети моторизованих делова непријатеља око села Ловаса. Првог фебруара непријатељ је остао на положајима које је држао претходних дана, а да није предузимао акције у правцу положаја 3. бригаде. Чак није дејствовао ни артиљеријом. Само је један његов авион митраљирао положаје 3. српске бригаде, али без резултата.

У ноћи између 1. и 2. фебруара 3. српска бригада поново је извела акцију насилног извиђања непријатељевих положаја у правцу Грубановљевог салаша. Извиђачки делови 3. бригаде су се дочепали предњег краја непријатељеве одбране, а затим се повукли на полазне положаје.

Насилним извиђањем непријатељ је принуђен да активира и открије цео ватрени систем, а тиме и свој борбени поредак. Утврђено је да је непријатељева одбрана најјача у рејону Грубановљевог, Кнеблогов и Раковог салаша и у рејону Церја. Ови рејони су, поред ватре пешадијског наоружања, кружно били заштићени минским пољима и жичаним препрекама. Откривени систем ватре (пешадијске, минобацачке и артиљеријске) и систем минско-експлозивних и других препрека потврдио је претпоставку да су ови рејони били и најјаче утврђени и брањени рејони у систему непријатељеве одбране.

⁸ Исто.

У међувремену је штаб 1. армије наредио штабу 2. пролетерске дивизије да припреми јединице за смену, тј. да ноћу уочи 3. фебруара своје положаје преда јединицама 21. ударне дивизије, а затим да се размести па простору Илок — Нештин у резерви армије.⁹ Ту је требало да се преоружа и буде спремна за дејства на десном крилу армије, да одржава везу с јединицама 21. ударне дивизије и да им, у случају потребе, садејствује.

До пола ноћи 2/3. фебруара 21. ударна дивизија сменила је 2. пролетерску дивизију. Након извршеног смењивања јединице 2. дивизије повукле су се одређеним правцима, до сванућа прешле положаје другог армијског одбрамбеног појаса, а до подне 3. фебруара достигле одређени иростор и разместили се према следећем распореду: 2. пролетерска и 3. српска бригада са приштапским јединицама дивизије у рејону Илока и њешвој околини, а 4. пролетерска бригада и дивизијски медицински центар у рејону села Нештина.

Од 3. до 8. фебруара 1945. године јединице 3. српске бригаде провеле су на простору Илока без додира са непријатељем и обезбеђујући се свака својом предстражом и непосредним обезбеђењем. У батаљонима је одржавана војна и политичка обука. Живот и одмор бригаде био је олакшан, јер непријатељ није имао снага да туче њен распоред. Одбрана армијских појасева стварала је услове 3. бригади за логорски и кантонмански начин живота.

Осмог фебруара стигло је наређење врховног команданта маршала Тита¹⁰ да се 2. пролетерска дивизија са сремског фронга хитно пребаци на простор Шабач — Богатић. Требало је да дивизија изврши покрет правцем Ердевик — Чалма — Сремска Митровица и да се ту пребаци преко Саве, а затим на фронт на реци Дрини ради учешћа у предстојећој операцији на ширем простору Зворник — Бијељина. Ради бржег пребацивања одређена јој је комуникација Нештин — Лежмир — Сремска Митровица, а ради бржег пребацивања преко Саве у рејон Сремске Митровице упућена је стручна екипа за организовање превозења.

⁹ *Зборник*, том I, кн>. 18, бр. док. 60, 75; Б. Јанковић, н. д. стр. 488.

¹⁰ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2.

Овим су за јединице 3. српске бригаде, као и за остале бригаде 2. пролетерске дивизије, дејства на сремском фронту била завршена. Предстојале су операције у општој офанзиви снага НОВЈ за коначно ослобођење земље.

Утврђено је да су у борбама код Бапоке-Новак из 3. српске бригаде погинули: Драгослав Благојевић из Пепељевца код Крушевца, Миленко Богдановић, рођен 12. марта 1926. у Парменовцу код Чачка, Вукосав Вукочичић из Мешева код Крушевца, Никола Жарковић, рођен 19. новембра 1911. у Београду, Веселин О. Ковачевић из Негораца код Бевђелије, Драгољуб С. Костић, рођен 1923. у Сувом Пољу, срез пусторечки, Радомир Миловановић из Вучака, срез крушевачки, Борће Милинковић, Будимир М. Милосављевић, рођен 1. фебруара 1922. у Кочанима, срез добрички, Боривоје Ничић, рођен 5. јуна 1927. у Нишу, Владислав С. Златановић из Речице, срез јабланички, Смиљко Петровић из Сеземче, срез расински, Живко Петровић из Пријевора код Чачка, Врбица Д. Стојановић, рођен 10. новембра 1925. у Ивићеву, срез власогиначки, Миодраг Смиљковић из Лужана, срез моравски, Милосав Стефановић из Рибара, срез копаонички и Миодраг Тренкић из Адровца, срез лепенички.

Вођење тзв. фронталне борбе и стечена искуства на сремском фронту за старешине и јединице НОВЈ (касије ЈА) представљале су нов и до тада мало познат и примењиван начин борбе. Друга пролетерска дивизија, у чијем се саставу налазила 3. српска бригада, пре упућивања на сремски фронт имала је доста искуства, ире свега из заједничких дејстава са јединицама Црвене армије у долини Западне Мораве. На сремском фронту се прешло на тзв. фронтални начин ратовања са строго одређеним правцима и зонама дејства, са нападима на јако утврђене положаје непријатеља, са разноврсним фортификацијским објектима и пр^прекама, нарочито минским пољима и жичаним препрекама, и са повученим линијама разграничења. Исто тако и одбрана је имала строго одређене границе, ре-

јоне и зоне изван којих се није могло маневрисати, а посебно што одбрана више није била маневарског, већ најчешће статичног карактера.

До сремског фронта јединице 3. српске бригаде су дејствовале углавном по испресецаном, брдовитом, планинском и пошумљеном земљишту; у Срему су борбе вођене у равници, блату и на откривеном земљишту испресецаном каналима са водом. Ови нови услови представљали су извесне тешкоће за јединице 3. српске бригаде. За дејства у оваквим условима потребно је обезбедити ватрену надмоћност у артиљерији и минобацачима, снажну подршку јачих оклопних јединица бар на тежишту борбе и подршку авијације, којих није било довољно, што је нове услове ратовања учинило тежим и компликованијим.

Посебно и изузетно тежак проблем за борце 3. српске бригаде и јединице НОВЈ у целини представљала су противпешадијска минска поља, нарочито одскочне (иротивпешадијске) мине, које су Немци у одбрани и при повлачењу масовно ностављали.

Израда пролаза у минским иољима и организација контролно-заштитне службе у њима била је посебно тегЈка за борце и јединице, јер у овоме нису били обучени.

Борци и старешине 3. бригаде први пут су схватили прави значај утврђивања, самоукопавања и израде свих врста заклона, склоништа, ровова, траншеја и др. Нарочито сада је схваћен значај израде свих врста препрека у одбрани, њихово коришћење — за маневар и дејство и повезивање са системом утврђивања. Раније јединице 3. бригаде су врло ретко примењивале самоукопавање и укопавање, па нису располагале ни одговарајућим алатом. Препреке у нападу су занемариване, а савладавање је вршено увек заобилажењем. Сада су се препреке морале савладавати уз велике жртве и уз трошење много времена, а често и губљење континуитета у напад.

Због овога су јединице НОВЈ, а са њима и 3. српске бригаде, на сремском фронту водиле борбу у посебним условима на које нису научене. Пут до слободе водио је преко све већих жртава у све тежим борбама.

За победу није био довољан висок морал. Морало се брзо прилагодити ратовању у новим условима и обучити јединице и штабове да би се смањио број жртава. Старешине, штабови и јединице 3. бригаде стекли су нова знања и значајна искуства у планирању и организацији борбених дејстава у разним условима напада и одбране.

У овом периоду, у складу са наредбом команданта 3. бригаде, извршен је избор за командира и заменика командира јединице, штаба и батальона. Командира јединице изабрао је командир батальона, командира батальона изабрао је командир штаба, а командира штаба изабрао је командир бригаде. Командира јединице изабрао је командир батальона, командира батальона изабрао је командир штаба, а командира штаба изабрао је командир бригаде.

T

Глава V

ПРЕБАДИВАЊЕ СА СРЕМСКОГ ФРОНТА НА ДРИНУ

Јануара 1945. године подручје источне Босне добило је још већи оперативни значај. Немци су померањем делова Групе армија „Е“ из Сарајева долином Босне намеравали да овде створе јаку одбрану и што боље заштите десни бок своје групације у Срему.

Због груписања јаких снага непријатеља и могућности њихових офанзивних дејстава на подручју североисточне Босне постојала је опасност да 2. армија НОВЈ буде одсечена од својих база снабдевања у Србији и да непријатељ организује јаку одбрану на линији Сарајево — Власеница — Зворник — село Јања, повезујући је са одбраном простора Бијељина — Брчко.

За одбрану овог подручја непријатељ је ангажовао 7. СС дивизију и делове 104. ловачке дивизије на простору Брчко — Босански Шамац, пуковску борбену групу „Скендербег“ код Бијељине и 12. усташко-домобранску дивизију у рејону Брчког, док је главнину четничких снага прикупио на планини Мајевици и Требави.

Друга армија НОВЈ је у јануару у неколико напруга изводила офанзивна дејства да би ослободила Бијељину. Крајем јануара и почетком фебруара су 28. и 17. дивизија НОВЈ три пута нападале на Бијељину и нису успеле да савладају јако упориште непријатеља у овом граду. Град је бранила борбена група „Скендербег“, делови 12. усташко-домобранске дивизије и друге немачко-квислиншке јединице.

Желећи да обезбеди неметано пребацивање снага северно од Саве, непријатељ је предузео осигуравање кључних положаја и комуникација, те је са једним пуком 104. ловачке дивизије интервенисао преко Брчког ка Бијељини. Немачка 22. пешадијска дивизија и 963. тврђавска бригада 11. фебруара продрле су из рејона села Дрињаче преко Зворника ка Бијељини и 13. фебруара предњим делом избили до села Муслиманског Шепка. Да би се спречило спајање 22. дивизије и 963. тврђавске бригаде са борбеном групом „Скендербег“ у Бијељини и деловима 104. ловачке дивизије у Брчком, Врховни штаб НОВ Југославије је хитно упутио 2. пролетерску дивизију из Срема на сектор реке Дрине и предао је 2. армији.¹

У привремено стабилизованој ситуацији на сремском фронту 2. дивизија је 9. фебруара ујутру отицела марш, под заштитом 21. дивизије, за пребацивање у рејон села Јање. Иског дана у 05,00 часова 3. српска бригада је отпочела марш из Илока правцем Илок — Љуба — село Ердевик, где је стигла у 09,30 часова. Четврта пролетерска бригада маршевала је преко села Нештина и села Сусека до села Лежимира, а штаб дивизије и 2. пролетерска бригада су остали у Илоку.²

Сутрадан, 10. фебруара, 3. српска бригада је маршовала правцем Ердевик — Сремска Митровица, пребацила се преко Саве и у 20,00 часова стигла у село Ноћај. Друга пролетерска бригада се пребацила у село Чалму, а 4. пролетерска бригада у село Јарак.

Једанаестог фебруара у 12,00 часова 3. српска бригада је из Ноћаја извршила марш правцем село Глушци — Богатић — село Прњавор, где је стигла око 22,00 часа. Истовремено је 2. пролетерска бригада стигла у село Штитаре, а 4. пролетерска бригада на простор Шапца.³

На овом простору 2. пролетерска дивизија је добила наређење да поседне и организује за одбрану територију од Малог Зворника до ушћа Арине у Саву, и то на линији Горња Ковиљача — село Жарковић — к. 346 — Велике њиве — ушће Дрине у Саву. Требало

¹ *Ослободилачки рат*, књ. 2, стр. 508—512.

² Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2.

³ Архив ВИИ, кут. 737, бр. рег. 4/7.

је ову линију добро утврдити и организовати за одбрану, пошто је постојала могућност да непријатељ на том делу Дрине пређе с леве обале на десну. Штабовима бригада је наређено да одбрану организују уз реку Арину, а да извиђају обе њене обале, нарочито скелска места прелаза и да одржавају међусобну везу. Бригаде су морале одсутно бранити додељене им положаје.

С тим у вези је 12. фебруара 3. српска бригада извршила марш и развила се по батаљонима. Први батаљон је маршевао правцем: Прњавор — Лешница — Лозница — Ковиљача, а након пристизања посео за одбрану положај на одсеку Ковиљача — железничка станица Бања Ковиљача; 2. батаљон је маршовао иза 1. батаљона и посео за одбрану одсек Бојића ада — Кривнћа ада; 3. батаљон је посео рејон од десне границе 1. батаљона, па укључно до Бојића аде; 4. батаљон рејон од Јермића аде до Бојића аде.

Штаб бригаде са приштапским јединицама стигао је у Лозницу око 15,00 часова и ту се разместио.

Четврта пролетерска бригада је организовала одбрану на одсеку Просинац — Ковиљача, а 2. пролетерска бригада је задржана у резерви на простору село Слатина — Јадранска Лешница — село Јошево — Брњац и била је предвиђена за суделовање у правцу •Зворника.

: ПРЕЛАЗ ПРЕКО ДРИНЕ И БОРБЕ КОД ШЕПКА

Непријатељева одбрана на левој обали Дрине налазила се на линији Млаћевац — село Кула Град — Велики Зворник — Вратоломац (триг. 379) — село Каракаја — село Челопек — село Козлук — село Брањево. На делу комуникације Зворник — село Рочевих налазиле су се снаге у јачини око 5.000 немачких војника. Против ових немачких снага на левој обали Дрине водили су жестоке борбе делови 2. армије НОВЈ.

Од јединица 2. пролетерске дивизије непријатељеве снаге на комуникацији Зворник — Бијељина могле су бити осматране и тучене са десне обале Дрине.

Ради садејства снагама на левој обали Дрине и да би се непријатељу спречио пробој у Посавину правцем Зворник — Бијељина, штаб 2. дивизије је добио

наређење да на одсеку Зворника пребаци две бригаде преко Дрине да садејствују јединицама 2. армије у нападу на непријатељеве снаге које су наступале од Дршваче ка Зворнику. С тим у вези је штаб 2. пролетерске дивизије заповешћу бр. 343 од 13. фебруара" наредио 3. српској и 4. пролетерској бригади да се пребаце на леву обалу Дрине. Прво је преко реке пребачена 3. српска бригада, која је одмах посела положаје код села Муслиманског Шепка и Црквине затворила правац Зворник — село Јања. Десно од 3. српске бригаде посела је положај на линији Градац (к. 425) — село Врела — к. 185 — Осој 4. пролетерска бригада, која се пребацила на леву обалу Дрине ноћу између 13. и 14. фебруара. Прелаз скелом преко Дрине 3. и 4. бригада извршиле су северно од Лознице код села Брањева.

Трећа српска бригада претходно је извршила извиђање реке и прикупила све чамце и скеле дуж обале, а затим је отпочела пребацивање на одсеку ширег захвата окуке Бајића аде. Њен је задатак био да одмах после прелаза избије на доминантне положаје, образује мостобран и брани га по сваку цену до пребацивања осталих јединица које ће га проширити, пресећи комуникацију и спречити извлачење немачкој 22. пешадијској дивизији правцем Зворник — Бијелина.

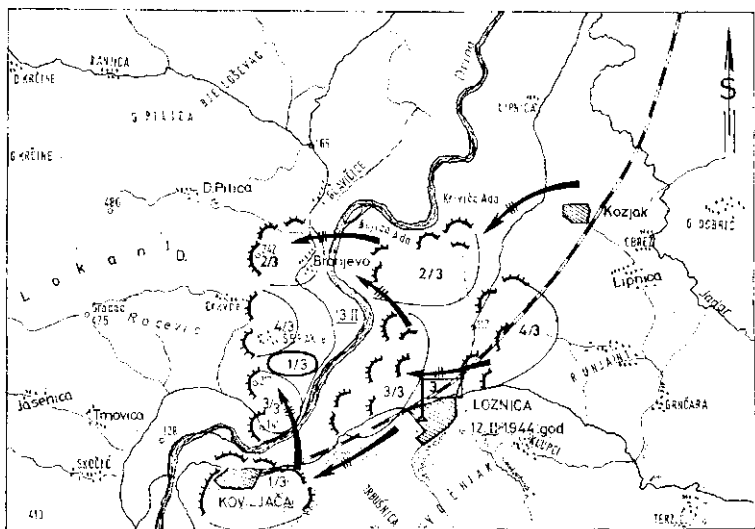
Након добивеног задатка командант бригаде мајор Михаило Гавриловић је извршио рекогносцирање одсека ирелаза и одлучио да одмах, по дану упуту извиђачке групе преко Дрине да извиде леву обалу. За одсек ирелаза изабрао је рејон Бојића аде, који није одговарао тактичким начелима, али се рачунало да ће се баш зато постићи изненађење. Извиђачке групе су донеле извештај да на том одсеку нема непријатељевих делова, те је командант предузео пребацивање јединица бригаде преко Дрине из покрета, упућујући батаљоне редоследом пристизања на место прелаза. Прелаз је изведен по дану, мада је према замисли штаба 2. пролетерске дивизије то требало учинити наредне ноћи.

Батаљони су одмах након прелаза Дрине одлазили у одређене рејоне, и поселили положаје за одбрану. Бригада је у целини организовала одбрану на линији

⁴⁴ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 1027.

к. 141 — к. 217 — Муслимански Шепак — Црквине (к. 325) — к. 242 и тиме обезбедила сигуран мостобран на левој обали за остале јединице. Четврти батаљон посео је положај код Муслиманског Шепка, 3. батаљон на линији Кућерине — к. 141, а 2. батаљон од комуникације укључно са к. 225, док се 1. батаљон, као бригадна резерва, налазио у селу Православном Шепку.

Са мостобрана је већ 13. фебруара у 15,00 часова 4. батаљон извршио напад на снаге непријатеља, које су покушавале продор правцем занадно од Муслиманског Шепка. Том приликом непријатељ је одбачен на свој полазни положај. У борби је јуначки погинуо чувени бомбаш 4. батаљона Владимир Васиљевић Корчагин. Када је уништио непријатељев бункер и кренуо на други, пао је. Ту су још погинули водник Душан Димитријевић и храбри бомбаш Драгољуб Е. Алексић, рођен 8. марта 1924. године у Чачку.

Пребацивање бригаде преко Дрине (12. и 13. II 1945. год.).

Све до пада мрака 13. фебруара непријатељ је предузимао напад за нападом са циљем да збаци јединице 3. бригаде са поседнутих положаја. Међутим, сви ње-

гови јаки и жестоки јуриши, које је изводио у кратким времеиским размацима, нису успели. Јединице 3. бригаде остале су чврсто на својим положајима и одбијале ватром нападе са већих одстојања, затим ручним бомбама и најзад борбом прса у прса. Борбе су биле жестоке, па су и обострани губици били велики.⁵

Авијација НОВЈ је повремено подржавала одбрану 3. српске бригаде, а делом и 4. пролетерске бригаде митраљирајући и бомбардујући непријатеља на положајима и у дубини његовог распореда. За све време борбе њена подршка је била веома ефикасна.

И 14. фебруара непријатељ је целог дана нападао положаје 3. српске бригаде са тежиштем у захвату комуникације Зворник — Бијељина, којом је хтео по сваку цену да обезбеди покрет својих снага. Истог дана је и 4. пролетерска бригада издржала такође жестоке нападе непријатеља, а 2. пролетерска и 6. српска бригада, која се у међувремену вратила у састав 2. пролетерске дивизије, ватром своје артиљерије и пешадијског наоружања са положаја на десној обали Дрине су ометале покрете непријатељевих снага и подржавале одбрану 3. и 4. бригаде.

У току преподнева 15. фебруара непријатељ је и даље вршио јак притисак на положаје 3. и 4. бригаде, нарочито након пристизања појачања. Међутим, и ови покушаји непријатељевих снага да се пробију комуникацијом у правцу Јање били су одбијени. Тежиште напада непријатељ је усмерио на извршење пробоја на десном крилу одбрамбеног одсека 3. српске бригаде. На том правцу извршио је неколико узастопних јуриша и успео да упадне у предњи крај одбране бригаде. Ипак, организоваиом и упорном одбраном бригада је успела да заустави и одбије нападе непријатељевих снага и да их противнападом своје резерве одбаци на полазни положај и успостави нарушен систем одбране. Наредне ноћи пребачена је и 6. српска бригада из дивизијске резерве у рејон села Брањева ради ојачања ових двеју бригада, док је 2. пролетерска бригада с десне обале реке ометала наступање Немаца левом обалом Дрине.⁶

⁵ Архив ВИИ, кут. 735, бр. 1/2 и кут. 737, бр. рег. 4/7.

⁶ Ј. Вукотић, н.д., стр. 493.

Шеснаестог фебруара су 3. и 4. бригада, према телефонском наређењу команданта дивизије потпуковника Средоја Урошевића, предузеле напад са циљем да заузму поједине доминантне тачке у непријатељевом распореду и ослоне одбрану на што солидније земљишне објекте како би сигурније затвориле правац према Јањи. Целог дана 3. и 4. бригада су нападале на утврђене положаје непријатеља подржаване дивизијском артиљеријом са ватрених положаја на десној обали Дрине. Напад обе бригаде био је заиста жесток. Непријатељ се одсудно бранио. Извођено је више узастопних јуриша на свим правцима напада. Пред мрак 3. српска бригада је успела да овлада непријатељевим положајем код Шенице аде. Највећи успех постигао је деснокрилни 3. батаљон који је у једном налету око 16,00 часова заузео први непријатељев положај, где је јаком ватром био заустављен. У 22,00 часа батаљон је наставно јуриш и заузео и други непријатељев положај. Трећи положај непријатеља био је топографски јачи али и доминантнији, а за његову одбрану непријатељ је привукао и резерву, због чега је 3. батаљон био принуђен да одустане од даљег напада и да се у ноћи повуче на свој полазни положај.

Четврта пролетерска бригада такође је успела пред мрак да заузме неколико важних бункера у систему непријатељеве одбране.

Да су борбе заиста биле тешке види се и по обојстраним губицима. Код непријатеља они су били веома велики, а код 3. и 4. бригаде су износили 24 погинула и 47 рањених бораца.⁷

Седамнаестог фебруара, да би ослободио пролаз комуникацијом Зворник — Бијељина, непријатељ је предузео једновремен напад из рејона села Козлука и из рејона Бијељине. Јакe снаге немачке 22. дивизије са правца Козлука су нападе на положаје 3. српске бригаде. Истовремено са севера, из правца Бијељине, предузеле су напад на положаје 6. српске бригаде једипцс 734. пешадијског пука немачке 104. ловачке дивизије. Борбе су биле врло тешке и драматичне. Трећа српска и 4. пролетерска бригада су успеле да одрже

⁴⁴ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 1027.

своје положаје и одбију све нападе непријатеља у преподневним часовима 17. фебруара. Али, пошто се 6. бригада није могла одржати на свом одсеку одбране, а да њеним повлачењем на линији Дуго поље — Шкулића ада 3. српска бригада, која је иза себе имала и реку Дрину, не би била доведена у тешку ситуацију, штаб 2. пролетерске дивизије је благовремено донео одлуку и телефоном издао наређење да напусти своје положаје код Шепка и да се пребаци са леве на десну обалу Дрине.

Под заштитом 6. бригаде са положаја Дуго поље — Шкулића ада и 4. пролетерске бригаде са косе северно од Муслиманског Шепка и својих заштитних делова 3. српска бригада је у подне 17. фебруара предузела прелаз преко реке и до 18,00 часова пребацила се на десну обалу Дрине и посела положај к. 118 (Крндија) — Локва (1. батаљон) — к. 115 — село Старача (2. батаљон) — Кривића ада (4. батаљон) — Липничка мекхана — Доњевац — к. 113 — Лукића колиба (3. батаљон). Заштиту пребацивања вршиле су по једна чета из 1. и 2. батаљона бригаде, које су затварале комуникацију код села Брањева. Оне су одолеле веома снажним притиску непријатеља и у 18,00 часова се пребациле преко Дрине.

Четврта пролетерска бригада 17. фебруара је остала на дотадашњим положајима, проширила се на део иоложаја 3. српске бригаде иосле њеног извлачеља и потпомагала јединице 3. бригаде при иребацивању на деспу обалу Дрине.

Авијација НОВЈ је у току дана била активна и успешно тукла непријатељеве колоне које су биле у иокрету јужно од Бијељине.⁸

У борбама на левој обали Дрине, у рејону села Муслиманског Шепка, 3. српска бригада је имала осетне гуоитке. Утврђено је да су у тим борбама, поред већ иоменутих Василијевића Васиљевића Корчагина, Душана Димитријевића и Драгољуба Алексића, погинули и ови борци 3. бригаде: Божидар С. Антић, рођен 10. октобра 1916. године у селу Теловцу код Беле Паланке, Борислав М. Алексић, рођен 21. марта 1925. у селу Ломници, срез левачки, Милош Н. Божовић, рођен 13. но-

" Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 11/36.

вембра 1922. у селу Прељини код Чачка, Јосип С. Буковић, рођен 1. фебруара 1924. у селу Данковиће код Куршумлије, Будимир Бучковић, рођен 1925. у селу Себечевцу код Крушевца, Велимир Довитковић, рођен 1927. у селу Равном Долу, срез јабланички, Синиша Ј. Илшт, рођен 10. маја 1927. у селу Прељини код Чачка, Димитрије К. Илић, рођен 7. новембра 1925. у селу Осојници код Маглаја (Босна), Радосав М. Илић, рођен 15. јануара 1923. у селу Мешеву код Крушевца, Здравко М. Илић, рођен 15. октобра 1921. у селу Мешеву код Крушевца, Веселин В. Јаковљевић, рођен 21. јануара 1927. у селу Кулићима код Чачка, Драган Карић из села Паковрате код Чачка, Миодраг М. Аешовић, рођен 13. јуна 1926. у селу Комишњу, срез дежевски, Драган Б. Каровић, рођен 5. фебруара 1927. у Мршинцима код Чачка, Милојко М. Марковић, рођен 15. априла 1926. у селу Милочају, срез жички, Стојан Т. Миловановић из села Каменара код Крушевца, Павле Б. Мичуилић, рођен 13. априла 1924. у селу Дубову, срез добрички, Савета В. Милић, рођена 7. октобра 1925. у селу Бакусу, срез добрички, Александар М. Миленковић, рођен 1922. у селу Гласовику, срез добрички, Стеван Д. Нозаковић, рођен 24. септембра 1925. у селу Обилићу, срез пуеторечки, Синиша М. Николић, рођен 1925. у селу Алексиначком Бујмиру, срез алексиначки, Станоје А. Пејчић, рођен 1925. у селу Орашју код Власотинаца, Мирослав В. Панић, рођен 28. новембра 1921. у селу Мршинцима код Чачка, Мирослав В. Пауновић, рођен 1923. у селу Лужану, срез моравски, Милутин М. Пајовић, рођен 1926. у Чачку, Милан Павловић, Велимир В. Петковић, рођен 1925. у селу Шарлинцима код Аесковца, Велисав Петровић, рођен 10. марта 1914. у селу Себечевцу код Крушевца, Аксентије Петронијевић, рођен 12. јануара 1921. у селу Породину, срез ресавски, Владимир Ристић, рођен 5. маја 1927. у селу Вучаку код Крушевца, Вељко Радовановић, рођен 1924. у селу Бељини код Чачка, Милорад Ж. Ракичевић, рођен 2. јуна 1927. у селу Виљуши код Чачка, Живко Ставраг, рођен 11. маја 1925. у селу Бањици код Чачка, Милоје С. Симоновић, рођен 1925. у селу Гласовику, срез добрички, Радослав М. Спасић, рођен 13. априла 1926. у Мионици код Ваљева, Вукосав В. Станковић, рођен 15. новембра 1922. у селу Пепељевцу код Крушевца

ца, Слободан Станковић, рођен 15. маја 1921. у селу Пепељевцу код Крушевца, Младен П. Цветковић, рођен 15. јуна 1926. у селу Богојевцу код Лесковца, Србислав А. Цветковић, рођен 2. децембра 1926. у Прокупљу.

БОРБЕ У РЕЈОНУ ЛЕШНИЦЕ

После повлачења 3. српске бригаде на десну обалу Дрине непријатељ је успоставио контролу комуникације село Козлук — Бијељина. За њено обезбеђење Немци су издвојили око 3.000 војника борбене групе „Скендербег“, зеленог кадра, четника, милиције и 7 тенкова. Намера непријатеља је била да комуникацију задржи под својом контролом док има потребе за пребацивањем снага са југа ка Бијељини.

Трећа српска бригада са положајима на десној обали Дрине имала је задатак да непријатељу спречи покушај форсирања Дрине и да ватром тешког наоружања дејствује по његовим деловима на комуникацији Козлук — Јања — Бијељина на левој обали реке ради ометања и узнемиравања непријатеља при повлачењу.

Од 17. до 22. фебруара 1945. године ситуација у зони дејства 2. пролетерске дивизије није се битније изменила. Трећа српска бригада (и остале јединице дивизије) остала је на истим одбрамбеним положајима и примењивала разна активна и узнемиравајућа дејства, као: тучење ватром из артиљерије, минобацача и другог тешког наоружања; убацивање извиђачких и диверзантских група и извођење напада и диверзија у непријатељевом распореду, напада јуришних група са ограниченим циљем и др.

Штаб 3. српске бригаде 22. фебруара упутио је извиђачку групу, која се чамцем неопажено пребацила налевуобалу Дрине и донела извештај о јачини, саставу и стању непријатељевих јединица, да је борбени дух непријатеља опао, нарочито оних војника који нису немачке националности, да се његови војници по селима опијају и пљачкају, да су из насеља где су смештене непријатељеве јединице иселили месно становништво.

Двадесет трећег фебруара непријатељ је и даље извлачио своје снаге, али много обазривије због актив-

них дејстава јединица 2. пролетерске дивизије и јединица 2. армије које су непријатеља нападале са босанске стране. Непријатељ је појачавао своја стална обезбеђења комуникације, постављао заседе и препреке у међупросторе у захвату пута Козлук — Бијељина.

Бригада је у току дана са својег одсека одбране извиђала непријатеља и изводила дејства ради његовог узнемиравања. Авијација НОВЈ је и тада веома успешно дејствовала по непријатељевим јединицама у повлачењу и његовим положајима.⁹

Двадесет четвртог фебруара око 10,00 часова непријатељ је истурио једну извиђачку групу од 15 војника на обалу Дрине ради насилног извиђања према линији одбране 3. батаљона 3. српске бригаде. Непријатељска извиђачка група одмах је откривена и ватром одбачена. Истог дана око 13,00 часова непријатељ је упутио у насилно извиђање другу, јачу групу од око 60 војника. Група је одбијена при покушају да пређе реку, после чега је непријатељ рејон одбране 3. батаљона обасуо јаком ватром артиљерије и минобацача. У покушају да пређе на десну обалу Дрине непријатељ је на левој обали реке оставио једног погинулог и једног тешко рањеног војника.

Двадесет петог фебруара 3. српска бригада је била изложена повремениој ватри непријатељеве артиљерије сасрећене на положаје у рејону села Шора. Ова дејства непријатеља предузета су ради обезбеђења несметаног повлачења његових главних снага правцем Козлук — Јања — Бијељина.

Сутрадан, 26. фебруара, непријатељ је отпочео повлачење својих главних снага са комуникације Зворник — Јања — Бијељина. Њега је потискивала 22. дивизија НОВЈ. Истог дана су се 4. продетерска и 6. српска бригада пребациле са леве на десну обалу Дрине и поселе положаје десно од 3. српске бригаде. Због тога је распоред 3. српске бригаде нешто измењен. Тако је 1. батаљон бранио рејон к. 109 — укључно Жичко поље; 2. батаљон рејон од Жичког поља до Коњске аде; 3. батаљон рејон од Коњоке аде до Шипуље, укључујући и пут који води за Пејића колибу; 4. батаљон

⁹ Архив ВИИ, кут. 735, рег. бр. 1/2. .

рејон од овог пута до Софић аде. Штаб бригаде је смештен у Лешници.¹⁰

Двадесет седмог и 28. фебруара на одсеку одбране 3. српске бригаде није било у борби, осим што је на Коњској ади заробљена једна четничка патрола од 5 војника, која је покушала да се провуче кроз борбени распоред бригаде.

Непријатељ је у протеклим данима повукао главнину снага правцем село Јања — Бијељина. Повлачење својих јединица штитио је јаком заштитницом, која је 2. марта 1945. године држала уређене положаје за одбрану на периферији Јање. Непријатељева заштитница бројала је око 1.000 војника са тенковима и доета артиљерије, њен је задатак био да обезбеди пристизање непријатељевих снага у рејон Бијељине, преформирање маршевских колона и даље повлачење према северозападу.

Авијација НОВЈ је и даље у више наврата митраљирала и бомбардовала непријатељеве положаје и његове колоне на маршу.

Трећа српска бригада налазила се у дотадашњем рејону одбране на десној обали Дрине, извињала непријатеља и изводила узнемиравајућа дејства.

Задатак бригаде био је затварање правца од села Јање ка Лешници и спречавање дејстава и убацивање четничких група, које је непријатељ појачано убацивао.

Трећег и 4. марта није било промена у рејону одбране бригаде. Непријатељ се није појављивао. Међутим, ноћу између 4. и 5. марта једна група четника, са потпуковником Миланом Лазаревићем, пребацила се на острво између два крака Дрине код Пејића аде. Ова група је наишла на предстражно одељење бригаде (јачине једне десетине), изненадила га и заробила. Из предстражног одељења два борца су успела да побегну и да се врате на положај бригаде где су обавестили команданта 4. батаљона о нападну четника на предстражно одељење и његовом заробљавању.

У тој ситуацији је штаб 3. српске бригаде наредио 3. и 4. батаљону да се одмах пребаце преко рукавца Дрине и окруже ову четничку групу.

⁴⁴ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 1027.

Батальони су одмах приступили извршењу задатака. Видевши да су окружени, четници су покушали да се по групама у једном чамцу пребаце назад на леву обалу Дрине. Међутим, намера им је брзо и лако откривена и прва група је ватром уништена на самој реци. Из те групе је само једна тројка успела да се пливањем врати на леву обалу АР^{не}- Главнина, јачине 91 четник, била је заробљена и пребачена на десну обалу реке. Четнички командант, потпуковник Лазаревић, при спровођењу у штаб бригаде покушао је да побегне, те су га спроводници при покушају бекства убили. Међу заробљеним четницима био је велики број официра и подофицира, који су имали намеру да у Србији изводе диверзантске акције. Истрагом над заробљеницима пронађен је материјал о четничким јатацима и људима на које су четници рачунали да им буду при помоћи и да им уреде базе за ирикривање. Пронађен је и штампани пропагандни материјал у коме се позивају Срби да беже у „Слободне српске планине“.

У овој акцији непријатељеви губици су износили: 3 погинула и 91 заробљен четник, а заплењено је 22 аутомата, 53 пушке, 12 пиштоља и други материјал.

Губитака код јединица 3. бригаде није било, а ослобођено је из заробљеништва предстражно одељење.¹¹

Од 5. до 9. марта 1945. године 3. српска бригада је провела у истом рејону без битних промена у распореду и значајнијих акција.

Ноћу између 9. и 10. марта једна непријатељева група јачине 20 Немаца и 40 четника пребацила се на десну обалу Арине, у рејону Грухоњића аде, ради стварања мањег мостобрана који би послужио за убацивање „командоса“ у Србију. Група је брзо откривена, а штаб 3. бригаде је наредио да се две чете одмах пребаце на острво и ликвидирају ову непријатељеву групу. Борба је почела 10. марта у 05,00 часова и трајала све до 15,00 часова истог дана. Непријатељ је давао огорчен отпор, који је подржаван артиљеријом са положаја на левој обали Арине. После дуже борбе непријатељ се нашао у безизлазној ситуацији, те је покушао да се врати на леву обалу Арине. Први чамац са тешким наоружањем, којим је једна група пошла назад, потопљен је

¹¹ Архив ВИИ, кут. бр. 737, бр. рег. 4/7. ;

ватром минобацача бригаде. Остала два чамца са четницима избушена су рафалима митраљеза на половини реке, те су се чамци са побијеним четницима отиснули низ Дрину. Касније су нађени насукани на десној обали Дрине код Скокића аде. Остатак Немаца пливањем је успео да се спасе и пређе на леву обалу Дрине.

Том приликом непријатељ је имао 38 мртвих, а из 3. бригаде су погинули Сава А. Арсић, рођен 8. септембра 1919. године у селу Каретишту, Милош М. Јовановић, рођен 21. октобра 1921. у Чачку и Вукоман Ж. Косић, рођен 8. децембра 1919. у селу Мешеву код Крушевца. У борби је 9 бораца 3. бригаде лакше рањено.¹²

У последњих месец дана борби 3. српска бригада у саставу 2. пролетерске дивизије извучена је са сремског фронта и упућена у распоред снага 2. армије НОВЈ, у чијем је борбеном поретку на Дрини (почетком феоруара 1945. године) била створена оперативна празнина на сектору Ковиљача — Јања.

У *првом делу* ових дејстава (од 9. до 12. фебруара) јединице 2. дивизије су извеле маршеве и избиле на одређене одсеке на реци Дрини, где су извршиле кратке пршгреме и брзо пребацивање на леву обалу реке. Ту је 3. српска бригада одмах ступила у дејство на левој обали реке.

У *другом делу* вођена су борбена дејства у рејону Муслиманског Шепка, где су од 14. до 18. фебруара 3. српска и 4. пролетерска бригада водиле жестоке одбрамбене борбе ради онемогућавања спајања јединица немачке 22. ловачке дивизије са снагама непријатеља у Бијељини. Трећа српска бригада је 13. фебруара прва извршила прелаз на леву обалу Дрине и у ноћи између 13. и 14. фебруара образовала и обезбедила мостобран за прелаз 4. пролетерске бригаде. Са 4. пролетерском бригадом одбила је све нападе и извршила више противианада на непријатељеве јединице које су обезбевале комуникацију. Од 14. до 18. фебруара, држећи чврсто положаје на линији к. 141 — к. 217 — Мусли-

¹² Архив ВИИ, кут. бр. 727, бр. рег. 4/7.

мански Шепак — Црквине — к. 225, бригада је пресекла комуникацију и спречила пробој непријатељевих снага ка Бијељини. Жестока борба огледа се у извршењу многих наизменичних обостраних јуриша и у више погинулих на обе стране. Да би непријатељ обезбедио комуникацију, био је принуђен да предузме напад и са севера (из Бијељине). Због напада непријатеља са овог правца 3. српска бригада је хитно била повучена на десну обалу Дрине, где је посела и организовала нови рејон одбране.

У трећем делу 3. српска бригада, на десној обали Дрине у борбеном поретку дивизије, узнемиравала је непријатеља дејством своје артиљерије, минобацача и др. тешког наоружања; убацивањем извиђачких и диверзантских група у непријатељев распоред и извршењем диверзија; нападима са јуришним групама. Истовремено, бригада је хватала и уништавала непријатељеве групе (првенствено четничке) при њиховом покушају да се кроз распоред бригаде убаце у њену позадину ради развијања разорних диверзантских делатности.

Глава VI

, ДЕЈСТВА НА ПРОСТОРУ ШАБАЦ — БОГАТИИ

Борбе у долини Дрине биле су завршене углавном до почетка марта 1945. године. Одбацивањем непријатељевих снага, које су интервенисале од Добоја према Тузли, створени су услови да се дејства 2. армије НОВЈ (1. марта преименована у ЈА) пренесу у долину реке Босне, поред осталог и ради пресецања комуникације Добој — Босански Брод.

Пошто је дејство 2. армије у доњем току Босне озбиљно угрожавало повлачење немачких снага, то је штаб немачке Групе армија „Е" одлучио да предузме хитне мере како би јединице 2. армије ЈА одбацио што даље од долине Босне и Саве. Ради тога је непријатељ предузео офанзивна дејства респективним снагама. Његова дејства према овом плану била су јача у другој половини марта 1945. године.¹

Јединице 2. армије ЈА морале су бити обезбеђене од изненадних удара и дејства разних квислиншких снага које су имале задатак да дејствују у њеној позадини, Зато је позадина 2. армије морала бити сигурна а слобода маневра обезбеђена. Према одлуци Генералштаба ЈА (Врховни штаб преименован у Генералштаб) 2. пролетерска дивизија је требало да буде ангажована у развијању дејства на простору село Јања — село Крчина, село Корај, а од 28. марта је стављена под команду 1. армије ЈА да би, у саставу Јужне оперативне групе дивизија, развила дејства на правцу Брчко — Босански Шамац и садејствовала осталим

¹ *Ослободилачки рат*, књ. стр. 513—514. .

снагама 1. армије приликом њиховог наступања после пробоја сремског фронта.

Двадесет друга дивизија ЈА сменила је 2. пролетерску дивизију у ноћи између 10. и 11. марта. Трећу српску бригаду сменила је 8. српска бригада 22. дивизије.²

Након извршене смене 3. српска бригада је 11. марта у 05,00 часова отпочела покрет за прелазак на нови простор: 1 и 4. батаљон правцем Лешница — Ново Село — село Прњавор — село Змињак — село Дубље где су се разместили у кантонману; 2. и 3. батаљон правцем Ново Село — Прњавор — село Дуваниште — село Штитар где су се разместили за одмор; штаб бригаде са приштапским јединицама и позадином разместио се у селу Белотићу, где је пристигао 11. марта до 14,00 часова.

После пристизања 4. батаљона у Дубље он је расформиран ради преформирања бригаде у три батаљона.

Дванаестог марта 3. српска бригада се налазила на одређеном простору са јединицама распоређеним по кантонману. Истог дана је извршено преформирање, реорганизација и попуна јединица, поред осталог, и људством из 6. српске бригаде која је 4. марта 1945. расформирана. Преформирање бригаде из четворног у тројици састав извршено је према општем наређењу Генералштаба ЈА ради преласка на јединствену формацију бригада са циљем лакшег руковођења и командовања јединицама у ЈА.

Од 13. до 26. марта 1945. године бригада је провела у кантонману са јединицама распоређеним на наведеном простору. Овај период после преформирања и реорганизације бригада је, поред одмора и редовније исхране људства, искористила за извођење обуке према израђеном плану, затим за попуну јединица људством, наоружањем, муницијом и опремом, за спровођење мера противавионске одбране (уређење положаја, обука јединица за дејство против нисколетећих непријатељских авиона, израда ровова за заштиту људства од ваздушног напада и др.), за редовно снабдевање и исхрану, као и за спровођење мера хигијене и заштите људства и одржавања борбене готовости код војника и јединица.

² *Зборник*, том I, књ. 18, бр. док. 112. л. Ц"и"

Норед тога, јединице у кантонману су развиле веома активан политички рад. Тих дана је спроведена кампања за прикупљање помоћи пострадалим крајевима. Тим поводом борци 3. бригаде су се одрекли трећине obroка хране и прикупили око 10.000 кг брашна, 200 литара зејтина, 50 кг шећера и других намирница. У оквиру проелаве Светске омладинске недеље јединице и појединци 3. бригаде учествовали су у фискултурним такмичењима, одржајим у оквиру 2. дивизије, на којима су представници 3. бригаде постигли одличне резултаге.

У времену од 26. до 28. марта, док се бригада налазила у кантонману, десиле су се у бригади следеће промене:

1. — Према наређењу штаба 2. дивизије³ 3. батаљон бригаде је 26. марта упућен привремено у састав 2. пролетерске бригаде, с којим циљем је извршио покрет из села Штитара до села Бадовинаца и посео регион одбране — пут од села Кандрака до Дрине — укључно к. 88 — Трњаци До са две чете на самој Дрини, а са једном четом на к. 109 са које се контролише обала Дрине. Непријатељ је ирема 3. батаљону ангажовао мање четничке делове, који су имали намеру да се пребаце преко Дрине и кроз распоред батаљона пробију у позадину.

2. — Први батаљон 3. српске бригаде, према наређењу штаба дивизије, налазио се у Прњавору у строгој приправности. Остали делови бригаде били су у кантонманима и изводили редовну наставу.

Према заповести штаба 2. пролетерске дивизије бр. 387 од 28. марта⁴ 3. српска бригада је 29. марта извршила мање померање: 1. и 2. батаљон до села Руњана, где су се разместили, штаб бригаде са приштапским јединицама и позадином до села Липнице, а 3. батаљон, пошто је предао положај јединицама 2. бригаде, такође до Руњана где је стигао 30. марта у 05,00 часова. Тога дана бригада је остала на одмору очекујући наређење за прелаз и дејство на левој обали Дрине.

⁶² Архив ВИИ, кут. 732-а, бр. рег. 74/4.

" Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 11/25.

ПРЕЛАЗ НА ЛЕВУ ОБАЛУ ДРИНЕ И БОРБЕ КОД БУКВИКА И КРУШКОВОГ ПОЛА

У време опште припреме ЈА да с пролећа 1945. године општом офанзивом протера непријатеља са читаве југословенске територије, наређењем штаба 1. армије од 30. марта 2. пролетерска дивизија је упућена на простор село Козлук — село Хрновица — село Брањево, с тим да се одатле повеже са 17. источnobосанском дивизијом на простору село Јања — Бијељина и 5. крајишком дивизијом на простору Зворник — село Челопек,⁵ јер је, ради садејства главним снагама у Срему, од 2. пролетерске, 5. и 17. дивизије, 10 тенкова и два артиљеријска дивизиона требала формирати тзв. Јужну оперативну групу дивизија 1. армије са задатком да разбије и уништи непријатеља на десној обали Саве, на ширем простору Бијељина — Брчко, а затим да се пребаци преко Саве и удари у бок и лећа немачких снага у Срему, те тако осталим снагама 1. армије омогући да лакше пробију утврђени сремски фронт.

У духу тог наређења штаб 2. дивизије је 31. марга издао заповест бригаама за покрет.

Трећа српска бригада истог дана је извршила марш правцем село Руњани — Лешница — село Циганлија и у рејону Циганлије пребацила се на леву обалу Дрине. После преласка преко Дрине бригада је иродужила марш преко села Дугог Поља и Бјелошевца до села Бањице где је стигла 1. априла око 10,00 часова. На овом простору бригада се разместила према следећем распореду: 1. батаљон са главнином у рејону Муслиманске Глиње а са једном четом у Српској Глињи; 2. батаљон у рејону села Доње Трнове; 3. батаљон у селу Крчинама; штаб бригае са приштапским деловима у Бањици.

Сваки батаљон је истурањем своје предстраже учествовао у обезбеђењу смештаја. Другог априла јединице бригае налазиле су се на истој просторији на којој су се налазиле претходног дана. Слободно време коришћено је за извођење борбене обуке и упознавање оружја. Морално и здравствено стање јединица било је

⁵ *Зборник*, том I, књ. 18, бр. док. 112. л „Ци“

добро; оружје и опрема такође су били у добром стању.

Бригада се припремала за пајављени покрет према заповести штаба 2. пролетерске дивизије бр. 391 од 3. априла⁶ која је стигла истог дана предвече. Према овој заповести бригада је извршила марш правцем село Обријеж — село Корај — село Челић и након пристизања на нови простор разместила се према следећем распореду: 1. батаљон у северни део села Челића, а 2. и 3. батаљон у рејону села Ратковића. Други батаљон одмах је примио и посео положаје 2. славонске бригаде 28. ударне дивизије ЈА. Са једном четом посео је део друма испред села Пукиша око 1 км десно и лево, а остатак батаљона налазио се у Ратковићима. Непосредно обезбеђење батаљон је вршио једним истуреним предстражним одељењем на Добровској коси. Трећи батаљон је примио положаје 17. славонске бригаде 28. ударне дивизије, те је једну чету истурио на к. 249 и Гајеве, а остале јединице разместио у јужном делу Ратковића. Штаб бригаде сместио се у Челићу у згради Хаци-Рашида Ибрахимовића.

За време марша и размештаја јединице бригаде нису долазиле у контакт са непријатељем.

Трећег априла бригада је упутила једну извиђачку групу јачине 20 бораца у правцу села Забрња. За време извиђања група је наишла на четнике у селу Зовику. Дошло је до оштре борбе. Пошто је четника било око 1.000, група се морала повући у састав бригаде. Том приликом су погинули Влада М. Богдановић, рођен 9. марта 1925. године у селу Паковраћи код Чачка, Миодраг Д. Вучић, рођен 12. јула 1919. у селу Селишту код Трстеника, Борђе М. Марковић, рођен 22. септембра 1922. у селу Сливову, срез грачанички и Милован Радуловић, рођен 27. јуна 1923. у селу Гаглову, срез расински. У овој борби велику храброст, сналажљивост и смелост показао је извиђач Саво, који је ликвидирао непријатељеву патролу од 5 четника.

Према заповести штаба 2. дивизије од 4. априла коју је штаб 3. бригаде примио истог дана у 23,45 часа, требало је да се 2. дивизија 5. априла пребаци на простор села Горње и Доње Брке и Јабучика и одатле по-

⁶ Архив ВИИ, кут. 735, бр. рег. 1/2. < . . :

веже лево еа деловима 2. армије, а десно са 17. ударном дивизијом.⁷ С тим циљем је 3. српска бригада у ноћи између 4. и 5. априла извршила марш правцем Ратковићи — село Вражићи — село Зовик — село Горњи Рахић. У току марша колона је била откривена и тучена ватром непријатељеве артиљерије из рејона села Паланке и Горње Брке. Непријатељеви положаји били су на линији Паланка — село Вукље — село Муслиманска Маоча — село Рашљани — село Горњи Хргови. Састав непријатељевих јединица испред бригаде био је мешовит. Било је ту Немаца, четника, усташа, зеленог кадра и руских белогардијаца. Намера овако удруженог непријатеља била је да држи и контролише комушкацију Брчко — село Срнице — село Сребрник.

Бригада је из покрета извршила снажан напад на непријатељеве јединице и протерала их из села: Вукље, Вујичића, Гајева и Лукавца. Када је бригада прела у гоњење и почела напад на село Буквик, једна већа јединица квислиншког зеленог кадра ушла је у село Доњи Рахић са намером да нападне бригаду са бока или лећа. Овај покушај непријатеља био је на време откривен, те је штаб бригаде одмах упутио 3. батаљон према овим снагама непријатеља. Батаљон је у снажном нападу разбио непријатеља и предузео гоњење према селу Паланци. Овом приликом 3. батаљон је успоставио чврсту тактичку везу са батаљонима прве линије 4. пролетерске бригаде и бочним нападом садејствовао им у ослобађању села Паланке.

Истовремено су усташе и четници из села Рашљана нападали на лево крило 1. батаљона. У самом почетку напад је заустављен, а затим око 18,00 часова непријатељ је одбачен ка селу Буквику где је организовао линију одбране.

У таквој ситуацији штаб 3. српске бригаде је одлучио да одмах предузме напад на непријатељеву сдбрату код Буквика. Напад је почео 5. априла у 20,00 часова после кратке артиљеријске припреме и до поноћи село је потпуно очишћено од непријатеља. Затим је бригада, на достигнутим положајима у рејону Буквика, привремено прешла у одбрану, јер је откривено присуство нових снага непријатеља, а ситуација је

⁷ Ј. Вукотић, н.д., стр. 497.

била нејасна. Бригада је успоставила одбрамбени положај на линији Буквиц — к. 133 — к. 105 — Студенча — десна обала речице Мале Тиње — северозападни део села Гајеви. Непријатељеви губици у борбама вођеним 5. и 6. априла износили су 26 погинулих и 38 рањених, док је у бригади било свега 5 рањених бораца. Заплењено је 23 пушке и један тромблон. Штаб бригаде се сместио у Буквику у кући Илије Ратковића.³

За то време су 2. и 4. пролетерска бригада ослободиле села Паланку, Брку, Бодериште и Брод, пресекле правац Босански Шамац — Брчко и почеле непосредан притисак на Брчко. Седамнаеста и 5. ударна дивизија поселе су положаје за напад на брчки мостобран са истока и југа. Босутска група дивизија 1. армије, на левој обали Саве, ослободила је села Стражинце и Рачиновац и напала непријатеља на линији село Врбања — село Сољани — село Дреновци — село Бурићи.

Према плану штаба 2. пролетерске дивизије за напад на Брчко 3. српска бригада је 6. априла задржана на ранијим положајима да и даље затвара и извића правац Брчко — село Церик. Једино је њен 2. батаљон извршио покрет преко села Витановића до села Буквица и у том рејону посео положај. Непосредан борбени контакт главнине батаљона са непријатељем у току дана није успостављен. Само се извиђачка патрола 2. батаљона сукобила са чегницима код места званог Билићи и заробиле четири четника. Утврђено је да се непријатељ повукао у правцу Босанског Шамца.

Седмог априла ситуација код 3. српске бригаде била је непромењена. Извиђачка патрола 2. батаљона је у селу Улицама око 16,00 часова заробила 10 четника. Истог дана еу 2. пролетерска бригада, 17. и 5. ударна дивизија ослободиле Брчко, а Босутска оперативна група дивизија 1. армије избила је пред села Гуњу и Врбању.

После ослобођења Брчког 2. пролетерска дивизија је продужила наступање десном обалом Саве ка селу Орашју и Босанском Шамцу. При томе је 8. априла 3. српска бригада наступала правцем село Буквиц — село Витановићи — село Доњи Жабар, после борбе против

³ Архив ВИИ, бр. рег. 4/7.

остатака усташа и четника стигла на свој маршевски циљ и преноћила у ширем рејону села Човић Полје.

Усташе и четници су под сталним притиском бригада 2. пролетерске дивизије у неред у одступали у правцу Босанског Шамца и Добоја тежећи да дођу у контакт са Немцима који ће их прихватити и обезбедити храном и муницијом.

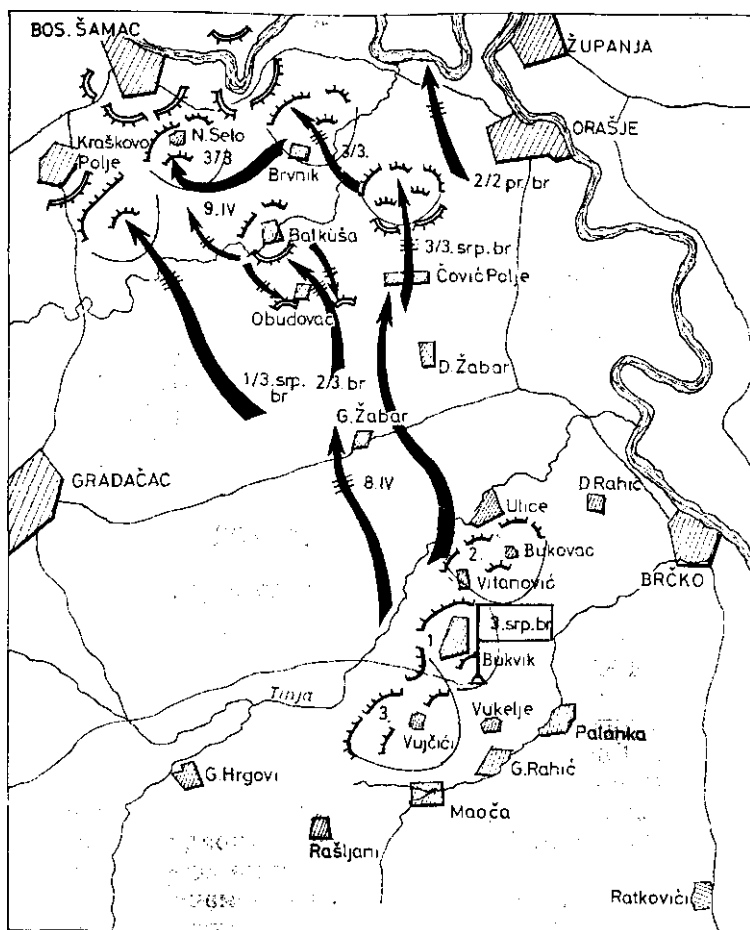
Девог априла, наступајући као лева колона 2. дивизије, 3. српска бригада је чистила терен, нападала и уништавала непријатеља по батаљонским нападним колонама. Том приликом је 3. батаљон напао село Бок и протерао непријатеља из рејона овог села, а 2. батаљон је претрпео терен правцем преко села Баткуша. Први батаљон, штаб бригаде и пршптакске јединице кретале су се иза 2. батаљона.

Истог дана бригада је наставила покрет. Први батаљон је пребачен у први ешелон и кретао се правцем за село Крушково Поље. Из покрета је протерао непријатеља са предстражних положаја у рејон села Хасића. Приликом уништења бункера у борби за Хасић нарочито се истакао бомбаш 3. чете 1. батаљона Борислав Станковић.

Други батаљон наступао је правцем село Обудовац — село Баткуша — село слатина — село Милошевац. И он је из покрета протерао непријатеља са више узастопних положаја. При томе је најтежу борбу имао у селу Милошевцу, а у борби у рејону Слатине се истакао бомбаш 2. чете овог батаљона омладинац Жарко Марић.

Трећи батаљон наступао је правцем према селу Брвнику и водио борбу против непријатеља у самом селу. Ту је смртно рањен заменик команданта батаљона Жарко Р. Васиљевић, рођен 1. септембра 1920. године у селу Петровићима код Никшића. Погинуо је и тринаестогодишњи борац Мојсије Вујичић родом из села Мојсиња код Чачка.

Следећег дана, 10. априла, јединице 3. бригаде држале су исте положаје са којих су одбиле бројне нападе непријатеља. Нарочито тешке нападе је издржао 1. батаљон. Он је у почетку изгубио рејон одбране, али је противнападом успео да протера непријатеља и да поново овлада Крушковым Пољем. Непријатељ је одступио у правцу Босанског Шамца. За то време је 2.

*Напад бригаде на Брвник и Крушково Поље
(8—10. VI 1945. год.).*

батаљон остао на свом рејону одбране и подржао борбу 1. батаљона на простору Крушковог Поља. Уз то је, приликом претреса терена, заробио 80 четника и запленио 28 пушака, 1 радио-апарат и доста стоке и материјала. Трећи батаљон је одбијао нападе непријатеља у садејству 2. батаљона 2. пролетерске бригаде и ликвидирао једно непријатељево упориште. У 16,00 часо-

ва 3. батаљону је наређено да одмах крене у правцу Крушковог Поља и тамо поседне одбрану десно од 1. батаљона.

Губнци непријатеља у борбама код Хасића и Крушког Поља 9. и 10. априда износили су око 90 погинулих и 150 рањених усташа. Заплењено је 13 пушкотраљеза, 31 пушка, 35 бомби и др. На страни јединица 3. бригаде је погинуло 10 и рањено 28 бораца. Поред већ поменутих припадника 3. бригаде ту су пошнули: Андрија М. Васиљевић, рођен 1926. године у селу Шутцима код Љига, Никола Г. Вучетић, рођен 5. марта 1922. у Никшићу, Будимир С. Врањанац, рођен 22. октобра 1922. у селу Пепељевцу код Крушевца, Сретеп Илић, рођен 14. јануара 1926. у селу Кобиљу код Крушевца, Сретен Н. Милосављевић, рођен 8. маја 1922. у селу Пепељевцу код Крушевца, Адам Митић, рођен у селу Трупалама код Ниша, Чедомир М. Сокић, рођен 8. јануара 1924. у селу Липници код Чачка, Радивоје М. Славковић, рођен 18. фебруара 1925. у селу Шарлинцима, срез добрички.

Штаб бригаде налазио се у селу Корници.⁹

БОРБЕ ЗА ОСАОБОБЕЊЕ БОСАНСКОГ ШАМЦА

Претрпевши поразе у дотадашњим борбама, непријатељ је био приморан на одступање у правцу Босанског Шамца. Друга пролетерска дивизија је прешла у гоњење како не би дозволила непријатељу да се среди за пружање организованог отпора. Поред тога, било је предвиђено да се дивизија пребаци на леву обалу реке Босне да би предухитрила маневар немачког 34. армијског корпуса на правцу Брчко — Босански Шамац. Зато је штаб 2. пролетерске дивизије издао заповест 3. српској и 2. пролетерској бригади за напад на Босански Шамац.

За непријатељеву одбрану Шамац је представљао веома важно упориште, које је нашим снагама спречавало прелаз преко Босие и Саве.

Зато је дејство 3. српске и 2. пролетерске бригаде за овладавање овим непријатељевим упориштем било

⁹ " Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 11/36.

веома важно. Брзим ослобођењем Босанског Шамца и пребацивањем преко Саве вршио би се притисак у десни бок и позадину непријатсљевог распореда на средњем фронту. Овакав продор стварао би услове за лакше дејство снага Прве армије на сремском фронту.

Непријатељ је ценио важност одбране овог упоришта, па га је организовао за одбрану као насељено место. При томе је искористио и постојећи насип око Босанског Шамца. Са насипа терен је откривен и погодаи за тучење бришућом ватром. Разна испупчеља стварала су могућност организације успешне унакрсне ватре и доброг ватреног система. Непријатељ је то вешто и на време искористио, као и околност што се насип у продужетку везује за пут који иде према Орашју, чиле се још више ојачавала одбрана Босанског Шамца.

Нападу 3. бригаде претходило је извићање непријатељеве одбране и консултовање са месним партизанским јединицама и командама. На крају је извршено командантско рекошосцирање (извићање). Одлучеао је да се цео систем одбране најпре туче снажном ватром артиљерије, минобацача и целокупног тешког наоружања бригаде. После ове ватрене припреме напад је требало извршити јуришним одредима са што мање снага у првом ешелону. Јуришним одредима требало је продрети у систем одбране и освојити поједина утврђења, а главним снагама бригаде брзо упасти кроз створене пролазе и наставити дејство у граду. Затим је главином бригаде требало енергично гонити непријатеља и „на његовим леђима“ се пребацити преко Саве и створити мостобран на левој обали реке.

За извршење овако постављеног плана 3. бригада је ојачана дивизијом артиљерије. Концентричном ватром артиљерије, минобацача и аутоматских оруђа цеде бригаде (митраљеза и пушкомитраљеза) јединице 3. бригаде у првом налету су сломиле систем ватре и одбране непријатеља на насипу испред града и на ивици града. Једанаестог априла око 09,00 часова два јуришна одреда, јачине по један ослабљени батаљон, у снажком јуришу су упали у створену брешу на насипу и кроз непријатељеву одбрану незадрживо продрли у град. За јуришним одредима убачене су остале јединице бригаде. Заједничким напорима до 17,00 часова град је потпуно ослобођен, а непријатељ протеран преко Саве.

У борби за Босански Шамац 1. чета 3. батаљона дејствовала је на десном крилу борбеног поретка бригаде дуж десне обале Саве са задатком да спречи одступање непријатеља овим правцем. Водови и одељења чете ирволчили су се кроз непријатељев распоред, нападали га с бока и леђа, уиосили забуну и олакшали напад осталих делова бригаде. У борби за град нарочито се истакао пушкомитраљезац Старчевић који је својом хроброшћу прецизном ватром и упадима у непријатељев борбени поредак унео праву пометњу у непријатељеву одбрану.¹⁰

Трећа српска бригада у садејству са деловима 2. пролетерске бригаде, који су јој помогли при уништењу непријатеља на десној обали Босне и у међуречју Сава — Босна, извела је напад на Босански Шамац ирема начелима која важе за напад на утврђено насељено место. Њене јединице је подржавао један артиљеријски дивизион, тако да су батаљонске нападне колоне, због концентричне ватре артиљерије, минобацача и тешког аутоматског оружја, ослободиле град без неког озбиљнијег отпора.

У борбама за ослобођење Босанског Шамца губици непријатеља, које су му нанеле јединице 3. српске бригаде, износили су 25 погинулих, 15 рањених а велики број се утопио у Сави приликом бекства и спасавања испред јединица 3. српске бригаде. Заплењено је 1 тешки митраљез „брета“, 10 пушкомитраљеза, 45 пушака, 3 брдска топа, 1 тешки минобацач, 2 мотоцикла, 30 бицикла и 1 аутомобил.

На страни 3. српске бригаде било је 11 погинулих и 19 рањених бораца.¹¹ Утврђено је да су том приликом изгубили живот Милан Ј. Бошковић, рођен 3. фебруара 1907. године у селу Тешићи, срез моравски, Светозар Р. Гојковић, из села Каменара код Крушевца, Радомир Б. Давидовић, рођен 7. септембра 1925. у селу Сенцу код Крушевца, Милорад Ж. Бокић из села Гредетина, срез моравски, Александар Б. Бокић, рођен 20. јануара 1922. у селу Ратајама код Александровца, Љубисав Мг-

¹⁰ Опис борбе за ослобођење Босанског Шамца извршен је на основу изјаве генерал-мајора ЈНА у пензији Михаила Гавриловића, тадашњег команданта 3. српске бригаде.

¹¹ Архив ВИИ, кут. 737, бр. рег. 4/7.

љатовић, рођен 15. септембра 1926. у селу Речићи, срез јабланички, Радивоје М. Јеремић, рођен 2. јула 1924. у селу Мојсињу код Чачка, Вукадин В. Костић, рођен 1927. у селу Пепељевцу код Крушевца, Христивоје Ж. Савић, рођен 8. маја 1925. у селу Великом Дреновцу, срез моравски, Миодраг Томић из села Мршинаца код Чачка и Жарко Шљивић, рођен 2. јуна 1921. у селу Милочају, срез жички.

После ослобођења Босанског Шамца 2. пролетерска дивизија је добила задатак да контролише и извића међупростор између Саве и Босне због чега је 3. српска бригада требало да поседне простор Босански Шамац — село Оштра Лука — село Бок с тим да извића и контролише правце који воде из долине Саве и Босне, а делом снага да обезбеђује Босански Шамац.

Дванаестог априла јединице 3. бригаде налазиле су се на истим положајима које су запоселе одмах после ослобођења Босанског Шамца. Додира са непријатељем није било. Упућене су извиђачке патроле преко Саве и Босне с циљем да открију присуство непријатеља. Непријатељева артиљерија повремено је тукла рејон Босанског Шамца.

У Босанском Шамцу бригада је другог дана после његовог ослобођења организовала приредбу. Хор бригаде (48 певача) певао је борбене песме, било је рецитација и изведен је скеч „Мати“. После програма било је народно весеље.

ЧИШНЕЊЕ ПРОСТОРИЈЕ БРЧКО — БИЈЕЉИНА

;;

од **ЧЕТНИКА**

« Према телефонском наређењу штаба 2. пролетерске дивизије, 3. српска бригада је 13. априла извршила покрет правцем село Црквина — село Хасић — Ново Село — село Брвник — село Оштра Лука.

Бригада се разместила према следећем распореду: 3. батаљон у селу Брвнику са задатком да контролише десну обалу Саве; 2. батаљон, штаб бригаде са приштапским јединицама и позадином у селу Острој Луци, 1. батаљон у току дана остао је на положајима на Сави и Босни код Босанског Шамца до смењивања од јединица команде места Босански Шамац.

Према заповести штаба 2. дивизије 3. српска бригада се од 14. априла у 16,00 часова до 15. априла у 01,00 час пребацивала преко Саве код Орашја, а затим наставила покрет до села Жупање где се прикупила да би продужила марш ка селу Штитару.

У то време на северу су јединице 1. армије, после пробоја сремског фронта, ослободиле Винковце. Тиме је била завршена сремска операција у којој је непријатељ успео да извуче главнину снага и одступи на северозапад. После тога су јединице 1, 2. и 3. армије ЈА на широком фронту приступиле гоњењу непријатеља према Загребу, Вараждину и даље на запад.

Друга пролетерска дивизија је добила наређење да изађе из састава Јужне оперативне групе дивизија 1. армије и да се стави под непосредну команду Генералштаба ЈА, да се одмах прикупи и пребаци на десну обалу Саве и размести на простору Брчко — село Челић — Бијељина — село Козлук, те да чисти Семберију и Мајевицу од преосталих чегничких, усташких и друшх непријатељевих група.

У току покрета за Штитар 3. српска бригада примила је наређење штаба 2. дивизије да се одмах врати назад и пребаци на десну обалу Саве што је и извршено. У рејону села Видовице бригада се разместила према следећем распореду: 1 и 3. батаљон у селу Копаници; штаб бригаде са приштапским деловима у селу Видовици; 2. батаљон је према наређењу штаба дивизије још 13. априла из Оштре Луке упућен за Брчко ради обезбеђења града и чишћења његове околине од четника.¹²

Према наређењу штаба 2. дивизије 3. српска бригада је 16. априла наставила покрет из рејона села Видовице за Брчко, где јој се прикључио 2. батаљон и разместила се на ширем простору села Горњег Бодеришта према следећем распореду: 1. батаљон у рејону Шаторовића, 2. батаљон у рејону Дубравица, а 3. батаљон, штаб бригаде са приштапским деловима и позадином у рејону Бодеришта.

Седамнаестог априла у 05,00 часова 3. српска бригада наставила је покрет по самосталним батаљонским колонама: 1. батаљон правцем Дубравица — село Пу-

¹² Архив ВИИ, куг. 737, бр. рег. 4/7.

кић — село Челић — село Брда — село Корај и разместио на простору села Кораја и Пушковца; 2. батаљон правцем село Шаторовићи — село Ратковићи — село Челић — село Пирковци — село Трњаци — село Прибој и разместио на простору села Трњака и Прибоја; 3. батаљон правцем село Горње Бодериште — село Ратковићи — село Пирковци — село Трњаци — село Прибој — село Крстац и разместио се у рејон села Снежнице и села Крстац. Штаб бригаде са приштапским деловима пребацио се у село Лопаре.

За време марша 3. батаљон се 17. априла око 14,00 часова у селу Прибоју сукобио са око 300 четника, разбио их и протерао у правцу планине Мајевице. Истовремено је 2. батаљон у селу Трњацима водио борбу са око 50 четника и протерао их у правцу Петровог брда. Затим је наишао на групу од око 20 четника и одбацио је у правцу села Обршине. За то време је батаљон из марша протерао неколико група четника од којих је једна побегла у правцу села Обријежа, а остале у правцу Лознице на Дрини.

Осамнаестог априла су 2. и 3. батаљон 3. српске бригаде чистили терен од четника на обронцима иланине Мајевице. Приликом чишћења терена није дошло до борбе, јер су деморалисани четници панично бегали, повлачили се у дубину планине и ту скривали.

И 19. априла 3. бригада је претресала терен. Разбијене и обезглављене четничке групе нису се усуђивале да прихвате борбу, већ су се повлачиле. Тог дана су поред реке Јање откривене четничке бригаде укупне јачине 100—120 четника под вођством Митра Керовића, а на Плочи три четничке бригаде у јачини од 80 до 100 четника под командом Радивоја Керовића.

Батаљони 3. бригаде су дејствовали према следећем распореду: 2. батаљон је претресао села и насеља Тобут, Лабуцку, Зло Село, Јасике, Плоче, Бијеле Шљиве, Лћимовиће, Столице и Коњиковиће и на коси Златово открио око 80 четника под командом Милана Марића; 3. батаљон је претресао села Снежницу, Црни Брх, Јасиковац, Чакловицу и Паљеву и приликом претреса засеока Протића наишао на групу од 60 до 70 четника, која су без борбе побегли у правцу села Васиљевића и Савића; 1. батаљон је претресао околину села Кораја и Тутњевца не наишавши на непријатеља.

Од 20. до 22. априла бригада је остала на истом терену и по батаљонима формирала потерна одељења која су претресала терен и трагала за четницима и усташама. Бригада је била у сталној приправности. За то време је сваки предах у борби и краћи одмор у јединицама бригаде коришћен за политички и културно-просветни рад, за спремање културно-забавних приредби, издавање бригадног листа, батаљонских билтена и четних цепних новина. Чланци су писани тако рећи на ногама или на положају у заклону. Готово у сваком селу кроз које су њене јединице пролазиле одржаване су приредбе и друге манифестације. Мештани су масовно учествовали на овим приредбама и скуповима које је организовала бригада.

Према наређењу штаба 2. пролетерске дивизије 3. српска бригада је 23. априла у 05,00 часова почела покрет пребацивања у рејон Бијељине. Маршеви су изведени у самосталним батаљонским колонама према следећем распореду: 1. батаљон правцем село Корај — село Тутњевац — село Сухо Поље — Бијељина, где се разместио за одмор; 2. батаљон правцем село Трњаци — село Лопаре — село Челић — село Поточари — Брчко и разместио се за одмор на простору Поточари — Брчко; 3. батаљон правцем село Сњијежница — село Крстац — село Мезграја — село Корај и разместио на простору Кораја и Тутњевца; штаб бригаде са приштапским деловима и позадином правцем село Лопаре — село Челић — село Корај — село Сухо Поље — Бијељина где су се разместили.

Од 24. априла до 2. маја 1945. године бригада је остала на ширем простору Бијељина — Брчко чистећи терен од четника, зеленокадровских и усташких остатака. Батаљони су редовно претресали терен, патролирали и вршили изненадне испаде мањим јединицама у разним правцима и по различитом времену. Неангажоване јединице изводиле су редовну обуку и одржавале састанке са народом. Бригада је са јединицама, размештеним у Бијељини, учествовала у дефилеу поводом прославе Првог маја. ; к » .

ПРЕБАЦИВАЊЕ БРИГАДЕ НА КОПАОНИК

Генералштаб ЈА је 30. априла 1945. године наредио 2. пролетерекој дивизији да се пребаци на простор Куршумлија — Брус — Ушће — Нови Пазар — Краљево ради контроле и чишћења ове територије од четничких остатака и других непријатељевих група и пружања помоћи органима народне власти и друштвено-политичких организација у сређивању прилика.

Суградан, 1. маја, штаб дивизије је дао јединицама план превозења железницом од Београда до Крагујевца, Јагодине (сада Светозарево), Краљева и Крушевца и наредио им да очисте терен од заосталих четничких група у захвату долине Западне Мораве, на међупростору Котленик, Јухор, Гледићке планине, Столови, Жељин, Гоч и Копаоник.¹³

Трећа српска бригада се до 3. маја задржала иа простору Мајевице и Посавине, а затим тога дана у 12,00 часова предузела покрет преко Бијељине и пребацила се преко Саве код Сремске Раче. Након преласка Саве бригада је продужила покрет преко села Кузмина и Мартинаца где се убацила у воз и пребацила у Земун. Позадина бригаде убацила се у воз у Сремској Митровици и превезла у Земун. Из Земуна се пребацила у рејон Бежаније.

Петог маја бригада се припремала за настављање покрета. У 13,00 часова 1. и 3. батаљон пребацили су се из Бежавије у Београд, где су се до 21,00 часа укрцали у воз чија је композиција кренула за Крагујевац. Транспорт је стигао у Крагујевац 6. маја у 10,00 часова. После искрцавања 1. батаљон је размештен у селу Книћу, а 3. батаљон у рејону села Лаћеваца и Трњака.

Идућег дана у 04,00 часа 2. батаљон, штаб бригаде, приштапске јединице и позадина бригаде извршили су покрет из Бежаније за Београд где су се у 21,00 час укрцали у железничку композицију и кренули за Краљево. На железничку станицу Краљево стигли су 7. маја у 01,00 час. После искрцавања 2. батаљон се пребацио у село Рибницу и ту разместио, а штаб бригаде са приштапским јединицама и позадином је остао у Краљеву.

¹³ Архив ВИИ, кут. 185, рег. бр. 41—2/2.

Седмог маја 1. батаљон је претресео терен: 1. и митрзљеска чета правцем Голо брдо — Вучје поље — к. 430, а 2. и 3. чета правцем Горња Мала — Липов врх — Чукар — Кобиља бара. Део батаљон је избио на по-
ложај Вучје поље — Орлови.

Следећег дана је настављен претрес терена, а увече су се батаљони вратили у своје гарнизоне. Приликом акција претреса терена нису вођене борбе против четника јер су их ови избегавали. Међутим, утврђено је да је неколико група четника под командом Драгише Васића прешло преко Западне Мораве.

Док су једни делови чистили терен од заосталих непријатељевих група, остале снаге су се одмарале, срећивале и изводиле стручну и војно-политичку наставу. Према изричитој директиви, војно-политички и партијски органи бригаде су контактирали са органима народне власти, друштвено-политичким органима и јединицама Корпуса народне одбране и милиције да би им пружили што већу помоћ.

Од 9. до 12. маја 3. српска бригада пребачена је из рејона Краљева у рејон Ушћа према следећем распореду:

— 9. маја у 20,00 часова 1. батаљон је извршио марш од Краљева до села Самаиле у чијем се рејону разместио да би већ сутрадан у 20,00 часова наставио покрет са две чете правцем село Горњи Дубац — село Белан — село Богалово — к. 1012, а осталим јединицама преко Дупца и Пропјенице до села Толишнице, чистећи терен од мањих четничких остатака;

— 9. маја у 06,00 часова 2. батаљон је извршио марш до Врњачке Бање одакле је 10. маја у 05,00 часова наставио марш правцем село Дуга — Љескова коса — к. 828 — Гаравиште — Вуково брдо — Црни врх — село Пределе и ту се разместио. Већ 11. маја батаљон је делом снага продужио марш правцем Пределе — село Међуречје — Ушће, а са две чете правцем Пределе — село Плана где су избиле на комуникацију за Ушће код села Баре. Дванаестог маја у 12,00 часова батаљон је предузео чишћење терена: 1. чета правцем село Милавчевићи — село Дољани — село Гладнице — село Зацкуље; 2. чета правцем Јабуково поље — село

Косурићи — Железница — Коријени. Остатак батаљона извршио је марш за Ушће где је стигао око 20,00 часова;

— 10. маја у 20,00 часова 3. батаљон је извршио марш са две чете правцем Краљево — село Драгосињици, а осталим јединицама правцем Краљево — село Рибница — село Камиџора, 11. маја је продужио марш правцем Камиџора — село Каменица — село Брезна, а 12. маја правцем Брезна — село Вишњица — село Предоле, где се после извршеног марша разместио;

— штаб бригаде са приштапским деловима и позадином пребацио се 12. маја у 04,00 часа возом из Краљева у Ушће и ту се сместио.

Тринаестог и 14. маја бригада се налазила у истим рејонима и мањим јединицама вршила претрее терена. За време претреса није дошло до борбе са четницима. Према подацима добивеним од обавештајних органа и мештана утврђено је да се на овом терену крије око 40—50 четника, који се крећу у групама 3—5 и избегавају сваки сукоб. Иако је чистила терен од остатака непријатеља, 3. српска бригада је прешла са ратног на мирнодопско стање са основним задатком да сређује јединице, изводи војно-политичку наставу и решава кадровска, нартијска и материјално-техничка питања. Истовремено су јединице бригаде одржале политичке зборове и културно-забавне приредбе.

Петнаестог маја 1945. године јединице бригаде настављале су рад према плану обуке и претресање терена. Прва чета 3. батаљона уггућена је у рејон Врњачке Бање и разместила се у Новом Селу. Штаб бригаде са ириштапским јединицама и позадином налазио се у Ушћу, а батаљони у следећем распореду: 1. батаљон на ширем простору села Савова и Оршице, а са две чете у селу Понарима; 2. батаљон у рејону Ушће, а са две чете у селу Коријенима; 3. батаљон у рејону села Предола. У оваквом распореду јединица, спремним за борбу против четника, затекао је крај рата 3. српску бригаду.⁴⁴

У овом периоду борбе (у завршној фази ослобођења земље), док су јединице 2. армије изводиле офан-

⁴⁴ Архив ВИИ, кут. 733, бр. рег. 10/27.

живна дејства на правцима: Бијељина — Брчко, Тузла — Добој и другим, 2. пролетерска дивизија својим дејством на простору село Јања — село Крчина — село Корај и чишћењем терена од четника обезбеђивала је неометано дејство јединица Друге армије и дејствовала на правцу свог покрета и напада.

У првом делу овог периода 3. српска бригада успешно је дејствовала на десној обали Дрине. Почетком априла 1945. године бригада је прешла с деене на леву обалу реке и дејствовала западно од села Кораја на ширем простору село Челић — село Ратковићи. Овим дејствима бригада је омогућила 17. дивизији да уз подршку 2. пролетерске дивизије 2. априла 1945. године ослободи Бијељину и протера 65. пешадијски пук немачке 22. пешадијске дивизије ка Брчком. Бригада је наставила дејства на простору село Зовик — село Горњи Рахић, разбила чегничке снаге код села Буквика и Крушковог Поља и обезбеђивала 17. источнбосанску дивизију и 2. пролетерску бригаду 2. дивизије у борбама за ослобођење Брчког. Као резултат ових борби поодужено је наступање 2. пролетерске дивизије дуж десне обале Саве, која је 8. априла ослободила Орашје, а 3. српека бригада заједно са 2. пролетерском бригадом је 11. априла 1945. године ослободила Босански Шадгац.

У другом делу овог периода бригада је дејствовала прво на уништавању четничких оетатака на обронцима планине Мајевице (од 17. до 22. априла), а затим на ширем простору Бијељина — Брчко (до краја априла). Чишћење терена је вршено свакодневним претресатњем патролама и изненадним дејствима јединица одговарајуће јачине у различитим условима и на свим правцима.

Најзад, у *трећем делу* овог периода бригада је пребачена из источне Босне у долину Ибра — у рејон Ушће, где је наставила да чисти терен од остатака четника. Ту је дочекала и 15. мај 1945. године, дан ослобођења Југославије.

Трећа српска народноослободилачка ударна бригада прошла је током народноослободилачког рата тежак пут. Брзи покрети, вешти маневри, и изненадни напади, препади и удари, правилан избор и начин деј-

ства, краткотрајне и одлучне борбе били су основна карактеристика њених борбених дејстава. При том је њена ударна моћ непрекидно расла; постајала је све јача, јединственија, покретљивија и убојитија.

Бригада је успешно савладала многобројне тешкоће захваљујући, пре свега, високој свести, борбености, истрајности и самопрегору својих бораца и руководиоца. Она је умела и у најтежим ситуацијама да смогне снаге и зада непријатељу ударац. У тим замашним борбама бригада је стицала драгоцено ратно искуство и веома брзо је сазревала.

Идући без предаху и увек доследно путевима револуције, 3. српска ударна бригада је дала частан допринос историјској победи. Томе су доста допринели руководиоци јер су увек били у средишту догађаја. Командни и руководећи састав израстао је непосредно из њених редова, од бораца који су делом показали да могу одговорити тим дужностима.

И поред великих губитака које је трпела у многим тешким борбама, 3. српска ударна бригада је стално попуњавана, и то највише омладинцима и омладинкама из Србије. Из њених редова израсло је неколико добрих руководиоца и способних војно-политичких радника, којима су попуњаване друге јединице НОВЈ и ЈА, органи народне власти и друштвено-политичке организације на терену.

Ратовала је у Србији, Санџаку, Црној Гори, Срему и источној Босни. Под њеном заставом, поред Србијанаца, борили су се и борци из других крајева наше земље. Свуда куда је пролазила ширила је и учвршћивала братство и јединство југословенских народа и народности. Њене борбе и победе и њене опште карактеристике уврстиле су је у ред најбољих јединица НОВЈ и ЈА.

За ратне заслуге и подвиге у народноослободилачкој борби 3. српска бригада је више пута истицана и похваљивана. На предлог врховног команданта ЈНА маршала Југославије Јосипа Броза Тита највише представништво народа и народности СФРЈ одликовало је бригаду Орденом заслуге за народ са златним венцем. Бројним високим орденима одликовани су многи

њени борци и руководиоци, а њих 9 и Орденом народног хероја. Поред тога, бригада је добила и друга званична признања свог Врховног команданта и других високих војно-политичких руководиоца социјалистичке Југославије.

Врховни командант оружаних снага Југославије одао је бригади последње највеће признање за ратне заслуге када је 7. октобра 1953. године издао наредбу којом је 3. српска народноослободилачка ударна бригада проглашена 19. пролетерском бригадом.

САДРЖАЈ

Глава I

	Страна
УВОД	5
ФОРМИРАЊЕ 3. СРПСКЕ УДАРНЕ БРИГАДЕ — — —	43
Припреме за прелаз у Србију и покушај форсирања Лима	46
Форсирање Аима и избијање у долину Ибра — — —	49
Марш и борбе у захвату долине Ибра — — — — —	57
Извлачење из долине Ибра и дејства на просторији Милићи — Добри До — Врмбаје — — • — — — — —	67
Операције на просторији Голија — Јавор, продор преко комуникације Ужице — Пожега у правцу Повлена — —	78
Повлачење ударне групе на слободну твриторију Црне Горе — — — — —	100

Глава II

ДЕЈСТВА БРИГАДЕ КАО ДЕСНЕ НАПАДНЕ КОАОНЕ 2. ПРОЛЕТЕРСКЕ ДИВИЗИЈЕ — — — — —	115
Спречавање прелаза неатријатеља преко Лима — — —	121
Одбрана Берана и борбе 3. бригаде у Андријевичкој операцији — — — — — • — — — — —	124
Продор у јужну Србију — — — — — — — — —	129
Прелаз преко Ибра — — — — — — — — —	135
Дејства на подручју Копаника — — — — — — —	140
Борбе око Куршумлије — — — — — — — — —	148
Дејства на простору Соколовица — Гајтан — Горња Јабланица — — — — —	151
	269

Г л а в а III

	Страна
БОРБЕ ОКО КРУШЕВЦА — — — — — — — —	157
Дејства северно од комуникације Крушевац — Трстеник	167
Дејства на комуникацији Крушевац — Сталаћ и на иод- ручју Жупе — — — — — — — —	174
Борбе у долини Мораве — — — — — — — —	179
Борбе на правцу Крагујевац — Кралево — — — —	186
Дејства у првој половини новембра 1944. године — —	195
Форсирање Ибра и борбе на прилазима Краљеву —	199
Ослобођење Краљева и Чачка — — — — — — —	204
Чишћење подручја Чачка од четника — — — — —	211

Г л а в а IV

БОРАВАК У БЕОГРАДУ И ПРЕБАЦИВАЊЕ НА СРЕМ- СКИ ФРОНТ — — — — — — — — —	217
Борбе на сремском фронту код Бапске-Новак — — —	221

Г л а в а V

ПРЕБАЦИВАЊЕ СА СРЕМСКОГ ФРОНТА НА ДРИНУ	231
Прелаз преко Дрине и борбе код Шепка — — — —	233
Борбе у рејону Лешнице — — — — — — — —	240

Г л а в а VI

ДЕЈСТВА НА ПРОСТОРУ ШАБАЦ — БОГАТИН — —	247
Прелаз на леву обалу Дрине и борбе код Буквика и Крушковог Поља — — — — — — — —	250
Борбе за ослобођење Босанског Шамца — — — —	256
Чишћење просторије Брчко — Бијељина од четника —	259
Пребацивање бригаде на Копаоник — — — — —	263

ТРЕНА ПРОЛЕТЕРСКА (СРПСКА) БРИГАДА

Технички уредник

Андро Стругар

Језички редактор

Мирјана Шошић, професор

Коректор

Нада Весић

Омот

Мирослав Вајић, акад. сликар